

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ
YÖNETİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE YEREL YÖNETİM
REFORMLARI: KOLHOZ ve SOVHOZ SİSTEMİNİN
ÇÖZÜLMESİ ve YENİ YAPILANMA**

Yüksek Lisans Tezi

Yerkebulan ZHUMASHOV

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ
YÖNETİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE YEREL YÖNETİM
REFORMLARI: KOLHOZ ve SOVHOZ SİSTEMİNİN
ÇÖZÜLMESİ ve YENİ YAPILANMA**

Yüksek Lisans Tezi

Yerkebulan ZHUMASHOV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Birgül A. GÜLER

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ
YÖNETİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE YEREL YÖNETİM
REFORMLARI: KOLHOZ ve SOVHOZ SİSTEMİNİN
ÇÖZÜLMESİ ve YENİ YAPILANMA**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Birgül A. GÜLER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

ÖZET

Egemenliğine kavuştuktan sonra serbest ekonomi piyasasına girmek isteyen Kazakistan önemli reformlar yapmıştır. Bu reformlar sırasında kırsal alandaki devlet işletmeleri olan kolhoz ve sovhoz çiftlikleri özelleştirilmiştir. Kolhoz ve sovhoz çiftlikleri sosyalist dünyadaki birçok ülkenin ekonomisinde önemli yere sahip olduğundan ülke ekonomisine sağladığı katkılardan dolayı bu sistemlerin uygulandığı devletleri tarafından desteklenmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen çiftlikler iç ve dış çevreden kaynaklanan sorunları tamamıyla çözememiştir. Bu sorunlardan dolayı kriz yaşamakta olan geçiş devletlerinin hükümetleri onları önceki gibi desteklemek yerine özele aktarmayı tercih etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Kazakistan'da faaliyet gösteren kolhoz ve sovhoz çiftliklerinin çözülmesini ve onların yerine geçen özel çiftliklerin durumunu incelemektir. Bu amaca ulaşmak için önce kolhoz ve sovhozların tarihsel gelişimi, mali, örgütsel ve hiyerarşik yapısı özetlenmiştir. Bundan yararlanarak kolhoz ve sovhozun çalışması günümüzde faaliyet göstermekte olan çiftliklerin çalışması ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde faaliyet göstermekte olan özel çiftliklerde planlamanın yeterli derecede yapılmadığı, eğitilmiş uzmanların yetersizliği, özel işletmelerin çoğunun küçük olmasından dolayı örgütlenmenin basit olduğu, böyle çiftliklerde profesyonel yöneticilerin olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte, devlet tarafından yardımın yetersizliği, küçük işletmelerin gelirinin az olması yeni teknolojiyi ve kimyasal maddeleri kullanamama, bilimsel araştırmalar yürütememe gibi problemlerin çiftliklerin çalışmasına engel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Kazakistan'da faaliyette bulunan kırsal işletmelerin karşılaştığı sorunların giderilmesi için devlet bazı çalışmalar yürütmektedir, buna rağmen hükümetin kırsal alana yeterince önem vermemesinden dolayı bu çalışmalar başarısız olmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KOLHOZ VE SOVHOZUN TARİHÇESİ.....	5
-----------------------------------	---

I. SOSYALİST ÇİFTLİK SİSTEMLERİNİN TARİHÇESİ	5
A. Sovhoz Sisteminin Ortaya Çıkışı ve İşleyişi	6
B. İlk Kolhozlar ve Çiftçileri Kolektifleştirmenin Yürütülmesi	9
II. KOLHOZLA SOVHOZUN FARKI	16
III. SİSTEMLERİN HİYERARŞİK VE ÖRGÜTSEL YAPISI.....	21
A. Sovhoz Yönetimi	22
B. Kolhozun Yönetim Organları	24
1. Kolhoz Üyeleri Genel Kurulu	25
2. Delegeler Kurulu.....	27
3. Kolhoz Yönetim Kurulu	27
4. Kolhoz Başkanı	28
5. Denetim Komisyonu	29
6. Kolhoz Yönetim Organlarının Seçimi	30
C. Kolhozların Mali Yapısı (Gelirleri ve Paylaşımı)	32
D. Çiftlikler Arası Kuruluşlar	33
IV. KOLHOZ VE SOVHOZ SİSTEMİNİN GENEL YÖNETİMİ	34
A. SSCB Devletinin Yönetim Sistemi.....	35
1. Merkez Sovyeti ve Merkez Yönetim Organları	35
2. Yerel Sovyetler ve Organları	37
B. Merkez Yönetim Organlarının ve Komünist Partisi'nin Çiftlikler Üzerindeki Etkinlikleri	40
C. Kolhoz Ve Sovhozun Yerel Yönetim Organları İle İlişkileri.....	42
1. Oblast Yönetim Kurumları İle İlişkisi	43
2. Rayon Yönetim Organları İle İlişkisi.....	43
3. Köy Yönetim Birimleri İle İlişkisi	45

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KOLHOZLARIN VE SOVHOZLARIN GELİŞİM TARİHİ	47
--	----

I. KAZAKİSTAN SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KOLHOZ VE SOVHOZLARIN KURULUŞU.....	47
A. Kolektivizasyon Politikası	48
1. Kolhozların Örgütlenmesi.....	48
2. Kolhozlara Kadrolar Hazırlama ve Komünizm Düşüncesini Yerleştirme Politikası	52

3. MTS'ler Hizmeti.....	54
B. Kolektivizasyon Sürecindeki Yanlılıklar	55
C. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nde İlk Sovhozların Gelişimi.....	62
D. İkinci Dünya Savaşından Sonra Kazakistan Kolhozlarının Durumu	63
E. İkinci Dünya Savaşından Sonra Kazakistan Sovhozlarının Durumu	64
II. KRUŞÇEV REFORMLARI'NIN KAZAKİSTAN'A ETKİSİ.....	66
A. Bakir Topraklar Projesi.....	66
B. Kazakistan'da Sovhoz Sayısının Artması.....	67
C. MTS'lerin Dağıtılması.....	68
D. Kolhozları Sovhoz Olarak Yeniden Yapılandırma.....	69
E. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nin Çiftlikleri Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Plan Yılları Döneminde	72
1. Sovhozlar	72
2. Kolhozlar.....	73
III. 1970'LI YILLARDAN SONRA KAZAKİSTAN ÇİFTLİKLERİNİN GELİŞİMİ	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLHOZ VE SOVHOZ SİSTEMİNİN ÇÖZÜLMESİ

I. DEVLET ÇİFTLİK SİSTEMLERİNİN ÇÖZÜLMESİ	77
A. Özelleştirme Öncesi Yapılan Hukuksal Değişikler	78
B. Kazakistan'da Devlet Çiftliklerinin Özelleştirilmesi.....	79
1. Özelleştirme Programı	79
2. Kırsal İşletmeleri Özelleştirme	82
3. Kolhoz ve Sovhoz Mülklerinin Paylaşımı	83
4. Özelleştirme Dönemindeki Yolsuzluklar.....	84
II. YENİ ÇİFTLİK SİSTEMİN YAPISI	86
III. REFORMLAR, SORUNLAR VE TARTIŞMALAR.....	87
IV. 1990'LI YILLARDA YAPILAN REFORMLARA DAİR KAMUOYU DÜŞÜNCESİ	92
A. İstatiksel Açıklama	93
B. Günümüzdeki ve Eski Yöneticilerin Görüşleri.....	99
V. DEĞERLENDİRME.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA.....	109
EKLER	114
ÖZET	118
SUMMARY	119

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1. 1928 Senesine kadar sovhozların gelişimi	7
Tablo 2. Tahıl sovhozlarının gelişimi.....	8
Tablo 3. SSCB ũlkelerinde kolektif çiftlik oranı.....	57
Tablo 4. Kazakistan'da hayvan sayısının azalması (1929-1933).....	59
Tablo 5. Plana gre ũretilmesi gereken et bũyũklũgũ	59
Tablo 6. Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde de ky halkının azalması	60
Tablo 7. 1930-1933 yıllarında Kazakistan nũfusu ile hayvan sayısının azalması.....	62
Tablo 8. Kazakistan Sovhozlarının Dinamiği	76
Tablo 9. Kazakistan Kolhozlarının Dinamiği.....	76
Tablo 10. Kazakistan'daki hayvan, kuş sayısının ve onların ũrũn verimliliğinin gsterisi	88
Tablo 11. Ankete katılanların yaşı.....	94
Tablo 12. Ankete katılanların oturduğu yeri	94
Tablo 13. Ankete katılanların kolhoz ve sovhoz sistemleri hakkında grũřũ.....	95
Tablo 14. Ankete katılanların yaşına gre kolhoz ve sovhoz hakkındaki grũřlerini değerlendirme	95
Tablo 15. Oturduğu yere gre grũřlerinin değişmesi	96
Tablo 16. Ankete katılanların çiftliklerin zũlme sebebine grũřleri	96
Tablo 17. Ankete katılanlara gre 1990'lı yılları kırsal alanda yapılan reformların neticesini verme durumu	97
Tablo 18. "1990'lı yılları kırsal alanda yapılan reformlar neticesini verdi mi?" sorusunu ankete katılanların oturduğu yerine gre değerlendirme	98
Tablo 19. Ankete katılanlara gre kırsal alanda nasıl bir Ŗrgũtlenme olmalı	98

Tablo 20. “Kırsal alanda nasıl bir örgütlenme olması gerek?” sorusunu ankete katılanların oturduğu yerine göre değerlendirme 99

Şekiller listesi

Şekil 1. Sovhozların iki kademeli yönetim yapısı 23

Şekil 2. Büyük sovhozun üç kademeli yönetim yapısı 24

Şekil 3. Kolhozun yönetim hiyerarşisi..... 31

Şekil 4. SSCB hiyerarşik sistemi 36

Şekil 5. SSCB hiyerarşik yapısı 36

KISALTMALAR

A.k.	: Aynı kaynak
A.g.k.	: Adı geçen kaynak
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Çev	: Çeviren
Kolhoz	: kolektif çiftliği (Kollektivnoe hozyaistvo)
K.D.A.	: Kazakistan Devlet Arşivi
MTS	: Makine-Traktör Santralleri (Maşinno-Traktornaya Stansiya)
Narkomzem	: Toprakla ilgili halk komitesi (Narodny komissaryat po zemlyu)
NEP	: Yeni Ekonomi Politikası (Novaya ekonomiçeskaya politika)
s.	: sayfa
Selsovyet	: Köy meclisi (Selskoy Sovyet)
SNK	: Halk Komiserleri Sovyeti (Sovyet Narodnih Komisaryatov)
Sovhoz	: Sovyet çiftliği (Sovetskoe hozyaistvo)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TOZ	: Toprak İşletici Yoldaşlar (Tovarişestva po sovmeştnoy Obrobotke Zemli)
y.	: yıl
yay.	: yayın

GİRİŞ

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını yeni kazanan ve sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerden biridir. Dolayısıyla yeni bir sisteme geçiş yapmakta olan Kazakistan ekonomisini kapitalizme dönüştürmek için yeni reformlar yapması gerekti. Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra hızlı yapılan değişiklikler ülkenin piyasa ekonomisine geçmesini sağladı. Ancak liberal reformların temeli Perestroyka (yeniden yapılandırma) döneminde SSCB’de ve 1980’li yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde başlamıştı, sonra Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde reformlarla değişiklikler hızlı bir şekilde devam etti. Geçiş devletlerindeki (Dünya ülkelerini gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş diye ayıran bilim adamları sosyalizmden piyasaya geçiş yapmakta olan ülkeleri ise “geçiş devletleri” olarak adlandı) bu dönem dünya üzerinde yürütülen özelleştirme politikası ile aynı teşvikler kapsıyor. Sonuçta eski sosyalist devletler özel işletmeciliğe izin sağlamakla birlikte Batılı kurumların ve bilim adamlarının tavsiyesi ile daha önce devlet elinde olan işletmelerin çoğunu özelleştirdi.

İlgili reformlar kırsal alan için de yapıldı. Kolhoz ve sovhozu kaldırıp yerine ABD veya Almanya’daki gibi özel çiftlik sistemini getirmeyi amaçlayan reformlar SSCB dağılmadan önce başlamıştır. Aynı reforma devam eden Kazakistan Cumhuriyeti kırsal alandaki devlet işletmelerinin çoğunu 1991-1995 yıllarında özelleştirdi. Tüm kolhoz, sovhoz vb. devlet işletmeleri çalışanlarına satış yoluyla özele aktarıldı. Bu değişikliklerin sebebi ve yeni yapının durumu tezimizin ana konusudur.

Kazakistan Cumhuriyeti’nde kolhoz ve sovhozların ortaya çıkışını, gelişimini önemini, işletilmesini, örgütsel ve hiyerarşik yapısını, yerel yönetimlere etkisini, başka sistemlerden farkını, ikisinin arasındaki benzerlikleri ile farklılıkları incelemek ve yeni yapının ortaya çıkışını, yeni çiftliklerle eski sistemin özelliklerini karşılaştırmak; günümüzde kamuoyunun bu iki sisteme bakışını araştırmak tezin amacıdır.

Tezin kuramsal çerçevesinde kooperatif tarzlı kolhozun ve devlet çiftliği sovhozun ortaya çıkmasını, onların yönetim, işletim yapısının diğer çiftliklerden farklılıklarını, kolhoz sovhoz sistemi çözüldükten sonraki durumu tartışacağız. Tartışmada, SSCB ve Kazakistan dönemindeki yerel yönetimi inceleyen, kolhoz ve sovhoz ile yeni yapıya ilişkin kaynaklar, yayımlanan makaleler, arşiv kaynakları ve ilgili kanunlar karşılaştırılarak incelenecektir.

Çalışmanın güncelliği, kolhoz ve sovhoz sisteminin SSCB yıkıldıktan sonra eski sosyalist ülkelerde yeni bakışla tekrar araştırılmaya başlanmasındadır. Dolayısıyla bu sistemler hakkındaki tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Bağımsızlığını kazanan Kazakistan da geçmişini yeni bir bakışla araştırmaktadır. İncelemelerde belli olan gerçek Kazak halkının İskit, Hun ve Göktürk'lerden başlayan bin yıllık tarihinde tüm alanını kapsayan, günlük yaşam tarzını tamamıyla değiştiren iki büyük reformla karşılaşmıştır. Bu reformlar aynı yüzyılda yapılmıştır ve reformun çekirdeğini yerel alandaki değişiklikler oluşturmuştur. Bu iki reformun biri 20. yy. başında Kazakların yaşamını göçebelikten yerleşğe geçiren sovhoz ve kolhoz sisteminin ortaya çıkması, diğeri ise 20. yüzyılın son on yılında kolhozla sovhozun ortadan kaldırılıp kırsal alanda piyasa ekonomisine geçirilmesidir. Eğer Marks'ın tarihi ayırmasını başlığa alırsak, Kazak halkı feodalizmden sosyalizme sonra sosyalizmden kapitalizme geçiş yapmıştır. Bu geçişlerin hiçbiri kolay olmamıştır. İlkinde doğru yürütülmeyen politikadan dolayı milyonlarca insan hayatını kaybetmişse, ikincisinde devlet kolektif çiftliklerinin yerine geçecek yeni bir örgüt organize edilmediğinden kırsal alan büyük çöküşe uğramıştır. Bu sebeple bu geçişler günümüzde hala tartışılmaktadır.

Kolhoz ve sovhozla ilgili tüm reformların, gelişim tarihinin, örgütsel ve hiyerarşik yapısının tamamıyla incelenmesi çok geniş olacağından, çalışmayı kolhoz ve sovhoz tarihçesine, örgütsel yapısına genel olarak bakma ve onlar çözümlendikten sonra Kazakistan'daki kırsal alanda yapılan değişiklikleri inceleme ve günümüzde onların yerine geçen örgütleri araştırmayla sınırladık. Bu sınırlamayı başlığa alarak konuyu üç bölüme ayırdık.

“Kolhoz ve sovhozların tarihçesi” başlıklı ilk bölümde genel olarak sistemlerin kuruluş ve gelişim tarihi, örgütsel yapısı incelenecektir. Tüm SSCB devletindeki kolhoz ve sovhozların durumu bu bölümde araştırılacaktır. “İlk sovhozlar ve kolhozlar nasıl ortaya çıktı? Amaçları neydi? Böyle bir sistem daha önce herhangi bir devlette var mıydı yoksa ilk SSCB’de mi kuruldu?” soruları üzerinde durularak, kolhoz ve sovhozların ilk yıllardaki tarihi gözden geçirilecektir. Sovhozla kolhozun özellikleri, örgütsel, hiyerarşik ve mali yapısı da bu başlık altında incelenecektir. Kurulduğu yıllardan itibaren karşılaştığı sorunları, geçtiği aşamaları, yürütme ve işletme özellikleri, devlet organları ile ilişkileri de bu bölümde incelenmektedir.

İkinci bölüm “**Kazakistan Sosyalist Cumhuriyeti’nde kolhozlar ve sovhozların gelişim tarihi**” başlığı adı altında Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan Kazakistan’ı incelemeyi amaçlamaktadır. Kazaklar göçebe halktı ve genelde hayvancılıkla uğraşıyordu. Dolayısıyla başka Sovyet cumhuriyetlerine benzemeyen bir yapısı vardı. Bu sebeple kolhoz ve sovhozların Kazakistan’da kurulmaktayken yapılan değişiklikleri, Kazakistan Sosyalist Cumhuriyeti kolhoz ve sovhozlarının yönetimle ilişkisini, 1936 senesinde Kazakistan Sosyalist Cumhuriyeti kurulmasından Kazakistan’ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 senesine kadar tarih aralığında kırsal alanda yapılan reformlar incelemektedir. Kurulduğu yıllardan itibaren, SSCB dağılına kadar Kazakistan kolhoz ve sovhozlarının durumu da bu bölümde gözden geçirilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, kolhoz ve sovhoz sisteminin çözülmesi ve Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki yeni çiftlik sistemi araştırılacaktır. Kazakistan bağımsızlığını aldıktan sonra liberal ekonomiye geçiş yaptı. Devlete ait mülkler özelleştirildi. Bu özelleştirmeler kolhoz ve sovhozları da kapsadı. Onların mülkü çalışanlarına satıldı. Önceki kolektif ve devlet çiftliklerinin yerini özel çiftlikler aldı. Bundan dolayı bu bölümde, günümüzdeki Kazakistan’ın yerel alandaki değişiklikleri, piyasa ekonomisine geçişin kırsal alana getirdiği özellikleri tartışılacaktır. Bu bölümde kapsamak istediğimiz sorunlar: Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra liberal ekonomiye geçişinin kolhoz ve sovhozları hangi yönde etkilediği; kolhoz ve

sovhozları özelleştirmenin sebebi ve özelleştirmenin sonucu; kolhoz ve sovhozların özelleştirilmesine kamuoyunun yaklaşımı; yeni çiftlik sisteminin örgütsel yapısı; değişikliklerden sonra ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların çözümü olacaktır.

Araştırma kapsamında konuyu daha iyi incelemek için anket çalışması yürüttük. Anket Kazakistan'ın dört farklı bölgesindeki oblastlarda yürütüldü. Anket yapmadaki amacımız kolhoz ve sovhoz işletmelerinin çözülmesi hakkında halkın bakışını bilmektir. Anket sonucunda kolhoz ve sovhozlarla ilgili, 1990'lı yıllarda yapılan reformlar hakkında halkın bakışını onların yaş ve oturduğu yer özelliklerine göre değerlendireceğiz.

Anketten sonra günümüzde ve SSCB döneminde farklı yönetim kademelerinde çalışan insanlarla görüşüp onların görüşleri değerlendirilmiştir. Onlardan kolhoz ve sovhoz çiftlikleri ile günümüzdeki özel çiftlikleri karşılaştırması istenilmiştir.

Çalışma konusu olan kolhoz ve sovhoz çiftliklerin ilk kurulması 1920'li yıllar olmasından dolayı birçok kaynak arşivde bulunmaktadır. Bu kaynaklardan yararlanmak için arşiv çalışması da yürütülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOLHOZ VE SOVHOZUN TARİHÇESİ

Tüm toprağı devletleştiren SSCB bu topraklarda özel çiftliklerden daha verimli çalışacağı düşünülen, büyük olmasından dolayı planlamasının da daha kolay olduğu kolektif çiftlikler kurmaya başladı. Böylece devlet çiftliği sovhoz ile kooperatif çiftlik olan kolhoz icat edildi.

Kolhoz ve sovhoz ilk kurulduğundan bu yana dek değişikliklere uğrayarak gelişti. Bu değişiklikler sonrasında arasında büyük fark olan kolhozla sovhoz benzer çiftlikler haline geldi. Çiftlikler arasında herhangi bir sorun çıktığında onu çözmesi veya önemli projeyi birlikte çalışması için devlet organlarından ayrı çiftliklerarası kuruluşlar kuruldu. Yapılan bu reformlar sonucunda kolektif çiftlikler kırsal alandaki büyük işletmeler haline geldi.

Bu bölümde araştıracağımız başlığı dört bölüme ayırarak inceleyeceğiz. Önce kolektif çiftliklerin ortaya çıkışını, ilk kurulduğundaki özelliklerini ele alacağız. Sonra kolhozla sovhozun özellikleri ile benzerliklerini karşılaştıracacağız. Üçüncü başlıkta sistemlerin hiyerarşik örgütsel ve mali yapısının, diğer çiftliklerle ilişkisinin, çiftlikler arası kurumların özelliklerinin üzerinde duracağız. En sonraki konuda ise kolektif çiftliklerle devletin ilişkisini, devletin bu çiftlikleri nasıl yönettiğini, merkez ve yerel yönetim organlarının çiftliklere etkisini araştıracağız.

I. SOSYALİST ÇİFTLİK SİSTEMLERİNİN TARİHÇESİ

Birinci Dünya Savaşından ve İç Savaştan sonra çökmüş bir ekonomiye sahip olan SSCB'nin ilk amacı ekonomiyi tekrar ayağa kaldırmaktı. Bu sebeple reformların gündeme alınacağı hiç şüphesizdi.

Savaştan sonra yapılan reformların amacı, o güne kadar süren tüm SSCB uluslarının yaşam, yönetim ve sosyal yapısını tamamıyla değiştirmek olmuştur. Bu hedefi amaçlayan reformlar Ekim Devrimi'nden sonra başladı. Tüm işletmeler ve

toprak devletleştirildi, SSCB halkının beşte dördünün yaşadığı kırsal alanda devletin desteği ile kolektif çiftlikler kuruldu.

A. Sovhoz Sisteminin Ortaya Çıkışı ve İşleyişi

Kırsal alanda yeni köy çiftliğini kurmak gerektiğini V.İ. Lenin sosyalizm devrimine hazırlık süresindeki yıllarında söylüyordu. Lenin, 1917’de Rusya’ya döndükten sonra yazdığı Nisan Tezleri’nde eğer sosyal devrim başarıya ulaşacaksa büyük toprak sahiplerinin topraklarının devletleştirilmesi yerine devlet çiftliklerinin kurulması gerektiğini söyledi.¹ Neticede Ekim Devrimi’nden sonra ortaya “sovhozlar” çıktı.

İlk sovhozlar 29 Ekim 1917 tarihinde kabul edilen toprak yasasından sonra Sovyetlerin eline geçen bölgelerde, bazı zengin toprak sahiplerinden alınan topraklarda kuruldu.² 14 Şubat 1919’da Merkez Yürütme Komitesi “sosyalist çiftlikler kurma ve sosyalist çiftliğe geçme şekilleri hakkında kararname” çıkardı, ertesi günü Bakanlar Kurulu, resmi adıyla Halk Komiserleri Sovyet’i (SNK) “sovyet çiftçilerini işçi sınıfıyla birlikte organize etme” kararını kabul etti. Bu kararlarda sovhozların kurulma amacı ve türleri gösterildi. 1918 ve 1919 senelerinde 2090 sovhoz kurulup sayısı 1922’de 4316’ya yükseldi. Sovhoza ait toprakların büyüklüğü 1922’de 3324 bin hektardı.³ Genelde ilk sovhozlar bir alanda uzmanlaşan köy çiftliği işletmeciliği olup tahılların sadece tek türünü yetiştirdi. Tüm sovhoz kuruluşunun yönetimi devletin kırsal alanla ilgili komitesi Narkomzem’deydi. 1926’daki sovhozların değerlendirilmesi hakkındaki raporda, “ilk kurulan sovhozların çoğu devlete fayda getiremedi. Bunun sebepleri: Narkomzem’in doğru yönetmemesinden, sovhozların yeterli sermayeye sahip olmamasından, planın olmamasından, topraktan

¹ V.İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, (çev. Muzaffer Erdost) 3. Baskı, Eriş yay., Ankara, 1992, s. 106.

² Naum, Jasny, *The Socialized Agriculture of The USSR, Plans and Performance*, Stanford University Press, California 1949, s. 235.

³ a. k., s. 236-237.

doğru faydalanamamasından, yeni yöntemleri kullanamamasından vb. sorunlardan” denildi.⁴ Bundan sonra zarara çalışan sovhozlar dağıtıldı, ancak yeni sovhozlar faydalı alanlarda kurulmaya devam etti.

Tablo 1: 1928 Senesine kadar sovhozların gelişimi

Yıllar	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Sovhozların sayısı	4316	5227	5199	4494	3477	4250	5000
Toprak alanı (ha)	3324	3385	2593	2510	2316	3347	3600

Kaynak: *Selskoe hozyaystvo SSSR. Statiçeskiy Sbornik (SSCB köy işletmeciliği. İstatistiksel derleme). Moskova, 1971.*

1927’de sovhozların gelişmesinin devam etmesi için Parti Merkez Komitesi’nin ve SNK’nın “sovyet çiftliği hakkındaki kararnamesi”⁵ çıktı. Kararnamede, sovhozların devletten aldığı krediler kaldırıldı, toprak kirasından boşaltıldı ve bundan sonra çiftçilerinin maaşı sovhozun gelirine göre belirlenecek oldu. Kararnamenin amacı küçük sovhozları birleştirip onları büyük sanayi çiftliği yaparak daha verimli, planlı ve faydalı çalışmasını sağlamaktı.

Çok iyi sonuçlar veren NEP 1927’de tahıl krizi nedeniyle sona erdi. O yıl hava durumunun kötü olmasından ve çok sayıdaki zengin ve orta durumdaki çiftçilerin tahıla devletin belirlediği fiyatı ucuz sayarak satmak istemeyip saklamasından şehir halkına ekmek yetişmedi. NEP yıllarında köy zenginleri ve orta gelirli olan çiftçiler artık ürün toplamayı başarmıştı. Fakat devletin köylülere tahıla karşılık olarak verdiği sanayi ürünlerinin fiyatı hızla artmaktaydı, tahılın fiyatı ise artmadı. Dolayısıyla köylülerin çoğu ürünün fiyatını artırmak için ellerindeki fazla tahılı satmadan bekledi veya devlete değil karaborsada satmayı tercih etti. Neticede

⁴ Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kolhoz ve sovhozları kurmanın sonuçları hakkındaki kararnamesi, 30 Aralık 1926.

⁵ *Sbornik reşeniy po selskomu hozyaistvu (Köy işletmeciliği hakkında kararlar derlemesi), Moskova, 1963, s. 92.*

devlette tahıl krizi çıktı. Tahıl ihracatı sıfıra kadar indi ve şehir halkına ekmeği yetirmek için halkın ekmeğe alması sınırlandı. Bu, ağır sanayiye geliştirmeye çalışan devlet için tehlikeliydi. Böylece SSCB’de sayısı en çok olan tahıl sovhozları ortaya çıktı. Stalin, tahıl krizinden çıkmanın yolunun yeni büyük tahıl sovhozlarını çiftçilerden boş topraklarda organize etmede ve eski sovhozların birazını da tahıl üretimine yöneltmede olduğunu söyledi.⁶

Tahıl sovhozları 11 Temmuz 1928’deki Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “yeni tahıl sovhozlarını organize etme” kararıyla kurulmaya başladı. Bu kararın arkasından 1 Ağustos 1928 tarihinde SNK’nın “yeni büyük tahıl çiftliklerini kurma” kararı çıktı. Aynı yıl 10 (bazı kaynaklarda 11) tane o zamanki en ileri teknolojiye sahip olan büyük tahıl çiftlikleri kuruldu. Bunların 5 tanesi Volga Nehri’nin aşağısındaki bölgede, ikişer tane Orta Volga’da ve Kazakistan’da, birer tane Ural ve Kuzey Kafkasya bölgelerinde kuruldu.⁷

Tablo 2. Tahıl sovhozlarının gelişimi

Gösteri	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Sovhozlar	55	143	182	228	234	357	391	388	342
Toprak alanı (ha)	5072	12312	15028	12847	11560	10806	10400	9364	8010

Kaynak: *Selskoe hozyaystvo SSSR. Statiçeskiy Sbornik (SSCB köy işletmeciliği. İstatistiksel derleme). Moskova, 1971.*

İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan çiftliklerin hepsi sovhoz tipinde kuruldu ve kolhozların çoğu birleştirilerek sovhoz olarak tekrar yapılandırıldı. Yeni topraklarda kurulan çiftliklerle onların sayısı daha da artmıştır. Sovyetler Birliği’ndeki sovhozların sayısı 1940’ta 4158, 1950’de 4988, 1960’ta 7335, 1974’te

⁶ *Leninizm, Tarım ve Köylü Sorunu*, 5. Defter, 2. basım, (çev., İsmail Yarkın), Inter yay., İstanbul 1994, s. 111-113.

⁷ <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D1%85%D0%BE%D0%B7> (07.12.2009)

17717 olarak yükselmekteydi.⁸ Böylece sovhozlar, SSCB sosyalist tarımsal sistemi içinde gitgide daha egemen bir rol oynamıştır.⁹

Sovhoz, SSCB'deki devlet çiftliklerinin bir türüdür. Sovhozdan başka at veya kuş fabrikaları, üzüm ve orman çiftlikleri, bilimsel araştırma enstitülerinin laboratuvarları veya örgütleri gibi devlet tarım işletmeleri vardı. Bunların hepsi 1960'lı yıllara kadar “devlet işletmeciliği hakkındaki yasa”¹⁰ ile yönetiliyordu. Fakat bu yasadan ayrı olarak bakanlıkların, Federe Cumhuriyetlerindeki ilgili devlet kuruluşlarının ve sovhozların kendilerinin kabul ettiği ayrı yasalar ve kararnameler de bu devlet işletmecilikleriyle ilgiliydi. 1961-1962 yıllarında devlet işletmeciliği hakkındaki yasa yenilendi ve devletin kırsal alandaki en büyük çiftliği olan sovhoz hakkında ayrı kararname çıktı.¹¹

B. İlk Kolhozlar ve Çiftçileri Kolektifleştirmenin Yürütülmesi

Sosyalizmin en önemli temellerinden biri işçilerin birlikte kolektif olarak çalışmasıdır. Bu sebeple Ekim Devrimi'nden sonra köylerde ilk kolektif çiftlikler ortaya çıktı. İlk kolektif çiftlikler sovhozlardı. Ancak bunların sayıları çok azdı. Çünkü sovhozlar devlet tarafından organize edilmekteydi ve tüm bölgelerde sovhozlar kurmaya hükümetin gücü yetmemekteydi. Yerel sovyet aktiviteleri veya çiftçilerin kendilerince organize edilen kolektif çiftlik türleri de ortaya çıktı. Devletin yürüttüğü ideoloji ve çiftçilerin fakir durumu, kolektif çiftliklerin sayısının artmasına sebep olmuştur.

1920'li yıllardaki Sovyet iktisatçıları, köylülerin kooperatif çiftliğe geçmeleri gerektiğini önermişler. Buna sebep, Çarlık Rusyası'nda yaşayan fakir köy

⁸ *Narodnoe hozyaistvo SSSR (SSCB'nin ulusal ekonomisi)*, Moskova 1975, s. 96-102.

⁹ G. P. Solus, *Sosyalizmin Ekonomi Polisiği*, 2. baskı, (çev., M. Kabagil), Sol yay., Ankara, 1979, s. 173.

¹⁰ *Sbornik reşeniy po selskomu hozyaistvu*, s. 154.

¹¹ N. İ., Kovalenko, “O pravovom regulirovanye deyetelnosti sovhozov” (“sovhoz faaliyetinin hukuksal düzenlenmesi”), *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, N4, (1963), s. 109-115.

çiftçilerinin asırlardır tarlalarını birleşerek ekmeleri idi. Çünkü birisinde tarla sürecektüküz yok, diğesinde ise başka malzemeler yoktu, çiftçiler bunları birbirine ödünç vererek çalışırdı. Savaştan sonra bu durum değışmedi. SSCB kurulduktan sonra toprak kulaklardan (toprak sahibi olan Rus zenginleri) alınıp fakir köylülere dağıtılsa da ellerinde malzemeleri olmayan köylüler tarlalarına tahıl ekmenin yerine tarlasını kulağa kiraya verdi ve kendisi o kulağın işçisi olarak çalıştı. Bu durum devletin isteğinin tam tersi bir sonuçtu.

Sonuçta kolektif çiftlikler kurarak devlet de fakir köylüler de tahıl sıkıntısından kurtulacağız diye düşünmüştür. Fakat çiftçileri nasıl kolektifleştireceğine, neyin ortak olup neyin özel olacağına karar vermeye geldiğinde bilim adamları da yöneticiler de tartışmaktaydı.¹²

Ekim devriminden sonra kurulmaya başlayan, NEP zamanında sayısı artan sovhozdan ayrı kolektif çiftliklerin yaygın üç türü vardı:

1. *Köy çiftçileri komünü*: (selskohozyayistvennaya kommuna) Çiftliğin bu türünde tüm malzemeler, toprak ve hayvan ortaklaştırıldı. Tüketim ve günlük yaşam hizmeti de çiftçilere ortak hizmet sunuyordu. Bu çiftlikte çalışma alanına veya derecesine bakmadan tüm gelir aynı derecede bölündü. Komünde çiftçinin evinin yanındaki bahçelik toprak da ortaklaştırılmıştı. Böyle kolektif çiftlikler genelde kiliseden veya büyük toprak sahiplerinden alınan topraklarda kuruldu.
2. *Köy çiftliğinin üretim kooperatifi (artel)*: (selskohozyayistvennaya artel) Bu çiftliklerde toprak, çalışma, en önemli malzemeler (çalışma hayvanları, teknik malzemeler, tüketim hayvanları, kamu binaları vb) ortaklaştırıldı. Çiftçilere evleri, evinin yanındaki bahçesi ve bazı hayvanları verildi, onların sayısını

¹² Komünist Parti'in kurultaylarında ve SNK'nın ve Yürütme Komitesinin toplantılarında tartışılan konular şu kaynaktan cümle olarak çıkarıldı: *Sbornik reşeniy po selskomu hozyaistvu (köy işletmeciliği hakkındaki kararlar derlemesi)*, Moskova, 1964.

kooperatif kararıyla belirlediler. Gelir, çalışma saatine ve işin ağırlığına göre bölündü.

3. *Toprak işletici yoldaşlar (TOZ)*: (tovarişestvo po sovmetstnoy obrabotke zemli) Bu türde çalışma, toprak ve üretim kamulaştırıldı. Hayvan, teknoloji, malzemeler, binalar çiftçilerin özel mülkiyetine bırakıldı. Gelir sadece çalışma büyüklüğüne göre değil, onunla birlikte çalışmaya verdiği malzemelerin sayısına ve yaptığı yatırıma göre her üye yoldaşa ayrı bölündü.

1929 yılının Haziran ayında kendisi kurulan kolektif çiftliklerin % 6,2'si komünler, % 60,2'si TOZ, % 33,6'sı köy çiftliğinin kooperatifi biçimlerinden oluşuyordu.¹³

1927'de tahıl krizinin çıkmasından sonra devlet, Stalin'in önermesi ile tahılı saklayamayan yeni bir çiftlik icat etmeyi düşündü. Stalin yeni (kooperatif) kolektif çiftlik sistemini Lenin'in önerdiğini ve şu andaki krizden çıkmanın en iyi yolu olduğunu, bu sistemin hiç krize uğramadan şehir halkını sürekli tahılla sağlayacağına inandı.¹⁴ Kolektif çiftliklerin daha verimli çalıştığını ve ürettiği tahılı da saklayamadan devletin fiyatına satacağı NEP yıllarında belli olmuştur. Bununla birlikte böyle çiftlikler, 1928'den itibaren başlanması beklenen planlı ekonomiye de uygun olacaktır.¹⁵ Çünkü özel çiftliklerle karşılaştırdığımızda büyük ve kolektif çiftlikler için plan yapmak daha kolaydı. Dolayısıyla Kolektivizasyon'u (birey çiftçileri kolektifleştirme politikası) başlatmanın birkaç sebebi vardır:

- 1927-1928 yıllarında tarım krizinin çıkmasından dolayı verimliliğin önceki yıllardan daha az olması;

¹³ *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopedya*, 13. Tom, Konda - Kun, Sovetskaya Ensiklopedya yay., Moskova 1973. (<http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00036/09800.htm?text>. (07.12.2009))

¹⁴ *Leninizm, Tarım ve Köylü Sorunu, a.g.k.*, s. 111-113.

¹⁵ J. Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, (çev., M. Kabagil), Sol yay., Ankara 1967, s. 90.

- Köyde yaşayan çiftçilerin önceden ellerinde bulunan araç ve gereçlerin az olmasından dolayı birlikte çalışması;
- Çiftçileri kolektifleştirerek verimliliği artırıp köyden ucuza alınan tahılı dış ülkelere yeni teknoloji karşılığında ihraç ederek sanayiye geliştirme;

Kolektivizasyon, 1927 senesinin 2-19 Aralığı arasında Moskova’da yapılan ilk beş yıllık planı belirleyen Komünist Partisi’nin 15. Kurultayındaki karardan sonra devletin plan programının içerisinde yer aldı. Bundan sonra kolektifleştirme propagandası devlet ideolojisi ile hız aldı.¹⁶ Yeni kurulmakta olan kolektif çiftliklere gerekli araçları sağlamak için makine-traktör santralleri (Maşinno-Traktornaya Stansiya), yani MTS’ler kuruldu.

1929 senesinin Kasım ayındaki Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin toplantısında “kolhozlaştırmanın sonucu ve gelecekteki gelişmesi hakkında kararname” kabul edildi. Bu kararnamede ülkede geniş kapsamdaki sosyalizmin inşasına köyden başlandığı ve büyük toprakların sosyalizm sistemine göre kullanılacağı yazıldı. Kararname, bazı bölgelerin tümüyle kolektifleştirmesi gerektiğini belirledi. Bununla birlikte toplantıda kırsal alanda kurulan kolhoz ve sovhozları yönetmek, çiftçilere yeni ideolojiyi anlatmak için şehirlerden köylere işçilerin gönderilmesi düşünüldü. 7 Aralık 1929 yılında Y. A. Yakovlev’in başkanlığında kurulan Narkomzem’e sovhoz, kolhoz ve MTS’leri yöneterek köylere sosyalizme göre yapılandırma görevi yüklendi.

1930’un ilk aylarından itibaren kolektivizasyon politikası aktif bir şekilde yürümeye başladı. Bunun sebebi 5 Ocak 1930’da kabul edilen Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “kolektivizasyonun hızı ve devletin kolektif çiftliklere yardım kararı”ydı.¹⁷ Bu kararda, en önemli tahıl bölgeleri Aşağı ve Orta Volga’da, Kuzey

¹⁶ E. Enno, vd., *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, University of Kentucky press, 1958, s. 50-51.

¹⁷ *KPSS v rezolusyah i reşenyah sez dov, konferensiy i plenumov SK (Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kurultaylarının, toplantılarının kararları)*, 5. t, Moskova 1984, s. 72-75.

Kafkasya’da 1930’un sonuna veya 1931’in ilkbaharına kadar kolektifleştirmeyi bitirmeyi, başka bölgelerde ise genel olarak ilk beş yıllık planın, yani 1932’nin sonuna kadar tamamlamayı planlandı.¹⁸

Fakat çiftçileri kolektifleştirme, çoğunlukta yerel yönetim başkanlarının istediği sürede bitti. Plan süresinden erken bitirmeyi amaçlayan yerel başkanlar kolektifleştirmeyi daha erken bitirmeye çalıştı. Bununla birlikte kararnamenin çiftçileri zorla kolhoza üye etmeyi yasaklamasına rağmen, bazı yerel başkanlar bunu dikkate almadı ve çiftçiler zorla kolhoza üye edildi. Bunun sonucunda kolektifleştirme yaygınlaştı.¹⁹ Bu uygulama çiftçilerin bazılarının kolhozun lehine değil aleyhine çalışmasına neden oldu. Bazı bölgelerde ise zorla kolektifleştirmeye karşı ayaklanmalar çıktı. Zorla kolektifleştirme, Stalin’in “başarıdan baş dönmesi” makalesindeki eleştiriden sonra azaldı.²⁰

Kolhozların sayısı kolektivizasyondan önce 14.800’ü geçmişti.²¹ Kolektivizasyon sürecinde ise bunların sayısı, 1928’de 33.300, 1929 yazında 57 000, 1933’de ise 224,500 olup tüm çiftliklerin % 65’ini oluşturdu. 1930’lu yıllarda köy çiftliği komünlerinin çoğu ve TOZ’lar da köy çiftliğinin arteli şekline dönüştü. Artel, kolektif çiftliğin tek türü olarak kaldı.²² Sonra “köy çiftliğinin arteli” terimi kullanımdan çıkıp yasalarda, parti ve hükümet evraklarında “kolhoz” terimi kullanıma girdi.²³

¹⁸ a. k., s. 72-75.

¹⁹ Enno E. vd., a.g.k., 1958, s. 56.

²⁰ Stalin, Sobranya soçinenya v 16 tomah, 12. Tom, Moskova, 1983, s.

²¹ *USSR Agriculture*, Novosti Press Agency Publishing House, 1975, s. 27.

²² E. Enno vd., a.g.k., s. 56-57.

²³ *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopedyan (Büyük Sovyet Ensiklopedisi)*,
(<http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00036/09800.htm?text>. (07.12.2009))

Köy çiftlikleri artellerinin Örnek Tüzüğü 1935 senesinde kabul edildi.²⁴ Tüzüğe göre, toprak devlete ait olarak kaldı. Fakat kolhoz onu kirasız kullanacaktır. Tüzüğe göre, kulaklar ve çeşitli sebeplerle oy verme hakkını kaybedenler dışında, yaşı 16'ya gelen herkes kolhoza üye olabilirdi. Kolhoz başkanını tüm kolhoz üyeleri seçerdi. Başkana yardımcılık için kolhozun yönetim kurulu da seçilirdi. Tüzük, kolhozculara ¼ hektardan 1 hektara kadar özel ev bahçeciliğine izin verdi, artel üyelerinin kendi özel mülkiyetindeki hayvan sayısının sınırı da bu Tüzükte gösterildi. Tüzüğe göre, kolhozlara planlı çiftlik işletimini yürütme, ekim topraklarını genişletme, üretimi çoğaltma gibi vazifeler yüklendi.

“Kolhozcuların özel hayvan ve toprağa sahip olması özel mülkiyetin gelişmesine yol açar, dolayısıyla bu bir kapitalist sistemdir” diye Rıykov ve Bukharin gibi devlet otoriteleri olumsuz görüşte olmuştur. Ancak Stalin bu görüşe karşı çıktı, *“Kolhozun tam bir sosyalist biçim olduğuna şüphe edilemez”* dedi.²⁵

Kolhozların sayısı ilk Kolektivizasyon yıllarında çoktu. Fakat Kolektivizasyon politikası bittikten sonra kolhozların sayısı artmadı. Çünkü onların artış olanakları pratik olarak tükenmiştir, bütün küçük köylü işletmeler kooperatifler içine katılmış bulunmaktadır. Bireysel köylüler ile kooperatif üyesi olmayan zanaatçılar sayısı, 1964 yılında, SSCB nüfusunun yalnızca % 0,1'ini oluşturuyordu.²⁶

Dördüncü beşyillik plan yıllarından (1946-1950) başlayarak geri kalan kolhozları birleştirme veya onları sovhoz tipine dönüştürme başlandı, beşinci beşyillik plan yıllarında (1951-1955) ise bu politika yaygınlaştı.²⁷ Çünkü Kolektivizasyon

²⁴1935 sensinde kabul edilen Kolhoz Örnek Tüzüğü. (*Reşenya Partiy i pravitelstva po hozyastvennom voprosam*, Moskova, 1967, s. 519-530.)

²⁵ J. Stalin, *a.g.k.*, s. 109.

²⁶ G. P. Solus, *a.g.k.*, s. 173.

²⁷ James R. Miller, *The Soviet Rural Community*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London 1971, s. 113.

yıllarında kurulan kolhozların bazıları güçsüzdü ve kendisini bile geçindiremiyordu. Bu güçsüz ve küçük kooperatifleri güçlendirmeyi hedeflemişti devlet. Kolhozların sayısının azalmasının diğer sebebi ise devlet yöneticilerinin bu çiftlik türünü kaldırmayı düşünmesidir. Stalin özel çiftçileri kolhozlara birleştirdikten sonra kolhozları sovhozlara değiştirerek kolhoz sistemini kaldırmayı düşünmüştür. Çünkü Stalin kooperatif tipti kolhozun verimli çalışacağına inanmamıştır ve kolhoza çiftçileri sovhoza birleştirmenin bir alt aşaması olarak bakmıştır. Böylece Stalin Kolektivizasyon dönemindeki düşüncesini değiştirmiş olmuştur. Bu sebeplerden dolayı kolhozların sayısı çoğalmanın yerine azalmıştır. Bu politika neticesinde kolhozların sayısı 1953'te 93 bine, 1963'te ise 39.500'e kadar azaldı.²⁸ Ancak Stalin'den sonra iktidara gelen Kruşçev kolhozu tamamen kaldırma planından vazgeçerek, kolhozun yapısını sovhoza benzetmeyi önerdi. Neticede kolhozlar gelişmesine devam etti. 1965 sonunda, Sovyetler Birliği'nde 36.300'ü tarımsal kooperatif ve 600'ü balıkçı kooperatif olmak üzere, 36.900 kolhoz bulunuyordu.²⁹

Stalin'in ölümünden sonra kolhozların hukukunda birkaç değişik yürüdü. Bu değişiklikler SSCB önder kolhozcularının 1969 senesinde yapılan genel toplantısında kabul edilen yeni kolhoz Tüzüğü ile gerçekleşti.³⁰ Tüzükte, kolhozdan çıkarma yasaklandı, kolhoz çalışanlarının maaşından vergi alınmayacaktı, ev bahçeliğindeki topraktan alınan vergi indirildi, kolhozcuların bahçedeki topraklarına ve hayvanlarına işçiler veya başka alanda çalışanlardan daha az vergi ödemesi öngörüldü. Bununla birlikte yeni Tüzük kolhozcuların ne kadar bahçeli toprağa sahip olabileceği ve özel hayvan sayısını her kolhozun kendi genel kurulunun toplantısının kararına bıraktı, çalışma gün sayısı azaltıldı ve kolhozun devlete vermesi gereken bazı zorunlu ödemeleri (et, süt vb) artık devletin satın alması kararlaştırıldı. Kolhozcuların

²⁸ *İstoriya Krestyanstva v Rossii (Rusya Köylülerinin Tarihi)*, (http://pages.marsu.ru/sv1/civ/20_2.html (13.08.2009))

²⁹ G. P. Solus, *a.g.k.*, s. 174.

³⁰ *Primerniy ustav kolhoza (Kolhoz Örnek Tüzüğü)*, Almatı, 1969.

maaşını ödeme de değişti: her ayda avans verildi ve maaşlar para ile ödendi.³¹ 1966'da ise günlük çalışmaya yevmiye ödeme kaldırılıp yerine aylık sürekli ödenen maaş geçti.³²

II. KOLHOZLA SOVHOZUN FARKI

Nitelikleri bakımından, devlet işletmeleri sovhozla kooperatif işletme olan kolhozlar sosyalist işletmelerdir. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti üzerine kurulur, plan uyarınca gelişir, insanın insan tarafından sömürölmesini dışlayan bir anlayışla demokratik merkezietçilik ilkelerine göre yönetilirler; çalışma karşılığı, emeğe göre bölüşüm iktisadi yasarına göre ödenir.³³

Köy halkını kolektifleştirme genel olarak kolhoz ve sovhoz şeklinde yürüdü. İlk ortaya çıktığı yıllarda bu ikisinin farkı çoktu. Sovhoz, belli bir ürünü üretmeyle uğraşan ve tamamıyla devlete ait bir kuruluştur. Kolhozlar ise 1927 ve 1928'deki tahıl krizinden sonra ellerinde az çok malzemeli ve önceden birleşerek çalışan çiftçileri bir kuruluşa toplayan ve tüm kolhoz malzemeleri kendilerine ait olan çiftçilerin birliğidir. Eğer sovhozu kurmadaki devletin en büyük amacı bir Sovyet çiftlik modelini ortaya çıkarmak ise, kolhozu kurmadaki en baştaki amaç tahıl sıkıntısından kurtulmaktı. Yani, kolektifleştirmenin tam olduğu sovhozlar, çalışanlarının hisseye sahip olduğu üretim kooperatifi kolhozlardı.

Sovhozun nitelikleri; üretim araçlarıyla üretimin devlet mülkiyetinde olması, partili üyeler arasından seçilen bir müdür ile devlet tarafından örgütlenilerek yönetilmesi, iş rejiminin sanayide uygulanan biçimine uygun olarak ücretli olması, memur ve işçilerin aileleriyle birlikte sovhoza dâhil edilmesi biçiminde saptanmıştır.

³¹ L. P. Belkoves, V. V. Belkoves, *İstorya gosudarstva i prava Rossiy (Rusya'da devleti ve hukuk tarihi)*, Kurs leksiy, Novosibirskoe yay., Novosibirisk, 2000, s. 129.

³² *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopedya (Büyük Sovyet Ensiklopedisi)*, (<http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00036/09800.htm?text>). (07.12.2009)

³³ G. P. Solus, *a.g.k.*, s. 172-173.

Kooperatif görüntülü kolhoz için köylülerin serbest olarak katılmasıyla oluşması, üyelerinin oluşturduğu meclisin yönetmesi, çalışmanın fiilen üyelerce sağlanması, üretim araçlarının kooperatif mülkiyetlerde kolektifleştirilmesi öngörülmüştür.³⁴

Sovhozla kolhozun arasındaki farklılıklar sadece hukuki alanda değil, sosyal ve ekonomik alanda da mevcuttur: Sovhozlarda devlet toprağın sahibi sayılırdı ve sovhozun bütçesini devlet belirlerdi. Sovhoz, üyelerine özel işletmecilikle uğraşmalarına izin vermezdi. Sovhozun tüm mülkü devletin sayıldı. Başka bir büyük özellik ise sovhoz çalışanları devletten para olarak maaş alırdı ve sovhoz çalışanları işçi sayılırdı. Kolhozlarda ise bunların tam tersineydi. Kolhoz çalışanları işçi değil çiftçi sayılır ve onlara maaş devlet tarafından değil kolhozun kendi gelirinden ödenir. Kolhoz mülkleri, kolhoza dolayısıyla kolhozculara aitti. Kolhoz üyelerine bazı özel haklar tanındı, kolhozun bütçesini ise kolhozun kendisi belirler ve kolhozun tüm toprağı devlete aitti, kolhoz onu kira ödemededen işliyordu.³⁵ Dolayısıyla ilk kolhozlar küçük bir devlet halindeydi. Kendi başkanlarını seçiyor, kendi bütçesi ve meclis yerine geçen genel kurulu vardı.

Bu ikisinin arasındaki büyük bir fark da yönetim biçimindedir. Yönetim hiyerarşisi birbirine benzemesine rağmen yönetim kurulunun atanması ve seçilmesi bu farkı oluşturur. Kolhozların yönetimini kolhozcular belirler. Kolhoz üyeleri kolhoz başkanını ve yönetim kurulunu seçme hakkına sahiptir. Sovhozlarda tüm yönetim organlarını yönetenler atama ile göreve başlamaktadır. Sovhoz başkanı sayılan müdür devletçe görevlendirilir. Yani, sovhoz müdürü devlet tarafından atanır. Kolhoz başkanını ve yönetim kurulunu ise kolhoz üyeleri seçer.

Kolhozla sovhozun farkını kısaca şöyle özetleyebiliriz: Sovhozun tüm mülküne SSCB halkları ortaktır ve dolayısıyla sovhoz devlete ait bir çiftliktir. Devlet

³⁴ Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 1982, s. 224-225.

³⁵ *a.k.*, s. 224-225.

sovhozun iç politikasına aktif bir şekilde karışabilirdi. Kolhoz ise kendisine ait mülkü olan bir kooperatiftir. Çünkü sovhozlar ilk olarak büyük toprak sahiplerinden ve kiliseden alınan topraklarda toprağı olmayan çiftçilere verilerek kurulmuştu. Kolhozlar ise kendi toprağı olan fakat malzemesi olmayan ve çoğunlukta birleşerek çalışan orta ve fakir çiftçileri o sıkıntıdan kurtarıp daha fazla tahıl toplayıp devlete satması için kurulmuştur. Kolhoz gibi sistemin ortaya çıkmasına asırlarca toprağı birleşip ekip birleşerek toplayan Rus köylülerinin geleneğı katkı sağlamıştır.

Stalin kolhoz kuruluşunu önermesine rağmen kolhozların bir sosyalist çiftlik olacağına asla inanmamıştır. Stalin kolhozlar yanında kolhozlarda birleşen köylülerin belirli üretim araçlarıyla ürüne sahip olabilmeleri nedeniyle, Sovyet ekonomisinin tamamıyla sosyalist olamayacağını, kolhoz ürünlerinin maliyetleri esas alınarak piyasada satılmasıyla ekonomide fiyatlara nakdi görüntünün devam edeceğini kabul etmiştir.³⁶ Stalin, kolhoza çiftçilerin bireysel zihniyetini değiştirecek sistem olarak bakmıştır.³⁷ Ona göre, kolhozların devlet tahıl krizinden kurtulduktan sonra sovhozlara dönüştürülmesi gerektir. Nitekim 1950’li yıllarda Stalin o düşüncesini işlemek için kolhoz sisteminin bir sosyal sistem olmadığını ve kolhozların devletin gelişmesini engelleyeceğini söylemeye başladı. Sonra kolhozları dağıtıp hepsini sovhoza değiştirmeye çalışırken vefat etti. Stalin’den sonra iktidara gelen N.S. Kruşçev’in düşüncesi Stalin’in düşüncesinden farklıydı. Kruşçev, kolhozların da bir Sovyet çiftliğı olabileceğine inandı ve kolhozların dağıtılmasına veya sovhozlara dönüştürülmesine karşı çıktı. Parti Kurultayı’nda bu düşüncesini söyledi ve Stalin’in kolhozlar hakkındaki fikrini eleştirdi. Stalin sonrası dönem “kolhoz ve sovhoz aynı çiftliklerdir” ideolojisi ile başlandı. Böylece kolhozları dağıtmak yerine onların sovhozlarla arasındaki farkını azaltıp aynı Sovyet çiftliğı yapmak istenildi.³⁸

³⁶ Esat Çam, *a.g.k.*, s. 225.

³⁷ J. Stalin, *a.g.k.*, s. 112-113.

³⁸ D. Roy And A. Betty Laird, *Soviet Communism and Agrarian Revolution*, Penguin Books, 1970, s. 57-58.

Kruşçev, Komünist Partisi'nin 22. Kurultayı'nda kolhoz ve sovhozlar hakkında Parti programını şöyle açıkladı: "köylülerin bundan sonraki komünizme adımındaki gelişmesi sosyalizmde olduğu gibi kolhoz ve sovhoz şeklinde yürütülecektir. Bunun ikisi de yukarı gelirli ve iyi gelişmiş çiftlikler haline dönüşecektir. Kolhozlar, Sovyet devletinin köydeki başka işletmeleriyle aynı derecede olacaktır. Sovhoz ve kolhozun arasındaki farklılıkların azaltılması gerekir."³⁹ Dolayısıyla, kolhozla sovhozun sosyal, ekonomi ve hukuki alanda birbirine yakınlaşmasına 22. Kurultay yol açmıştır.⁴⁰

22. Kurultaydan sonra kolhoz ve sovhozların yapısını benzetme çalışmaları başlandı. Bilim adamları ikisini yakınlaşmanın zor olmayacağını örneği olarak ikisinin de aynı hiyerarşik ve örgütsel yapıda olduğunu gösterdi. Kolhozda da sovhozda da bölüm, arsa, ekip, halka, vb çalışma örgütleri mevcuttur. Kruşçev döneminde yapılan reformlar neticesinde kolhoz ve sovhoz yapısına getirilen önemli değişiklikleri aşağıdaki paragraflarda ele aldık.

Makine-traktör sayısının artmasından dolayı ve kolhozcuların gelirini artırmak için devlet MTS'leri dağıtıp, araçlarını kolhozlara sattı. MTS'lerin dağıtılıp artık tüm makine ve traktörlere kolhozun kendisinin sahip olması onların gelişmesini sağladı.

Parti programı kolhoz ve sovhozları aynı statüye kavuşturup kolhozu da devlet çiftliği haline getirmeyi, ikisini sadece birbirine değil şehirdeki fabrika ve başka işletmelerle yakınlaştırma da hedeflenmiştir. Neticede kolhozun da sovhozun da birçok yeni hukuki statü kazanması sağlandı.⁴¹ Parti programında önerildikten sonra kolhoz çalışanlarına sovhozdaki gibi maaş ödenmeye başladı, onların statüsü sovhoz

³⁹ İ. F. Pankratova, "Pravovie voprosiy sblijenya kolhozov i sovhozov i vozniknovenya edinigo obşenarodnogo selskohozyaistvennogo predpriyatiya" *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, N9, (1962), s. 75-77.

⁴⁰ *a.k.*, s. 79-85.

⁴¹ *a.k.*, s. 85.

çalışanlarıyla aynı olarak kabul edildi ve çiftçileri kolhoza zarar getirdiğinde kolhozdan atmanın yerine ceza kesilir oldu.

İlk kurulduğu yıllardan başlayarak kolhozların sayısı da, önemi de, güncelliği de sovhozlardan büyüktü. Bu onlar hakkındaki yasalarda, devlet kararnamelerinde ve araştırmalarda biliniyordu. Çünkü onların çoğu kolhoz hakkında da sovhozlar hakkında böyle bir durum hariçti. Sadece 1950’li yıllardan sonra sovhozlar hakkında da araştırmalar ortaya çıkmaya başladı. Araştırmalar derken ziraat alanındaki araştırmalardan değil, sovhozların siyasi, hukuki, yönetim yapısını araştıran yazmalardan bahsediyoruz.⁴² Sovyet devletindeki kırsal çiftlik hakkındaki yasaların çoğu kolhozlar içindi. Sovhozlar için özel yasa bile yoktu ve başka ilgili yasaların sayısı da azdı. Ancak sonra sovhozların sayısı artıp, onların ürettiği ürünler kolhozlardan çoğaldığında sovhozların önemi artmıştır. Bununla birlikte kolhozla sovhozu birbirine benzetmek isteyen devlet politikasıyla birlikte sovhozlar hakkında yeni araştırmalar ortaya çıktı, ilgili yasaların sayısı artmıştır. Yeni topraklarda sovhozların çoğunlukla kurulması ve kolhozların sovhoz olarak yapılandırması için yeni yasalar talep etmiştir.⁴³ Neticede sovhozların önemi yıl geçtikçe artarak 1980’li yıllarda en önemli kırsal çiftlik haline gelmiştir. Ancak bu kolhozların hukuki kuralların sayısının azalmasına sebep olmuştur. Sosyal ve ekonomi alanda kolhozları sovhozlara benzeterek kolhoz mülkünü **de devlete ait** etmek istenmişti. Sovhozları devlet çiftliği olarak kuran yasalar kolhoz yasalarına yol gösterici olarak belirlendi. Özellikle kolhozcuların sovhoz işçileriyle karşılaştığında geride kalan alanlarda onları sovhoz çalışanlarıyla dengelemek istendi. Sovhozlara ise kolhozların en iyi alanlarından örnek almasını önerdi.⁴⁴

⁴² İ. F. Kazmin, “Sblijenye zakonodatelstva o kolhozah i sovhozah”, *Pravovedenye*, N6, (1976), s. 47. (<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=188250> (19.06.2009))

⁴³ *a.k.*, s. 48-49

⁴⁴ *Sbornik reşeniy po selskomu hozyaistvu (Kırsal işletmeler hakkındaki kararlar derlemesi)*, Moskova 1964, s. 219-224.

Sovhozlara da kolhoz demokrasisinde uygulanan yönetim organlarını sovhoz çalışanlarının seçmesi getirilmek istenildi. Bu alanda çalışmalar yürütülüp, “sovhoz çiftlik yasası” kabul edilip, buna göre tüm sovhoz yönetim organları da seçilmeli organlar olarak belirlendi, seçilenleri ise rayon yürütme kurulunda onaylanacaktı.

Bu dönemde yapılan önemli hukuksal reformların biri kolhozculara pasaport verilmeye başlanmasıdır. 1970 yılına kadar kolhozcuların pasaportu yoktu. Çünkü devlet kolhoz çalışanlarının (özellikle gençlerin) her geçtikçe artmakta olan şehirlere veya sovhoza göçmelerini engellemek istemiştir. Pasaportu olmayanların kendi kolhozunun sınırından çıkması bile tehlikeliydi, eğer yakalanırsa ağır ceza kesilirdi veya hapse atılırdı. Böylece kolhoz çalışanlarının şehre göçmesini önlenmiştir.⁴⁵ 1970 yılında kabul edilen yasadan sonra köy halkına pasaport vermeye izin verildi. Bundan sonra kolhoz üyelerinin birazı pasaport sahibi oldu fakat onların kolhozdan çıkması yasaklandı. Sadece 1974’deki SSCB’ da kabul edilen yeni pasaport kanunuyla yaşı 16’ya gelen tüm halkın pasaport sahibi olmasına izin verildi. Bu kanundan sonra köyde yaşayan 50 milyon halk pasaport aldı.⁴⁶ Kolhozların çoğu 1990 senesinden başlayarak önce SSCB’de sonra BDT’de dağıldı, yerine özel çiftlikler geldi.

III. Sistemlerin Hiyerarşik Ve Örgütsel Yapısı

SSCB’de kırsal işletme çiftlikleri olan kolhoz ve sovhoz kurulduğu yıllardan başlayarak reformlarla geliştirilip büyük örgütler haline getirildi. Seçilmeli yönetim organları, kolektif çalışan çiftlik içi kurumları, devletle ilişkisi her örgüte örnek olabilecek kadar geliştirilmiştir. Çiftlikler bu hale zamanla yürütülen reformların sonucunda ulaşmıştır. Ancak yürütülen tüm reformlar iyi sonuç vermeyip başarısız olanları da vardır. Yani, sistemin hiyerarşik ve örgütsel yapısı pratik üzerinde geliştirilmiştir.

⁴⁵ James R. Miller, *a.g.k.*, s. 145-146.

⁴⁶ Kronid Kubarskiy, *Pasportnya sistema i sistema propiskiy v Rossiy (Rusya’da pasaport ve ikamet kayıt sistemi)*, (<http://www.hrighs.ru/text/b2/Chapter5.htm> (17.11.2009))

Bundan sonraki başlıklarda sovhoz ve kolhozun yönetim tarzını ele alacağız. Bu başlıklarda sovhozla kolhozun yönetim yapısının özelliklerini, farklılıklarını, yönetim kademelerini, çiftlik içerisi kurumların çalışma tarzını, yönetim organlarının ilişkilerini inceleyeceğiz.

A. Sovhoz Yönetimi

Sovhoz yönetiminin kolhozdan en büyük farkı sovhoz idarecisi olan direktörün görevine atama ile gelmesindedir. Fakat 1960'lı yıllardaki reformlardan sonra yeni yasa kabul edilip, ilgili yasada sovhoz demokrasisini geliştirmek için direktörün göreve atama ile değil seçim ile getirilmesi onaylandı. Sovhoz “devlet işletmeleri yasası” ile yürütülürdü, bu yasada devlet işletmelerinin başkanlarını beş yıl için işletme çalışanlarının seçeceğini, seçilen başkanın ise bir üst devlet organı tarafından onaylanacağı yazıldı. İşletme çalışanları başkanını süresi bitmeden görevinden alabilirdi.⁴⁷ Ancak bu sadece yazılmış yasa olarak kaldı. Gerçekte ise yeni başkan bir üst yukarıdaki organ atardı, sonra onu kolektife tanıştırdı.

Sovhoz direktörü etkinliği aşağıdaki gibidir:

- Direktör, sovhozdaki tüm işletimi örgütler ve onun durumunu denetler;
- Sovhoz bütçesinin doğru kullanılmasına başkanlık eder, bankada sovhoz adına hesap açabilir;
- Başka işletmelerle ve devlet organları ile ilişki kurar, anlaşma yapar;
- Tüm sovhoz mülküne başkanlık eder;
- Sovhoz çalışanları için yönetmelik çıkarabilir;
- Emek yasasına göre sovhoza işçi kabul eder veya işçi sendikası ile anlaşarak sovhozdan işçi çıkartabilir;

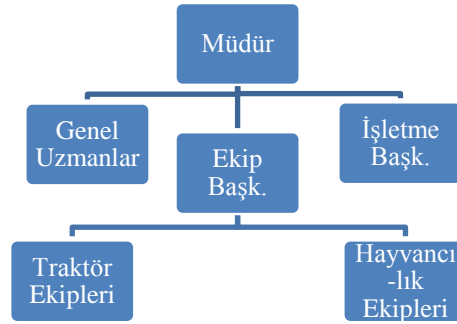
⁴⁷ K. Ü. Medeubekov (ed), vd., *Kazakistan Agroönerkasibi: Ekonomikası, Uyımdayıru jane Baskaru (Kazakistan kırsal işletmeciliği: Ekonomisi, Örgütlenmesi ve Yönetimi)*, Kaynar yay., Almatı 1990, s. 136.

- Sovhoz işçileri için kültürel veya ev inşalarını yaptırır, onların hayatının daha iyi olmasına çalışır.⁴⁸

Sovhoz direktörünün kendi işletmesinin üretim planını yapmasına izni vardı, ancak o planın kabul edilmesi için kendisinden yukarıdaki sovhozun bağlı olduğu devlet organının onayından geçmesi gerekti. Bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen yasa yoktu neticede çoğunlukta sovhozlara tarım ekim alanının ve ürünün büyüklüğü, hayvanların verimliliği gibi meseleler sovhozlara tarım bakanlığının oblast ve rayondaki organları tarafından belirlenirdi.

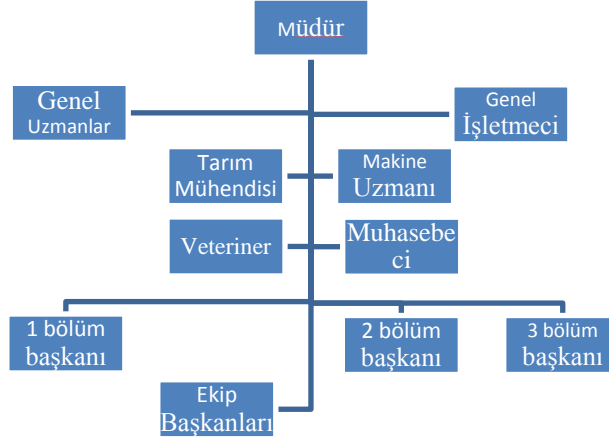
Başkan yardımcısını ve sovhozun genel uzmanlarını da sovhoz başkanı tayin eder. Onlar ilgili alanlarda başkanla aynı sorumluluğu taşır. Görevlerini ise sovhoz başkanı ilgili yasalara göre belirler. Sovhoz yönetim organındaki görevlilerin sayısı sovhozun büyüklüğüne, hayvan sayısına ve gelişim tarzına göre değişir. Bundan dolayı bazı sovhozlarda başkanın tek yardımcısı, diğerlerinde ise birkaç yardımcısı olabilir. Genel uzmanlar da aynı durumdadırlar.

Şekil 1. Sovhozların iki kademeli yönetim yapısı

⁴⁸ N.A. Piliçev, A. M. Vasilev, *Upravleniya selsko-hozyaisyvennom proizvodstvom (Köy işletmelerinin yönetimi)*, Agropromizdat yay. Leningrad 1987, s. 55-56.

Şekil 2. Büyük sovhozun üç kademeli yönetim yapısı

B. Kolhozun Yönetim Organları

Kolhoz mülkü ve yönetim organları hakkında SSCB'nin 1936 anayasasının Kamu Kuruluşu başlığındaki 1. Bölümünde.⁴⁹ 1977 anayasasının ise Ekonomik Sistem başlığı altındaki 2. Bölümünde yer alan.⁵⁰ Bu anayasalarda “kolhoz-kooperatif sistemi kendi işletmelerini kolhozcuların ve tüm Sovyet halkının amaçlarına uygun olan kolhoz Tüzüğüne göre yürütecektir. Böylece Sovyet devleti kolhozlara özyönetim hukukunu verip kolhoz çiftliğinin gelişmesini sağlamaktadır” denmektedir. Ancak bu iki anayasada da kolhozlar üzerinde genel olarak durularak kolhozun genel işlemesi Örnek Tüzüğe göre yürütüleceği yazılmıştır.

SSCB kolhoz sistemi tarihinde iki Örnek Tüzük onaylamadan geçip yürürlüğe girdi. Birincisi 17 Şubat 1935 tarihinde, ikincisi ise 28 Kasım 1969 tarihli Örnek Tüzük. Bu tüzüklere göre, kolhozun plana göre gelişmesi için başka işletmeler gibi yönetime ihtiyacı vardır. Kolhozu ve ona bağlı organlarla, bölümleri yönetmek için kolhoz üyeleri yönetim organlarının başkanlarını seçer. Kolhozun yönetim şekli

⁴⁹ 1936 yılındaki SSCB anayasası, 1. Bölüm.

⁵⁰ 1977 yılındaki SSCB anayasası, 2. Bölüm, madde, 10-11-12.

dokunulmazlık, seçim, iş arkadaşlığı, kolhozculara rapor vermek, eleştiri erkliliği gibi kolhoz demokrasisinin prensiplerine önem vererek kurulmuştur.

İki Örnek Tüzüğün arasında önemli bir fark yoktur. Sadece ikinci Tüzüğe bazı ek maddeler eklenerek zenginleştirilmiştir. İlk Örnek Tüzük 8 bölüm altında toplanan 25 maddeden oluşmuş, 1969 yılındaki Örnek Tüzük 12 bölüm ve 61 maddeden oluşmaktadır. Bu Örnek Tüzüklerdeki yönetim organlarını kapsayan maddeleri karşılaştırdığımızda ortaya şöyle farklar çıkmaktadır:

İlk Örnek Tüzükte tüm yönetim organlarına seçim her iki senede bir yapılırken, ikincisinde her üç senede bir yapılır oldu;

İlk Tüzükte kolhoz üyeleri genel kurulu kolhozcuların en az yarısı toplandığı zaman toplanmış olarak sayılırken, son Örnek Tüzükte en az üçte ikisinin katılması gerekti;

Yönetim fonksiyonunun birlikte çalışmasını sağlamak için bütün organ gibi çalışması gerektir. Kolhozlardaki yönetim bu prensibe göre hiyerarşileşmiştir. Yani, tüm yönetim organları enformasyon toplar ve onu işler, kararlar kabul eder, kararı işletir, o işleyen kararları kontrol eder, işlemesi hakkında rapor verir. Bu işlem süresinde topladığı kaynaklara göre sorunları çözüme yollarını birbirine önerebilir veya emir edebilmektedir. Kolhozun yönetim organlarını hiyerarşideki sırasına göre şöyle özetleyebiliriz:

1. Kolhoz Üyeleri Genel Kurulu

Genel Kurul, kolhozdaki en büyük yönetim organıdır. Bu tüm kolhoz üyelerinin toplantısından oluşur. Genel kurul kolhozun yürütme organı tarafından çağırılır, genel kurulun yılda en az dört kere toplanması gerekir. Kolhozun yönetim kurulu, kolhoz üyelerinin 1/3'i veya kolhozun denetleme komisyonu talep ettiği zaman da genel kurulu çağırarak zorundadır. Genel kurul kolhoz üyelerinin en az 2/3 toplandığı zaman toplanmış sayılır. Genelde bu kurulu kolhoz başkanı açar. Genel

kurulda kolhoza üye kabul etmek veya kolhozdan üye çıkartmak ilk görüşülmüş meseledir, bu kolhozların ilk kurulduğu yıllarından beri gelenek haline gelmiştir.

Genel kurul toplantısında kolhozdaki en önemli meseleler gözden geçirilir. Genel kurulun huzuruna girecek meseleleri kolhozun 1969 tarihli Örnek Tüzüğü'nün 46. maddesi açıklamaktadır. Bununla birlikte genel toplantının gündemine giren meseleler sayısını her kolhoz kendi tüzüğüne göre de belirlemekte olduğundan bu organın etkinliği kolhozlara göre değişmektedir. Ancak en önemli görevleri şunlar olarak belirlenmiştir.⁵¹

- Kolhoza üye kabul etme ve kolhozdan üye çıkarma;
- Kolhoz Örnek Tüzüğü'nü temel alarak kolhozun kendi tüzüğü'nü kabul etme;
- Kendilerince belirlenen kolhoz tüzüğü'nün veya devletin çıkardığı yasaların doğru işlemlerini sağlama;
- Kolhoz başkanını seçme;
- Kolhozun yönetim organına personel seçme;
- Denetim komisyonunun üyelerini ve başkanını belirleme;
- Kolhoz başkanının, yenilenme komisyonunun raporlarını dinleme;
- Kolhozun mali işlemlerini onaylama, çeşitli fonlara para ayırma;
- Kolhoz bütçesini belirleme;
- Kolhozcuların maaşını belirleme;
- Kolhozdaki türlü alanlarda işlemin doğru yürütmesi için sürekli veya belirli bir süre için komisyonlar kurma;
- Kolhozdaki başka da önemli sorunları çözme.

⁵¹ A. P. Çubarova, *Spravoçnik predsedatelya kolhoza (Kolhoz başkanının rehberi)*, Kolos yay., Moskova 1983, s. 13-14.

2. Delegeler Kurulu

Büyük kolхозlarda veya tüm kolhoz üyelerini sığdırabilecek binası olmayan kolхозlarda genel kurulun görevini yürüten toplantıdır. Böyle kolхозlarda sadece kolhoz yapısını değiştirecek olan önemli meselelerde genel kurul çağırılır, başka zamanda ise genel kurulun yerine delegeler toplanır. Delegelerin görevleri ve toplanma şekli, çalışma tarzı, genel kurul toplantısına benzemektedir.

Bu toplantıya genelde üç kolhoz üyesinden biri görevlendirilip gönderilir. Toplantı yeter sayısı tüm üyelerinin $\frac{3}{4}$ 'dür. Delegeleri her toplantı için veya bir yıl için seçer. Fakat bir seneden fazla görevlendiremez. Delegelerin kendilerini görevlendiren kolhoz üyeleri ile istişarede bulunması gerekir ve toplantıdaki konuları onlarla tartışması lazımdır.

3. Kolhoz Yönetim Kurulu

Kolhozun yürütme organıdır ve genel kurul veya delegeler toplantısına bağlıdır. Bu organ kolhozdaki tüm yönetim, işletim, mali, kültürel ve eğitim meselelerinde yetkilidir.

Kolhoz yönetim kurulunun üyeleri genel kurul toplantısında (delegeler toplantısında) 3 sene için seçilir. Üye sayısını kolhozun büyüklüğüne, gelişmişliğine vb kriterlere göre genel veya delegeler kurulunun toplantısı belirlemektedir. Yönetim organı ise kendi arasından kolhoz başkanına bir veya iki yardımcı seçer.⁵²

Yönetim organı, ayda bir kere kolhoz başkanının çağırması ile toplanır. Toplantıda kolhozdaki günlük önemli problemler konuşulur.

⁵² 1969 senesinde tüm SSCB'nin önder kolhozcuları tarafından kabul edilen kolhoz Örmek Tüzüğü, 12. Bölüm, madde, 49-50.

4. Kolhoz Başkanı

Kolhozun ve yönetim kurulunun başkanı olarak sayılır ve ikisine de rapor vermektedir. Kolhoz başkanını genel veya delegeler kurulu 3 sene için seçer. Kolhoz başkanının kararlarını kolhozun tüm çalışanları ve yönetmenleri mutlaka uygulamalıdır.

Kolhoz başkanının görevi geniş ve çok yönlüdür, etkinliği 1969 tarihli kolhoz Örnek Tüzüğünde açıklanmıştır. Kolhoz başkanı:⁵³

- Çiftlikteki günlük işlemlere başkanlık eder;
- Kolhoz köylerindeki inşalara başkanlık eder;
- Kolhozun mali işlemine başkanlık eder;
- Genel veya delegeler kurulunca izin verilen görevlere göre çeşitli kolhoz dışı kuruluşlarla anlaşma yapar;
- Devlet yönetim organları ile kuruluşları ve işletmeleri ile ilişki kurar;
- Kolhoz kadrolarının bilgisinin artmasını sağlar, kolhoza lazım meslek üyelerini çalışmaya kabul eder;
- Kolhozdaki ideolojinin doğru yürümesini kontrol eder, kolhozcuların çalışmaya komünist görüşle bakmasına, devletin ve kolhozun yararını korumasını organize eder;
- Kolhozcuların önerilerini, dilekçelerini kabul eder, onlarla görüşür;
- Kolhozun Örnek Tüzüğüne ve kolhozla ilgili başka yasaların doğru işlenmesini, bozulmamasını kontrol eder;
- Kolhoz başkanı genel veya delegeler kurulunca izin verilen başka meselelere, günlük yaşamda ortaya çıkan sorunların çözülmesine başkanlık eder;
- Kolhozun gelişmesi için gerekli türlü işlemleri örgütler, kolhozcuların daha iyi yaşamasını sağlamak için çalışır.

⁵³ a.k., 12. Bölüm, madde, 50.

5. Denetim Komisyonu

Kolhoz işletimini, mali işlerini, kolhoz başkanını ve yönetim kurulunu kontrol edici organdır. Bu organ kolhozdaki herhangi bir sorunu tespit ettiğinde kolhozun ilgili organlarına, kolhoz başkanına veya yönetim kuruluna bildirip, çözülmesine yardımcı olması gereklidir. Kolhozdaki yolsuzlukları kolhozun genel toplantısında kolhoz üyelerini bildirip, kolhoz başkanının veya yönetim kurulu üyelerinin doğru çalışmayanlarının tekrar seçilmesini engellemesi lazımdır. Kolhoz üyelerinin şikâyetlerinin çözülmesini sağlaması gerektir. Sonuçta bu organın amacı kolhozun Örnek Tüzüğünü ve başka yasaların kolhoz yönetimi tarafından bozulmamasını kontrol etmektir. Bu organ senede en az iki defa tüm kolhoz kurumlarının işletimini denetlemeden geçirir. Komisyonun herhangi bir önerileri sıradaki kolhozcuların genel toplantısında görüşülür, eğer kabul edilirse 10 gün içerisinde yürürlüğe girmesi gerektir.⁵⁴

Bu organ da kolhozun diğer yönetim organları gibi üyeleri seçilen bir organdır. Denetim komisyonu seçilip üyeleri belli olduktan sonra, komisyon üyeleri kendi aralarından bir başkan seçer. Komisyonun başkanı komisyon üyelerini süresi geldiğinde toplar, kolhozun genel toplantısında komisyonun çalışması hakkındaki hesabı da komisyon başkanı verir.

Genelde bu organa tecrübeli, bilgili, kolhozcuların arasında büyük otoriteye sahip kolhoz üyeleri seçilmesi gerektir, çünkü kolhozun mali durumunu, evrak işlerini, kolhozun yönetim organlarını, kolhozun başka kurumlarla yaptığı anlaşmanın doğru olmasını titiz kontrol etmek için organ üyelerinin ilgili alanlardan haberi olmalıdır. Komisyon kolhozun genel kurulunun toplantısında kendi çalışması hakkında kolhoz üyelerine rapor verir. Eğer acele bir durum var ise kolhoz başkanından kolhozun genel toplantısını çağırmasını talep eder.

⁵⁴ a.k., 11. Bölüm, madde, 54-55.

Denetim komisyonunun kolhozun diğer seçilmeli organlarından ayrı birkaç özelliği vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Denetim komisyonunun üyeliğine sadece o kolhozun üyeleri seçilebilir.
- Komisyonun üyeliğine kolhoz yönetim kurulunun üyelerinin, onların akrabalarının, kolhoz mali işleminde çalışanların vb gibi komisyon tarafından kontrol edilecek organ üyelerinin akrabalarının seçilmesi yasaktır;
- Eğer denetleme komisyonunun başkanı veya üyeleri kolhoz yöneticilerinin yolsuzluklarını gizlerse kolhoz Tüzüğüne göre değil mahkeme tarafından cezalanır;
- Denetim komisyonu sürekli çalışan organ değil, ondan dolayı senede iki defa kolhoz organlarını denetleme zamanında komisyon başkanı ve üyeleri kolhoz yönetimi tarafından kolhozdaki kendi görevlerinde çalışmasından kontrol bitene kadar boşaltılır;
- Denetim komisyonunun üyeleri kolhoz yönetiminin toplantısına katılabilir ve katılımcı oy verme hukukuna sahiptir;
- Kolhozun yönetim organı yenilenme komisyonunun çalışmasına yardımda bulunup üyelerine araba, kalacak konuk yer organize edip, kırtasiye malzemelerini vb ihtiyaçlarını karşılar.

6. Kolhoz Yönetim Organlarının Seçimi

Kolhoz yönetim organlarının seçimi her 3 yılda bir kolhoz genel toplantısının (delegeler toplantısının) kararına göre açık veya gizli şekilde yürütülür.

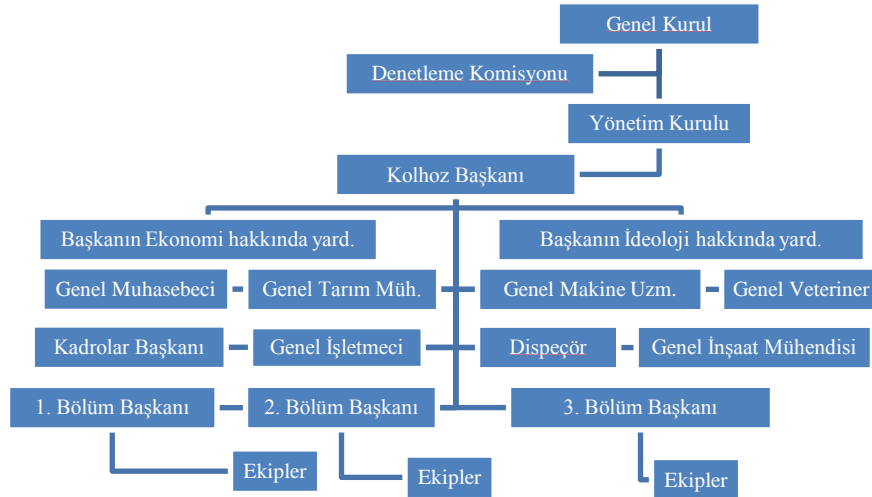
Kolhoz başkanına, kolhoz yönetim kuruluna ve yenilenme komisyonuna adayları kolhozcular tek ya da grup olarak sunabilir. Adaylar, kolhoz kurumları tarafından da sunulabilir.

Kolhozcuların genel kurulunun toplantısında (delegeler toplantısında) her aday sunum sırasına göre tartışılır. Bu tartışmada kolhozcular oy kullanıp adayın seçime katılıp katılmayacağına karar verir.

Kolhozun genel kurulunun toplantısında kolhozcular, eğer doğru çalışmazsa kolhoz başkanının, yönetim kurulunun üyelerinin, denetim komisyonunun başkanının veya üyelerinin görevine süresi bitmeden son verebilir.⁵⁵

Adı geçen yönetim organlarından başka kolhozun ekip, ferma (çiftliğin bölümü), halka, atölye gibi birkaç çalışma gruplarından ve çiftlik bölümlerden oluşan örgütsel yapısı vardır. Bunun dışında kolхозlarda kendi yönetim organlarından ayrı kolhoz yönetimine bağlı olmayan başka kamu organları da (parti, komsomol, işçi sendikası) hizmet verir. Onlar kolhoz Tüzüğüne göre değil kendi yasa, karar ve tüzüklerine göre görevlendirilmekte ve kolhoz yönetim organları içinde sayılmamaktadır.

Şekil 3. Kolhozun yönetim hiyerarşisi
(hiyerarşi kolhoza göre değişmektedir)

⁵⁵ A. P. Çubarova, *a.g.k.*, s. 14.

C. Kolhozların Mali Yapısı (Gelirleri ve Paylaşımı)

Kolhozların ürettiği ürün kolhoz gelirini oluşturur, dolayısıyla kolhozcuların geliri o yıldaki kolhozun ürününün hacmine bağlıdır. Kolhozlar ürünlerini devlete hükümetin belirlediği fiyata satarak gelir kazanır. Giderleri ise MTS'lerdeki teknolojiyi kullandığı için ve MTS çalışanları için ödeme yapma, kolhozun hayvanlarına ve seneye ekim için gerekli tahılları kolhoz ambarına bırakma, vergi ödeme, eğer devletten kredi aldıysa onu ödeme vb. giderlerden kalan payı kolhoz çalışanları bir yılda çalıştığı günlerin sayısına göre böler. Bir çalışma günü ise işin ağırlığına göre yarım günden iki güne kadar hesaplanır. Kolhozda en çok geliri genelde ustalar, şoförler ve kolhozun yönetim kurumu kazanırdı. En az gelir ise yardımcılıkta çalışan kolhozcularındı.

Kolhozcuların kolhozdan aldıkları gelir ikiye ayrılır, birincisi kolhozçunun yıllık çalışma gününe göre ayrılan pay (maaş) ikincisi ise kolhozçunun fazla çalışmasına veya iyi gayret göstererek başka kolhozculara örnek olarak plandan artık ürün toplamasına göre kolhoz tarafından ikramiye edilerek ayrılan paydır. Kolhozcular 1960'lı yıllara kadar kolhoz gelirini para, tahıl, ot, saman, vb olarak alırlardı. Fakat sonra parayla ödeme yaygınlaştı. Devletin kolhoz ürününe fiyat belirleyerek ürünleri satın almasından kolhoz parasal gelir elde eder. İlk kolhoz kurulduğu yıllarda devletin belirlediği fiyat çok düşüktü. Ancak yıllar geçtikçe fiyat yükseldi. Buna rağmen genelde kolhoz ürününe belirlenen devletin fiyatı, devletin kolhoza verdiği malzemelerle karşılaştırdığında düşük kalmıştır. Yani devlet kolhozdan ürünü ucuza alıp traktör, makine gibi araçları pahalıya satmıştır.

Devlet genel planda kolhozların üretmesi gereken hedefi belirlemiştir. Bundan sonra kolhoz plana göre devlet şirketlerinden gelecek birkaç sene için sipariş alır. Eğer ürün hacmi planda gösterilen miktardan fazla ise devlet o artık tahıl için ayrı fiyat belirlerdi. Bu fiyat normal fiyattan yüksekti, bu politikanın amacı kolhozların daha fazla ürün üretmesini sağlamaktı. Fakat devlet planlamasında sadece kolhozun meta üretim hacmi belirlenirdi. Ekim tarlalarının büyüklüğünü, ekim çeşitlerini kolhozun kendisi belirlerdi.

Kolhoz üretiminin bir bölümünü üretim fonlarına ayırır. Bu fonlar tohumluk fonları, ot ve saman fonları, herhangi bir kötü duruma girdiğinde kullanacak sigorta fonlarıdır. Eğer kolhozcular gerekli bulursa bundan başka da fonlar kurulabilir. Gazilere, kolhozda çalışarak sakatlananlara, yardıma muhtaç bazı ailelere (yetimler, dul kalanlar), vb fonlar da kurulabilir.⁵⁶

D. Çiftlikler Arası Kuruluşlar

Kolhozlar arası kuruluşlar ilk kolhozlar kurulduğundan başlayarak ortaya çıkmıştır. İlk kolhozlar arası kuruluşlar, kolhozlar arasında herhangi bir sorun çıktığı zaman onu çözmek, kolhozların daha verimli çalışıp kendi tecrübelerini başkalarıyla paylaşmasını sağlamak için kurulmuştur. Yani, amaç kolхозlardaki verimliliği artırmaktır. Yıllar geçtikçe kolhozlar arası kuruluşların sayısı arttı ve onlar her türlü alanı kapsamakla birlikte yönetim hiyerarşisinin her kademesinde oluşmaya başladı. SSCB, Federe Cumhuriyet, bölge ve sonunda ilçe düzeylerinde kolhozlar arası kuruluşlar ortaya çıktı.

1959 yılında tüm SSCB’de 18.500 kolhozun üye olduğu 1389 kolhozlar arası örgüt vardı. Bunun 58’i Kazakistan SSC’ de bulunuyordu ve bu örgütlerde 500 kadar üye kolhoz bulunuyordu.⁵⁷

Kolhozlar arası kuruluşların en temel yasası SSCB Bakanlar Kurulunun “kolhozlar arası örgütler hakkında” kararnamesidir. Genelde kolhozlar arası kuruluşların çoğu kolhozların doğal kaynakları, enerjiyi birleşip kullanması veya enerji santrallerini inşa etme gibi meseleler üzerinde kurulmuştur. Çünkü enerji santrali doğal kaynağı, finansı ve uzmanları talep eden alandır. Sadece bir kolhozun kendisinin bir enerji kaynağına sahip olması çok zordur, bundan dolayı birkaç

⁵⁶ G.P. Solus, *a.g.k.*, s.176-179.

⁵⁷ P.P. Pyatniskiy, “O dalneyşim soverşenstvovanii pravovogo regulirovanya mejkolhozniş svyazey”, *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, N1, (1961), s. 124-128.

kolhoz birleşerek enerji santralleri inşa edip birlikte kullanmıştır. Bunların arasında herhangi bir sorun çıkmaması için kolhozlar arası kuruluş kurulup, örgütte her kolhozun vekilleri birlikte çalışmıştır. Eğer onlara kendisinde olmayan herhangi bir uzman lazım ise onu devletten alırdı. Gelen uzmanlara maaş kolhoz fonundan ödeniyordu.

Kolhozlar arası örgütlerin sayısının artması, kolhozların iyi çalışmasına sebep olmuştur. Fakat sonra bu örgütlerin sayısı oldukça artmıştır. Bu kolhozların lehine değil aleyhine olmuştur. Çünkü bu kuruluşların çoğu kolhoz fonundan yaralanmaktaydı ve bazı kuruluşlar sadece para almaktan başka herhangi bir verimli çalışma yürütmez olmuştur. Bunlar SSCB'nin son dönemlerindeki kuruluşlardı ve böyle kuruluşların sayısı azalmanın yerine artmıştır.

IV. KOLHOZ VE SOVHOZ SİSTEMİNİN GENEL YÖNETİMİ

Kolhoz ve sovhozu yöneten genel organlar devletin yönetim organlarıdır. Kırsal çiftliklere özyönetim (özellikle kolhoza) hakkı verilmesine rağmen onların iç ve dış kurumlarla ilişkisini düzenleyen yasalar, kararlar devlet organları tarafından belirlenmektedir. Çiftliklerin devletin planını işleme, toprağı düzenli kullanması gibi meseleler de devlet organları tarafından kontrol edilir. Bu sebeple kolhoz ve sovhozun genel yönetimi devlet organlarının ellerindedir.

Stalin iktidara geldikten sonra Komünist Partisi yönetimin her kademesinde iktidarı ele almıştır. Bu çiftliklerin yönetiminde de Parti'nin etkili olmasına sebep olmuştur. Çiftliklerin yönetimine en etkili karışan Parti'nin rayondaki ve çiftlikteki komiteleri olmuştur. Ayrıca çiftliklerde Parti üyelerinin sayısının artması yönetim organlarının başkanlığının sadece onun üyelerinden oluşması çiftliklerdeki partkomun (çiftlik parti komitesi) kontrol edici organa değişmesine sebep oldu. Partkom çiftliklerdeki kendi üyeleri tarafından çiftlik çalışmasını kontrol ederdi. Bu komitelerin onayı olmadan kolhoz veya sovhoz başkanlığına gelmek zor olmuştur.

A. SSCB Devletinin Yönetim Sistemi

Kolhoz ve sovhozun üzerinde etkili devlet yönetim organlarını incelemeden önce SSCB'nin yönetim yapısını gözden geçirmeliyiz. Bu, çiftliklerin genel yönetimini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Bu sebeple SSCB'nin hiyerarşik yapısını alt başlıklar altında inceleyeceğiz.

Önce dört, 1936 yılında on bir, sonra on beş cumhuriyetin birleşmesinden kurulan SSCB devletinin yönetim sistemini merkez ve yerel yönetim olarak ayırdığımızda, Federe merkezindeki organlar ve Federe Cumhuriyetleri'nin merkez organları merkez yönetimine girerdi. Yerel yönetime ise kray, oblast, şehir, rayon, köy yönetim organları sayılırdı.

1. Merkez Sovyeti ve Merkez Yönetim Organları

SSCB'de Sovyetler meclis ve özyönetim yerine geçen organdır. Bu sebeple her yönetim kademesinde sovyetler mevcuttur. En büyük Sovyet, SSCB Halkının Yüksek Sovyetydi. Bununla birlikte her Federe Cumhuriyeti'nin Federe Parlamentosu, kendi Yüksek Sovyeti vardı. Ondan sonra yerel yönetim sovyetleri (yerel meclisler) geliyordu. Bunlar oblast, rayon ve köy sovyetleriydi. SSCB kabul edilen anayasalarının tümünde bu sovyetler en temel yönetim birimi olarak sayılmıştır.⁵⁸

SSCB Yüksek Sovyeti'nin sürekli çalışma organı onun Presidium'du. SSCB Yukarı Sovyetinin sürekli çalışan milletvekillerinin toplantı hali olan bu organ daha önce Merkez Komitesi adını taşıyordu. Sovyetin tüm üyeleri ise sadece *sesya* (oturum) olarak adlandırılan büyük genel kurullarda bir araya geliyordu.

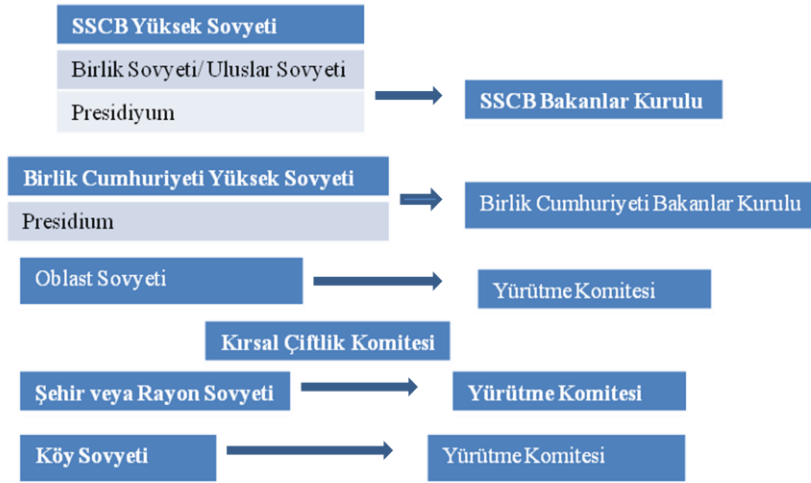
⁵⁸ 1936, 1977 senelerinde kabul edilen SSCB anayasalarının 1. Başlıkları.

Şekil 4. SSCB hiyerarşik sistemi*

Presidiyum ve Bakanlar Kurulu'nun üyeleri Yüksek Sovyetler sesyalarında belirleniyordu. Sovyetlerin hiyerarşisini ve onların yürütme kurullarını daha iyi anlamamıza Kruşçev reformlarından sonraki yapıyı gösteren aşağıdaki şekil yardımcı olacaktır.

Şekil 5. SSCB hiyerarşik yapısı

Kaynak: John Hazard, *The Soviet System of Government*, The University of Chicago Press, Chicago and London , 1968, s. 217.

*Bazı Federe Cumhuriyetlerinde Özerk Cumhuriyet veya kray birimi oblastın bir üst kademesi olarak geçmektedir.

2. Yerel Sovyetler ve Organları

İşçi vekillerin yerel sovyetleri sosyalist devletlerde yerel meclis yerine geçen organdır. Sovyetler Birliği'nde taşra yönetimi de yerel sovyetlere bırakılmıştır.⁵⁹

Yerel sovyetlerin etkisi ve hizmeti onların yönetim kademesindeki yerine göre değişmektedir. Oblast sovyeti tüm oblast üzerindeki işletmeleri kontrolünde tutar ve kendisinden aşağıda olan bölge sovyetin seçimlerini kaldırabilir, rayon sovyeti ise aynı görevi rayon üzerinde işler, köy sovyeti genelde köy çiftliği alanında büyük etkiye sahiptir. Köy sovyetinin en önemli görevinin biri kolhozun veya sovhozun işletimini kontrol etmek ve onlara yardımda bulunmaktır.

Yerel sovyetlerin (yerel meclislerin) organları genel kurul, yürütme komitesi ve sürekli komisyonlardır.

a. Genel Kurul

Genel Kurul, kademesine göre oblast, rayon, kasaba ve köy hayatından oluşan problemleri çözümlmek, yürütme komitesi ve sürekli komisyonları seçmek, onların raporlarını dinleyerek kontrol etmek ve yerel bütçeyi onaylamak yetkisine sahip olan organdır. Yani, yerel devlet yönetim organlarını seçmek Genel Kurul'un (meclisin) etkisindedir. Yerel sovyetler yönetim organlarına uygun yetkiler vererek onların faaliyetini kontrol etme yetkisine sahiptirler. Meclisi toplantıya yürütme kurulu çağırılmaktadır. Karar genellikle rayon, şehir ve kasaba sovyetleri için 3-4 hafta önce kabul edilir. Genel Kurulda görüşülecek konularla ilgili olarak toplantıya davet edilecek kurum ve kuruluş yöneticileri belirlenir, yapılması gereken denetimler yapılır ve genel kurulda kabul edilecek kararların taslağı hazırlanır.

⁵⁹ Birgül A. Güler, *Sovyetler Birliği*, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Nisan 1991, s. 6.

b. Yürütme Komitesi

Yürütme komitesi (encümen) yerel sovyetin yürütme birimidir. Genel kurulların toplantılarının arasındaki sürede yerel sovyetlerin yetkileri bu organ tarafından işletilmektedir.⁶⁰ SSCB devletinin ve Federe ve Özerk Cumhuriyetlerin anayasalarında yerel sovyet vekillerinin kendi üyelerinin arasından seçtiği yürütme komitesi yerel alandaki yürütme organı olarak belirlenmiştir.⁶¹ Bu yürütme komitesi yerel sovyetin ilk sesyasında (oturumunda) seçilir.

Yürütme komitesi kendisini seçen yerel sovyete ve üst sovyetin yürütme komitesine de rapor vermektedir. Yürütme komitesi yerel sovyetin üyelerinden başkan, başkan yardımcıları, yürütme komitesinin sekreteri ve üyelerden seçilerek oluşturulmaktadır. Yerel yürütme komitesinin üye sayısı yerel sovyet tarafından, sovyetin büyüklüğüne göre belirlenmektedir.⁶² Genellikle, köy ve kasaba sovyetlerinin yürütme komitelerinin üye sayısı 5-7, il sovyetlerinin yürütme komitelerinin üye sayısı ise 7-11 olur. Yürütme komitelerinin yetki süresi, yerel sovyetin yetki süresi kadardır. Ancak, bu sürede yürütme komitesinin üyeleri, yerel sovyetin genel kurulunda değiştirilebilir. Yürütme komitesinin başkanı yürütme komitesinin tüm görevlerine yöneticilik eden ve komiteyi temsil eden kişi olmuştur.

Genel Kurul ve yürütme komitesinin toplantılarının hazırlanması, yürütme komitesinin gündemi komite sekreteri tarafından işlenmektedir. Yürütme komitesi, yürütme komitesinin şube ve kurumlarına, yerel sovyete bağlı kurum ve kuruluşlara bir üst organ gibi yöneticilik edebilir. Şube ve kurumların yöneticilerini atamak veya

⁶⁰ 1977 senesinde kabul edilen SSCB Anayasası, 19. Başlık, madde, 149.

⁶¹ *a.k.*, madde, 149.

⁶² Kazakistan SSC Şehir, Rayon halk Temsilcileri Sovyeti Hakkında Kanunu, s. 29.

bu görevlerden uzaklaştırmak komitenin yetkisindedir. Yerel sovyet bir sonraki toplantıda bunları Genel Kurulun onayına sunmaktadır.⁶³

Yerel sovyetin yürütme komitesinin şube ve kurumları yerel sovyet tarafından oluşturulur. Yerel sovyetin yürütme komitesinin şube ve kurumları yerel sovyete, yerel sovyetin yürütme komitesine ve üst organlara bağlıdır. Yerel sovyetin yürütme komitesi yanında çeşitli amaçları işlemek için komisyonlar oluşturulabilir.

c. Sürekli Komisyonlar

Sürekli komisyonlarının görevleri ve kuralları Sürekli Komisyonlar Hakkında Karar'da açıklanmıştır. Karara göre, sürekli komisyonlar sovyetlerin işine, devleti yönetmek, sovyet demokrasisini daha da geliştirmek ve güçlendirme işine seçmenlerin ilgisini çekmek, işçi, kolhozcu ve aydınların ileri gelenlerinin sovyetlere yardımda bulunmasını ve sovyetlerin faaliyetine katılımını sağlamak, ekonomik ve kültürel kuruculuktan, devlet düzeninin korunmasından, sovyet devletinin gücünün artmasından, yasaların uygulanmasından ve insan haklarının savunulmasından oluşmaktadır.⁶⁴ Sürekli komisyonlar kendisini kuran yerel sovyete bağlı olup sadece ona rapor verir. Sürekli komisyonların esas görevi araştırma ve denetlemedir.⁶⁵

Sürekli komisyonların yetkileri, konularına göre değişmektedir. Sürekli komisyonlar ekonomik, siyasal ve kültürel kuruculuğu içeren tüm konuları görüşme yetkisine sahiptir. Bu yetkiler sürekli komisyonlar için büyük önem taşımaktadır. Bu yetkiler sürekli komisyonun hazırlık ve denetim işine katılmasına neden oluşturmaktadır.

⁶³ B.H. Gabriçidze, *Apparat Upravleniya Mestnik Sovetov (Yerel Sovyetlerin Yönetim Kurulları)*, Moskova 1971, s. 70.

⁶⁴ E. Kerimov, *Sovyet Kuruculuğu*, Azerbaycan Üniversitesi yay., Bakü 1973, s. 106.

⁶⁵ *Sovetskoe Stroitelstvo(Sovyet Kuruculuğu)*, Merkez yay., Moskova 1961, s. 234.

Sürekli komisyonlara, yerel sovyetin üyelerinden yerel sovyetin süresi bitene kadar sürekli komisyon başkanı ve üyeleri seçilmektedirler. Çoğunlukta, komisyonların üye sayısı yerel sovyet tarafından belirlenmektedir. Yerel sovyetin sürekli komisyonlarının üye sayısı en az üç kişiden oluşmaktadır.

Sürekli komisyon başkanının görevi komisyonun faaliyetine yöneticilik etmek, toplantı yapmak ve yürütmek, gündemi belirlemek, bir sonraki toplantıya hazırlık yapmak, yürütme komitesi ve şubeleriyle ilişki kurmak vb gibidir.

Yerel sovyet üyesinin sürekli komisyona seçilmesi kendi isteği ile olur ve mesleğine yakın olan sürekli komisyon üye seçilmesine önem verilir.⁶⁶

Yerel sovyetler geçici komisyonlar da oluşturabilmektedir. Bu komisyonların amaçları onlar oluşturulurken yerel sovyet tarafından belirlenmektedir.

B. Merkez Yönetim Organlarının ve Komünist Partisi'nin Çiftlikler Üzerindeki Etkinlikleri

Merkez sovyetlerinin ve onların Presidiyum'larının çiftliklerle doğrudan ilişkisi yoktur, fakat çiftlikleri yönetmede onların da yeri vardır. Çünkü bu organlar yasa çıkarır ve bütçeyi belirlemektedirler. Çiftliklerin iş ve dış kurumlarla ilişkilerini, işletmelerini belirleyen kararlar bu organ tarafından onaylanmaktadır. Devletin beşyillik genel planını belirleyen organ da Yüksek Sovyet'tir. Bu sebeplerden dolayı çiftlikleri yönetmede bu organ da etkili sayılmaktadır. Ancak bu yasalar veya bütçeler kolhozu sovhoz gibi etkilememektedir. Çünkü kolhozların yasası Kolhoz Tüzüğü'dür. Bu sebeple bu organların kolhoza dolaylı, sovhoza ise doğrudan etkisi vardır.

Kolhoz ve sovhoz yönetiminde SSCB Bakanlar Kurulu da etkilidir. Bu organ çiftlikler üzerindeki yönetimini yerel organları tarafından yürütmektedir. Kolhozlar ve sovhozlar arası kuruluşların oluşturulması, kolhoz fonlarının durumu,

⁶⁶ *Sovetskoe Stroitelstvo*, s. 234.

sovhozların geliri, çiftliklerde devlet politikasının korunması, bu organın elindedir. Bakanlar Kurulu çiftliklerin devlet genel planını zamanında yapmasını sağlamaya yardımda bulunması gerektir.

Bakanlıkların içinde en etkilisi, Kırsal Çiftlik (eski Narkomzem) Bakanlığıdır. Narkomzem kurulmasından SSCB dağılına kadar birçok değişikliklere uğramıştı. 1931’de komiserlik ikiye ayrıldı, tarım ve hayvan işletmeciliği komiserlikleri olarak, sonra 1934’te tekrar birleştirildi. Komiserlik adı bakanlığa değiştiğinden sonra Kırsal Çiftlik Bakanlığı adını aldı. 1957’de Kruşçev reformları neticesinde bakanlık dağıtılıp tüm etkinlikleri yerel yönetim organlarına verildi. Ancak 1964’te tekrar Bakanlık olarak kuruldu. Bundan sonraki dönemde Kırsal Çiftlik Bakanlığının yapısına önemli değişiklikler getirilmedi. Bu bakanlık çiftlikler üzerindeki yönetimini kendine bağlı yerel organlarının eliyle yürütür. Kırsal Çiftlik Bakanlığının ve onun Birlik ülkelerindeki, yerel yönetim birimlerindeki bölümlerinin ilk kurulduğu yıllardan beri en önemli amacı kolhoz ve sovhoz sistemine yardımda bulunmak olarak belirlenmiştir. Kolhoz ve sovhoz için hazırlanan yasalar, kararlar, devletin yardımları bu bakanlığın elinden geçmektedir. Kırsal Çiftlik Bakanlığı çiftliklerin genel planı zamanında yapmasını kontrol etmektedir. Bundan dolayı bakanlık çiftliklerle devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen organ sayılmaktadır.

Komünist Partisi’nin çiftlikler üzerinde doğrudan etkisi yoktur. Ancak onun çıkardığı kararları ve mevzuatı çiftlikte çalışan parti üyesi olanlar için geçerlidir. Eğer çiftlik çalışanlarının yarısının, onları yönetenlerin çoğunun Komünist Parti’si üyesi olduğunu düşünürsek, Komünist Partisi kararlarının da çiftlik için büyük önem taşıdığını anlayabiliriz. Komünist Partisi’nin 1930’lu yılları Stalin döneminden başlayarak devletteki tüm yönetimi kendi eline almasıyla birlikte onun etkinliği daha güçlenmiş oldu. Örneğin herhangi bir kolhoz veya sovhoz başkanının Komünist Parti’si yerel aktifleri toplantısında eleştirilmesi, onun görevinden istifa etmesine yeterliydi.

Burada kolhozun devlet yönetim organları ile ilişkisinde önem vermemiz gereken başka bir mesele kolhozun Örnek Tüzüğüdür. Tüzüğe göre, kolhoz kendi

yönetimini seçen, kendi politikasını kendisi belirleyen çiftliktir. Ancak devlet kolhoz yönetiminin ipinin bir ucunu kendi elinde tutmaktadır. Kolhozun politikasını belirleyen, işletimini açıklayan her kolhozun kendi Tüzüğüdür. Kolhoz Tüzüğü kolhozun Örnek Tüzüğünü başkanlığa alarak kabul edilir.⁶⁷ Örnek Tüzüğü ise, Federe üzerindeki önder kolhozcuların toplantısında kolhozculara devlet sunar, bu tüzük toplantıda tartışılıp bazı değişiklikler yapıldıktan sonra tekrar Sovyet Birliği Bakanlar Kuruluna gönderilir. Bakanlar Kurulunun kontrolünden geçtikten sonra Komünist Partisi Merkez Komitesinin onaylamasından geçer. Onlar onayladıktan sonra Tüzük yürürlüğe girer.

C. Kolhoz Ve Sovhozun Yerel Yönetim Organları İle İlişkileri

Devletin yerel yönetim organlarının hizmeti kolhoz ve sovhozla sıkı bağlıdır. Özellikle rayon ve köy sovyetleri ve onların yürütme komiteleri çiftliklerin işlemlerine aktif şekilde katılmışlardır. Onların amacı çiftliklerin devlet planına göre çalışmasına yardımda bulunmaktır. Bu sebeple tarım toplama zamanında çiftlikler işçi sıkıntısını çektiğinde yerel yürütme komiteleri kendine bağlı kurumlardan kırsal alana yardım amacıyla işçiler göndermektedirler. Çiftlikler ise yerel alanda yapılacak faaliyetlere finans yardımında bulunarak okullar, hastaneler gibi kamu için yararlı olan binalar inşa etmektedir. Oblast ve kray sovyetleri ise çiftliklerin yönetimini kendisine bağlı veya ilgili kurumlar üzerinden etkilemişlerdir. Oblast yürütme komitesi rayon yürütme komitesine emir vererek de çiftliklerin yönetimine karışabilir. Yerel yönetim organlarının etkisi çiftliklerin tüm çalışma alanlarını kapsamaktadır. Etkileme kapsamını çiftliklerin ilk kurulduğu yıllarla karşılaştığımızda 1960'lı yıllardan sonra daha genişlemiştir. Bunun sebebi kırsal alanda devlet çiftliği sovhozların çoğalmasındandır.

⁶⁷ Kolhozun Örnek Tüzüğü, 1. Bölüm, madde, 1-3.

1. Oblast Yönetim Kurumları İle İlişkisi

Oblast Sovyeti ve onun yürütme komitesi kendi bölgesinin kültürel-politik ve ekonomi gelişmesine başkanlık eder, devlet politikasının doğru yürütmesini sağlar, ilgili yasaların işlenmesini ve bölgedeki halkın hukukunun korunmasını kontrol eder.⁶⁸ Kolhoz ve sovhozlar da kırsal alandaki bir devlet kuruluşudur. Bundan dolayı oblast Sovyeti çiftliklerdeki tüm alanın gelişmesine yardımcı olmalıdır. Bu sebeple çiftliklerde ürünün artması ve çalışmanın daha verimli olması, hayvan sayısının artması için onlar da sorumludur. Çiftlik çalışanlarının daha kolay maaş alabilmesini sağlamak da oblast yönetim organlarının huzurundadır. Onlara, çiftlikler için gerekli uzmanları ve makinistleri yetiştirmeye önem verme, çiftliklerin gelişmesini sağlayacak bilimsel araştırmalar yürütme görevleri de yüklenmiştir. Çiftliklerin devlet planındaki sınırdan az tahıl toplamamasına, planın düzgün işlenmesine de oblast yönetimi yardımda bulunmalıdır. Bununla birlikte oblast Sovyetinin üyeleri çiftlikler arası kuruluşlara başkanlık edip çiftlikler arasında ilişki kurmalıdır.

2. Rayon Yönetim Organları İle İlişkisi

Rayon üzerindeki tüm kırsal çiftlikler rayon kırsal işletme kurumlarının birleşik sovyeti (toplantı) tarafından yönetilir. Bu birleşik sovyet üyeliğine rayondaki yürütme komitesinin çiftlikler bölümünün başkanı, onun birinci yardımcısı, rayondaki tüm kolhoz başkanları ve sovhoz direktörleri, rayondaki çiftlikle ilgili başka da işletmelerin ve kurumların başkanları girmektedir. Bakanlar kurulu tarafından onaylanan “rayon birleşik sovyetinin toplantısı hakkında” yasasında gösterildiği gibi birleşik sovyetin başkanı her zaman rayon yürütme komitesinin

⁶⁸ G.V. Neçitaylo, *Rol mestnih sovetov v obespeçenii zakonnosti (Yerel sovyetlerin kanuniyet düzenlemedeki yeri)*, Kazahstan, yay., Almatı 1988, s. 63.

çiftlik bölümünün başkanı sayılmaktadır.⁶⁹ İlgili yasa, bu kurumu kırsal işletmecilik alanındaki devlet yönetim organı olarak belirler.

Bu yasada “birleşik sovyetin üyelerini, onların sayısını rayon yürütme komitesinin sunması ile rayon sovyeti belirleyecek” diye belirtilmiştir.⁷⁰ Yasaya göre, “kolhoz başkanlarının ve sovhoz direktörlerinin sayısı kurum üyelerinin yarısından azını oluşturmamalıdır. Kurum ayda bir defa toplanmalı ve rayondaki kırsal alanla ilgili tüm sorunlar görüşmelidir”.⁷¹ Kurumun günlük işlemine ise kurum başkanı başkanlık etmektedir. Çünkü kurumun her gün çalışan personeli rayon yürütme komitesinin çiftlik bölümünün personelleriydi. Bundan dolayı çiftlik bölümünün başkanı iki organ için çalışan aynı personellere başkanlık ederdi. Bu iki organın da personeller sayısını ve hiyerarşisini rayon işçi milletvekillerinin Sovyeti ilgili yasaları başkanlığa alarak belirler.

Kurum içerisindeki tüm tartışmalar toplantıda açık oylama ile çözümlenmelidir ve oylamada salt çoğunluk sağlanır, sadece bir tarafın oyunun çok olması yeterlidir. Ancak oylamaya kurum üyelerinin en az $\frac{3}{4}$ katılımı lazımdır.⁷²

Kolhoz Tüzüğünde devlet anayasasına veya başka yasalara aykırı maddelerin geçmemesini Merkez yürütme organları ile birlikte yerel yönetim organları da kontrol etmektedir. Her kolhoz kendi Tüzüğünü kabul ettikten sonra yürürlüğe girmeden önce rayon onayından geçirmelidir. Sonuçta, her kolhoz kendi üyelerinin genel toplantısında Tüzüğünü örnek Tüzüğü başkanlığa alarak kabul ettikten sonra, onu tescil etmesi için rayondaki yürütme komitesine sunar. Orada yürütme komitesi tarafından kontrol edildikten sonra Tüzük yürürlüğe girer. Sonra kolhoz kendi

⁶⁹ Piliçev, *a.g.k.*, s. 27.

⁷⁰ A. P. Çubarova, *a.g.k.*, s. 28.

⁷¹ Piliçev, *a.g.k.*, s. 105.

⁷² Kolhoz Örnek Tüzüğü, 11. Bölüm, madde, 48.

tüzüğüne herhangi bir değişiklik veya ekleme yaptığında da aynı şekilde tekrar tescil etmesi gerektir. Tescil edilen kolhoz tüzüğü ise kolhozun yönetim kurulunda, rayondaki kırsal çiftlik organında ve rayonun yürütme komitesinde saklanır.⁷³

Eğer kolhoz kendi işletimini kolhoz Tüzüğüne göre yürüteceğine önem versek o zaman kolhozun yerel yönetim organlarına özellikle rayon Sovyetinin yürütme komitesine bağlı olduğunu yukarıdaki örneklerden anlamaktayız. Sadece yasa üzerinde kolhoz bağımsız çiftlik sayılmaktadır. Ancak sovhozla karşılaştırdığımızda kolhozun devletten görece bağımsızlığı açık gözükmemektedir.

3. Köy Yönetim Birimleri İle İlişkisi

Köy Sovyeti devletin köydeki yönetim organıdır, dolayısıyla sovyetlerin en alt kademesidir. Köydeki tüm kuruluşlar ve işletmeler onun etkisinde sayılır. Bu yönetim organı kolhoz ve sovhozlara da etkilidir. Köy Sovyeti çiftlik başkanının veya başkan yardımcılarında işletmedeki çalışma verimliliği hakkında rapor vermesini talep edebilir ve çiftliklerin devletçe belirlenen planı düzgün, zamanında işlemlerini de kontrol etmektedir. Bu etkileri “köy Sovyetlerindeki işçi üyelerin hakları yasası” vermektedir. Yasaya göre, “köy Sovyeti çiftlikteki kamu maliyetinin gelişmesine, tarla ve hayvan ürünlerinin kaliteli olmasına onların sayısının artmasına, emek verimliliğinin artmasına ve çiftçi veya işçi emeğinin doğru kullanılmasına, sosyalist yarışmaların yürütülmesine, köy çiftliği ile ilgili yasaların doğru yürütmesinde sorumludur”.⁷⁴

Köy Sovyeti, kolhoz başkanının veya kolhoz yönetim organlarının ve kolhozcuların genel toplantısının kararını reddedebilir, eğerki karar herhangi bir

⁷³ Kolhoz Örnek Tüzüğü, 12. Bölüm, madde, 59.

⁷⁴ Neçitaylo, *a.g.k.*, s. 51-56.

devlet yasasına aykırı ise. Kararı reddettikten sonra onu hemen rayon başkanlığını duyurması gereklidir.⁷⁵

Sonuç olarak, köy Sovyeti ve yürütme komitesi çiftlik işletimini kontrol etmektedir, fakat kolhoz yönetimine doğrudan karışmamaktadır, rayon Sovyeti ve yürütme komitesi ise sınırlı olsa bile kolhoz yönetimine karışabilmektedir ve kolhozun politikasını belirlemekte önemle role sahiptir. Oblast Sovyeti ve onun yürütme komitesi genelde kolhoz ve sovhoz gibi küçük kırsal işletmelerin çalışmasını doğrudan kontrol etmemektedir.

Kısaca özetlersek yasaya göre kolhoz ve sovhozdaki devlet etkisi ve yönetimi üzerinde büyük bir fark gözükmektedir. Kolhoz SSCB devleti için ilgili kuruluş, sovhoz ise bağlı kuruluş olarak tespit edebiliriz. Kolhozda devlet genelde doğrudan yönetime karışmadığı halde, sovhozun tüm işletimi ve yönetimi devletin elindedir. Kolхозlarda devlet, yan taraftan kendi çıkardığı yasalar üzerinden, bütçe meselelerinde ve doğal kaynakları kullanımında, kolhozlar arası örgütlerin oluşmasında, yol, inşaat gibi alanlarda etkisi büyüktür. Devlet genelde kolhozlar yönetimine çeşitli alanlardaki kontrol edici etkisini kullanarak karışabilir.

⁷⁵ A. M. Kalandadze, “Sistema Gosudarstvennih Organov, Oşustevlyayuşih Rukovodstva Kolhozami” (Devlet Yönetim Organlarının Kolhozlara Başkanlık Etme Sistemi), *Pravovedenye*, N3, (1960), s. 33-44.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KOLHOZLARIN VE SOVHOZLARIN GELİŞİM TARİHİ

Kazakistan Sosyalist Cumhuriyetinde kolhoz ve sovhoz sistemi üç tarihsel aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1924-1955 yıllarını kapsayan kuruluş ve gelişme dönemidir. Stalin'in iktidarda bulunduğu bu dönemin özelliğini kolhoz ve sovhoz sisteminin gelmesiyle birlikte halkın sosyal yapısının değişmesi oluşturmuştur.

İkinci aşama Stalin'in 1953'te ölümünden sonra 1954-1955 yılında başlamış ve 1970'li yıllara kadar sürmüştür. Bu aşamada halka tahıl sağlamak için yeni topraklarda sovhozların sayısını artırma, geride kalan kolhozları birleştirme veya sovhoz olarak yeniden yapılandırma, çiftliklerin örgütsel yapısını bir birine benzetme gibi reformlar yürütüldü.

Üçüncü aşama ise, 1970'li yıllarda SSCB'nin durgunluğa girmesi ile başlayacaktır. Bu dönemin özelliği, 1980'li yıllara kadar Kruşçev döneminde başlanan değişikliklerin devam etmesi ve Gorbaçov'un Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) politikasının gelmesiyle kolhoz ve sovhoz sisteminin çözülmesinin başlamasıdır.

I. KAZAK SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KOLHOZ VE SOVHOZLARIN KURULUŞU

26 Ağustos 1920 senesinde Halk Komiserler Sovyeti'nin (SNK) Merkez Komitesi başkanı Lenin ve M.İ. Kalinin Rusya SSC' SNK'sının Merkez Komitesinin başkanı olarak "Kırgız (1925'ten sonra Kazak) Özerk Sovyet Sosyal Cumhuriyetinin kurulması hakkında" kanunu imzaladılar. Bu yüz yıl sonra tekrar kurulan ilk Kazak devletiydi.

İlk kurulduğunda günümüzdeki Kazakistan toprağının sadece kuzey bölgelerini kapsıyordu. Ancak 1924 yılından başlayarak Türkistan, Harezmi, Buhara Cumhuriyetleri dağıtılıp yerine ulusal cumhuriyetler kuruldu. 1924-1925 yıllarında yürütülen Orta Asya'da sınır belirleme politikasından sonra günümüzdeki Almatı,

Jambul, Güney Kazakistan, Kızılorda ve Karakalpak bölgesinin toprakları Kazakistan'a verildi. Fakat 1929-1930 yıllarında Karakalpak Bölgesi, Özerk Cumhuriyet olarak yeniden yapılandırılıp Özbekistan'a, Kazak Özerk Cumhuriyeti'nin eski başkenti Orenburg ise Rusya'ya verildi. Böylece Kazakistan'ın günümüzdeki sınırı belirlenmiş oldu (Ek 1).

A. Kolektivizasyon Politikası

Sosyalizmin gelmesiyle ilk yıllarda halkın sosyal tarafını kapsayan birkaç reformlar yapıldı. Bunların arasında okullar açmak, yerli halktan kadrolar yetiştirmek gibi reformlar vardı. Ancak "savaş komünizmi" ve NEP gibi uygulamalar yerel halkı SSCB'nin başka bölgelerindeki gibi etkileyemedi. Savaştan sonra reformların yapılması ekonominin gelişmesini sağlasa da halkın arasında sosyalizm düşüncesi hala yaygın değildi. Ekim Devrimi geleneksel ekonomi yapısını değiştirmeye başlamış, fakat tümünü kaldıramamıştı.

SSCB'nin diğer bölgelerinde fakir çiftçiler birleşerek kolektifleşmeye çalıştığında yukarıdaki sebeplerden dolayı Kazakistan'da kolektif çiftliklerin sayısı yok diyebileceğimiz kadar azdı. Kazakistan'da kolektifleşme sadece Kolektivizasyon programı belirlendikten sonra başladı.

Bu dönemde yöneticiler arasında Kazakları nasıl kolektiflendirmeliyiz tartışması yürümekteydi. Tarafların yarısı SSCB'nin başka bölgelerindeki gibi kolektivizasyonu hemen başlatmayı, kalanları ise yaşam tarzın değişik olmasından acele etmemeyi, iyice araştırma yaparak Kolektivizasyonu başlatmayı önermekteydi. Kazak Özerk Cumhuriyeti başkanlığına gelen F.İ. Goloşekin öncekilerin görüşlerini kabul edip, başka bölgelerden geri kalmamayı savundu.

1. Kolhozların Örgütlenmesi

1924 17 Nisan tarihinde "göçebe ve yarı göçebe halkı toprağa yerleştirme" yasası kabul edildi. Bu yasayla devlet tüm göçebe halkları yerleşikliğe geçirmeyi planlanıyordu.

Bu dönemde Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde Kazakların yerleşikliğe geçmenin başlamasıyla ve Rus, Ukrayna gibi evvelden tarımla uğraşan ulusların olmasıyla ilk kolektif çiftlikler kurulmaya başladı. Ekim 1924 tarihli bir kaynağa göre, bu tarihte 794 kolektif çiftlik vardysa bunun 96'sı komün, 456'sı artel ve 242'si TOZ şeklindeydi.¹ Böylece Kazakistan'da ilk kolektif çiftlikler gelişmeye başladı.

Kolektif çiftçiliklerin sayısının artmasına rağmen hala halkın yarısından çoğu göçebeydi. Bunu ortadan kaldırmak için çalışmalar başladı. İlk önce zenginler müsadere edildi. Onların hayvanları çalışanlarına dağıtıldı veya kolhozlara alındı. Kendileri ise zenginliğine ve devlete ilişkin görüşüne göre başka bölgelere göç ettirildi veya hapse atıldı. Bundan sonra devlet yöneticilerinin talep etmesi ile kolektifleştirmeye hız verildi.

1929 ilkbaharında Kazakistan önder kolhozcularının ilk kurultayı toplandı. Bu kurultayda Kazakistan'da kolhoz sisteminin gelişmesi söz konusu oldu. Kurultayda Kazak Özerk Cumhuriyeti kolhozcuları birliğinin kurulması onaylandı.

1930'lu yıllarda Kazak Özerk Cumhuriyeti kolhozlarının Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerindeki kolhozlardan geride kalmış durumu devam etmekteydi. Kolhozların çoğu küçüktü, onlara verilen teknik araçları kullanacak uzmanlar da yoktu, bu sebeple traktörlerin çoğu çalışmadan duruyordu. Tarımla uğraşan kolhozların % 90'ında ekim toprağının büyüklüğü 120 hektarı bile geçemedi.² Yani, kolhozların çoğunun ekim alanı 100 hektar büyüklüğündeydi.

Buna rağmen Kazakistan yöneticileri kolhozların sayısını artırmayı planladı. Neticede tüm rayonlar yarışma şeklinde kolektifleştirmeyi başlattı. Bu hızdan sonra 1931 senesinde, yani kolektifleştirmenin ikinci yılında kolektif çiftçiliklerin sayısı artık tüm bölgelerde % 50'yi geçmişti. Kolhoz ve sovhozların ekim alanı tüm tarım

¹ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, İlim yay., Almatı 1977, s. 358.

² *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 440.

alanının % 72,9 oluşturdu.³ Fakat bu dönemde kurulan kolhozların çoğunun durumu önceki kurulanlardan daha kötüydü. Bunlara “kâğıt üzerindeki kolhozlar” adı verilmişti.

1930’lu yılların ortasında tüm SSCB’de olduğu gibi Kazakistan’da da kolektif çiftliğin artel türü kaldı, TOZ ve komün çiftlikleri artellere dönüştü. Kolhoz artık artel biçiminde gelişmeye başladı ve kolhozlar dağılana kadar bu şeklini korudu.

1935 yılının Şubat ayında Sovyetler Birliği’ndeki Tüm Önder Kolhozcular Kurultayı’nda Örnek Tüzük kabul edildi. Kazakistan’da Tüzük 73 bin tane kitap olarak, 40 bin kâğıt olarak basılıp kolhozculara dağıtıldı. Bu örnek Tüzüğü her kolhoz tartışıp onu başkanlığa alıp kolhozun kendi tüzüğünü belirledi. Neticede 1936 tarihine kadar devlette 4886 tüzük kayıt oldu. Bu tüm kolhozların % 95,9’u kendi tüzüğünü kabul etti demektir.⁴

5 Aralık 1936 tarihinde SSCB’nin yeni anayasası halk arasında altı ay tartışıldıktan sonra tüm Yüksek Sovyet’in 8. sesyasında onaylandı. Yeni anayasa birkaç önemli değişiklik getirdi. İlk kurulduğu zaman 1922’de dört Federe Cumhuriyetten kurulan Sovyetler Birliği, sonra Cumhuriyet sayısını yediye yükseltmişti, yeni anayasada Federe Cumhuriyetlerinin sayısı 11 olarak belirlendi. Bu 11 Federe Cumhuriyetinin içerisinde daha önce Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin içerisinde Özerk Cumhuriyet olan Kazakistan da vardı. Kazakistan bundan sonra Sovyetler Birliği’nin Federe Cumhuriyet’i olarak belirlendi. Bu sebeple Kazakistan da kendi yeni Anayasasını 26 Mart 1937 tarihinde Kazakistan Sosyalist Cumhuriyeti’nin sovyetlerinin 10. Kurultayı’nda kabul etti.

Kazakistan’ın toprağının büyük, nüfusunun az ve halkı genelde hayvancılık ile uğraşmakta olmasından dolayı özel hayvanlar sayısı 200 taneye kadar ve toprak

³ K.D.A. 247-sıra, 3-liste, 195-dosya, s. 8.

⁴ *Reşeniy KPSS (Komünist Partisi Kararları)*, 5. tom, s. 226.

büyüklüğü 1 hektara kadar belirlenip örnek Tüzükte belirlenen sayının en çoğu alınmıştır.⁵

Yeni Tüzük'te kolhozlara toprak devlet tarafından ücretsiz, sonsuz kullanmak hakkıyla verileceği, her rayon sovyetinin kendi bölgesindeki kolhozların toprak sınırını onaylayacağı gösterildi. Kazakistan'da kolhozlara toprak belirleme 1935 senesinin Ekim ayında başladı. Bundan sonra her kolhozun kendi sınırı belirlendi, o bölgedeki toprağı doğru kullanıp ekim verimliliğini artırmak kolhozlara yüklendi. Kazakistan'da toprağın büyük olmasından dolayı ikinci beş yıllık planın sonunda kolhozlara ait 66 milyon hektar civarında toprak vardı. Eğer SSCB'de kolhozdaki bir eve ortalama 20 hektar tarım alanı düşüyorsa, Kazakistan'da bu gösterge 120 hektardı. Hayvan çiftliği ile uğraşan kolхозlardaki tarıma uygun topraklar tarım kolhozlarına verilip, oradan hayvancılığa uygun topraklar alındı. Böylece kolhozlar arasındaki sınırları tekrar belirleme sebebinden dolayı Kazakistan'da kolhozların sınırını belirleyip onlara onay verme işi başka Sovyetler Birliği Cumhuriyet'lerinden geç bitip 1940 yılına kadar devam etti.

İkinci beş yıllık planın sonunda 1937 senesinde Kazakistan'da özel çiftçiler tarım alanında kalmadı diyebileceğimiz kadar azaldı. Kolhozlar 556,6 bin çiftçinin çiftliğini birleştirmekteydi. Göçebe ve yarı göçebe kazak çiftçilerinin yerleşige geçmesi de bu dönemde bitmiş oldu. TOZ-lar birleşerek veya tek başına köy çiftliğinin arteli modeline geçti. Kolektif çiftliklerin çoğunun birleşip artel haline gelmesinden dolayı 1936 senesinde kolektif çiftliklerin sayısı 7900'den, 1937 yılında 7653'e kadar azaldı.⁶ TOZ'ların köy çiftliği arteline geçmesi 1938 senesinin sonunda bitmiş oldu.

Kazakistan'ın başka cumhuriyetlerden farklı olan özelliklerinden biri hayvan çiftliğinin ağırlıklı olmasındadır. Bundan dolayı Kazakistan'da önder kolhoz

⁵ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 550.

⁶ *Kazakistan Tarihi*, IV tom, İlim yay., Almatı 1999, s. 550.

çobanlarının da toplantısı olurdu. Bu toplantıya hayvancılık sovhozları veya kolhozlarındaki iyi çalışmasıyla gözüken çobanlar katılır, onlar da kendi sorunlarını tartışır. Hatta kendi Örnek Tüzüklerini kabul etmişlerdi. Fakat sonra onlar da başka kolhozcular gibi Federe Tüzüğünü başkanlığa aldı.

Kazakistan kolhozları 1937 senesinde toplanan tüm tahılın % 84,4'ünü, özel çiftçiler sadece % 0,3'ünü, kalanını ise sovhozlar verdi.⁷ Gördüğümüz gibi kolhozlar devletteki birinci çiftlik haline gelmiştir.

Kolhozlarda çiftçiler 1935 senesinde çalıştığı her gün için 3,2 kilo tahıl ve 61 tiyin (kuruş) almışken, 1937 senesinde 4,2 kilo tahıl ve 1 som almıştı.⁸ Fakat bu durum her kolhoz için aynı değildi. Bundan çok veya az alan kolhozlar da çoktu, geride kalan kolhozcuların durumu çok kötüydü. Gelirin az olması kolhoz çalışanlarının emeğe önem vermesine, iyi çalışmasını etkiliyordu. Kolhozlardaki maaşın az olmasına bazı kolhoz başkanlarının kolhoz gelirinin çok payını maaş için değil başka alana ayırması da sebep olmuştur. Bu sebeple Komünist Parti'nin Merkez Komitesi ve Halk Komiserleri başkanlığı Nisan 1938 tarihinde "Kolhozlar Geliri" hakkında bir karar çıkardı. Kolhozun para gelirinin en az % 60-70'inin kolhozculara maaş olarak verilmesi kararlaştırıldı.

2. Kolhozlara Kadrolar Hazırlama ve Komünizm Düşüncesini Yerleştirme Politikası

Kolhozlar kurulduğu günden beri onlar için en önemli problem komünizm ideolojisinde terbiyelenen, kendi işini iyi bilen, örgütleme yeteneği güçlü yönetim kadroları hazırlamaktı. Bu kadroları hazırlamak için devlet her bölgede kolhozcular için derece yükseltici okullar açmıştı. Sadece böyle derece yükseltecek olan 11

⁷ a.k., s. 568.

⁸ a.k., s. 574.

okuldan 1937 senesinin ilk yarısında 3,5 bin kolhoz başkanları, onların yardımcıları, ferma (çiftliğin bölümü) ve ekip başkanları okutulup bilimlerini derinleştirmiş oldu.⁹ İkinci beş yıllık planın sonunda Kazakistan kolhozlarında 52,2 bin yönetim kadrosunun 4,3 bini rayondaki kolhoz okulundan, 8,7 bini buna benzer başka kurslardan mezun olanlardı.¹⁰ Kolhoza lazım olan başka kadrolar bunun dışında her gün sayısı artmakta olan köy çiftliği kurslarında veya meslek okullarında hazırlanırdı. Ancak bu göstergelere rağmen kolhozdaki yönetim kadrosunun çoğu sadece yazma ve okuma bilenlerdi. Yönetime çalışma alanında başarılı görülmesi nedeniyle gelmişlerdi.

Devletin yürüten önemli politikasının biri çiftçiler arasında Komünist Parti'nin üyelerinin sayısını çoğaltmak, sosyalizmi anlatarak sosyalist görüşlü yöneticiler, gençler yetiştirmektir. Bu amaçla Komünist Partisi Merkez Komitesi 17 bin parti üyesini kırsal alana gönderdi. Kazakistan'a bunların 650'si geldi.¹¹ Bunların nasihatinden sonra Komünist Partisi'nin üyelerinin sayısı arttı. Her kademedeki başkanlık organlarına sadece parti üyeleri gelmeye başladı. Sovyetlere genelde parti üyeleri seçildi. Yönetim yerel alanda da Komünist Partisi'nin eline geçmeye başladı. MTS'lerin yanında Komünist Partisi'nin siyasi bölümleri kurulup, onlar halka yeni sistemi anlatmaya çalıştı. Artık yönetim bunların ellerine geçip, siyasi bölümler kolhoz ve sovhozları kontrol edici organa dönüştü. Kolhoz ve sovhozların Komünist Partisi'nin kararlarını doğru işlemlerini, sosyalizme karşı herhangi bir olayların olmamasını vb meseleleri kontrol etmekteydi. Böylece yerel yönetimdeki en yüksek yönetim Komünist Partisi'nin yerel bölümünün eline geçmiştir.¹²

⁹ *Kolhozıty vo vtoroi stalinskoi pitiletke (Stalin'in ikinci beşyılığındaki kolhozlar)*, Moskova, Leningrad 1933, s. 2-3.

¹⁰ *Kollektivizasya selskogo hozyaistvo Kazahstana (1926-1941 gg.) (Kazakistan köy işletmelerini kolektifleştirme)* 2. baskı, Almatı 1967, s. 84.

¹¹ M. Ergaziyev, *Kazakistan'daki kooperatif kolhoz tarihinin*, Bilim yay. Almatı 1956, s. 26.

¹² D. Roy and A. Betty Laird, *a.g.k.*, s. 45-46.

Siyasi bölümlerin sunmasıyla kolhoz ve sovhoz başkanlığına da sadece parti veya komsomol (Parti'nin gençlik örgütü) üyesi olanlar seçildi veya atandı. Sadece 1933 senesinde kolhozcular arasından 1730 kolhoz başkanı, kolhoz yönetim kurulu üyeleri, ekip başkanları, ferma başkanları, kolhoz maliyecileri siyasi bölümlerin sunmasıyla görevinde yükseldi.¹³

Siyasi bölüm çiftçilik toplantılarını örgütledi, toplantılarda önde gelen, iyi çalışan kolhozcular method edildi, en iyi ekip, en iyi traktörcü yarışmaları düzenledi. Kolхозlarda ve sovхозlarda gazeteler çıkarmayı başardı. Bununla birlikte siyasi bölüm kolhozlar arasında ve kolhoz içerisinde yarışmalar organize edip, ilk defa Kazakistan toprağında sosyalist yarışmanın doğmasını sağladı.¹⁴

3. MTS'ler Hizmeti

1930'da Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde MTS'lerin sayısı 32 olup, bunlar 307 kolhoza hizmet vermekteydi. Aynı yılın bahar ayında MTS'lerin yardımıyla 130 bin hektar tarım toprağı tarıma açıldı.¹⁵ Her gün geçtikçe sayısı artmakta olan MTS'ler kolhozcuların emeğini kolaylaştırıp, verimliliği artırdı.

1 Eylül 1931 yılında Kazakistan'da MTS'lerin sayısı 46 oldu. Kolhozlar ise tüm çiftliklerin % 64,1 oluşturup, 4288 bin hektar ekim alanına sahip çıktı.¹⁶ MTS'lerin sayısının artmasına rağmen onlar kurulan kolhozların yarısına bile hizmet veremiyordu. Çünkü kolhozların kurulma hızı MTS'leri kurmadan daha çabuktu. Örneğin 1932 senesinde Kazakistan'da 2256 traktöre sahip olan 77 MTS vardı ve bunlar 1193 kolhoza hizmet sunmuştu. Fakat bu sadece kolhozların % 23'ünü

¹³ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 548.

¹⁴ *Kollektivizasya selskogo hozyaistvo Kazahstana*, s.103-104.

¹⁵ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 452.

¹⁶ *a.k.*, s. 461.

oluşturdu.¹⁷ MTS'ler genelde tarımı gelişmiş bölgelerdeki kolhozların yanında kuruldu, başka kolhozlar özellikle çöl bölgelerindeki ve hayvancılıkla uğraşan kolhozlar hala kendilerinin eski araçlarını kullanmak zorunda kalmaktaydı.

Sonra hayvancılık kolhozları için ayrı makine traktör santralleri kuruldu. Bu santrallerdeki makineler genelde ot kesme makineleriydi. Böylece, tüm kolhozları teknik araçlarla sağlamak düşüncesi gerçekleşmeye başladı. Eğer İkinci Dünya Savaşı çıkmasaydı, belki bu 1940'lı yıllarda tümüyle gerçekleştirilmiş olacaktı.

İkinci beş yıllık planın sonunda Kazakistan'da kırsal alanda büyük değişiklikler bitmiş oldu. Bu dönemdeki MTS'lerin sayısı 287 olup, 30,9 bin traktöre, 7765 kombine, 6808 yük arabasına sahipti. Bunlar tüm tarım alanının % 84,6 hizmet vermekteydi.¹⁸

B. Kolektivizasyon Sürecindeki Yanlışlıklar

Kazak SSC'inde kolektifleştirme sürecinde yapılan başlıca yanlışlıklar şunlardı: Göçebeler arasında yerleşikliğe geçirmeden önce yapılan bilgilendirmenin doğru yürümemesi, kolхозlarda işletimin yanlış organize edilmesi, yönetimin Moskova'ya gerçek olmayan raporlar vermesidir.¹⁹

1925 senesinde Kazak Özerk Cumhuriyeti'ne F.İ. Goloşekin başkan olarak geldi. Yerel kültürü bilmeyen bu başkan Kazak fakirlerinin hala Ekim Devrimi'nden habersiz olduğunu gördükten sonra "halk devrimin meyvesini yemesi gerek, devrim olalı yaklaşık on yıl geçti, fakat onun havası Kazakistan'da bilinmiyor" demişti. Bundan sonra Kazakistan'da yeni bir devrim yapmamız gerek diye "Küçük Ekim Devrimi" düşüncesini ortaya çıkardı. Buna göre halkın arasındaki zenginlerden

¹⁷ *Narodnoe hozyaistvo Kazahstana (Kazakistan'ın ekonomisi)*, N 7, Almatı 1931, s. 131.

¹⁸ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 570.

¹⁹ Talas Omarbekov, *Zobalan (Kargaşa)*, Sanat Kitabevi, Almatı 1994, s. 41.

hemen kurtulup, kolektivizasyon sürecinde fakirlerin göçebelikten yerleşğe geçmesi gerekti.

Kasım 1929'da Parti'nin Merkez Komitesinin "köy çiftliğini canlandırma ve yardım metotları" kararından sonra Kazak Özerk Cumhuriyeti'ndeki başkanlar aynı yılın Aralık ayında kendi toplantılarında kolektifleştirmeyi hızlandırmanın tek yolunun göçebelikten yerleşikliğe geçmek olduğu sonucuna vardılar. Halkı yerleşğe geçirme ve kolektifleştirme planı yapıldı. Fakat merkez planlama komitesinin planındaki aşamasını hemen geçmeyi düşünen yerel başkanlar arasında yarışma şeklinde olan kolektifleştirme başlandı. 1928'de Kazakistan'da çiftliklerin sadece % 2'si kolektifleştirilmişken 1930 1 Nisan'da % 50,5 çiftlik kolektifleştirildi. 1931 Ekimde ise % 65 kolektifleştirildi. 1931 yılının sonbaharında o dönemki Kazak Özerk Cumhuriyeti'ndeki deki 122 bölgenin 78'inde kolektifleştirme %70'ten %100'e kadar ulaşmıştır.²⁰ Ancak bu hızı daha da artırmak için devlet "kolektifleştirmeyi hızlandırma ve kolhozların gelişmesi" hakkında karar çıkardı. Bu karara göre Kazakistan'ın pamuk ve tarım bölgelerinde kolektifleştirmeyi 1932 senesinin sonuna kadar bitirme hedeflendi. Eğer SSCB genel planında sadece tarımı gelişmiş kara topraklı bölgeler Volga nehrinin boyu, Kuzey Kafkas ve Ukrayna'da 1932 yılının sonunda bitirmeyi başka bölgeleri ikinci beş yıl planı içerisinde kolektifleştirip bitirmek olup planladığını düşünürsek Kazakistan başkanlığının kendi bölgesi için acele ettiğini anlarız. Tablodan görmekteyiz ki Kazakistan kolektifleştirmeyi son olup bitirecek diye beklenirken tam tersine SSCB'nin tarım bölgelerini bile geçmiştir.

²⁰ Manas Kozıbayev, *Kazakistan'da Kuşpen Kolektiflendiru, Korlık pen Zorluk (Kazakistan'da zorunlu kolektifleştirme, işkence ve baskı)*, Bilim Kitabevi, Almatı 1992, s. 5.

Tablo 3. SSCB ülkelerinde kolektif çiftlik oranı

Ülkeler	1933	1934	1935	1936	1937
Kazakistan	67,6	85,9	90,7	95,4	97,7
Kırgızistan	66,9	65,7	70,8	82,4	89,1
Türkmenistan	72	75,4	81,5	88,8	95,4
Tacikistan	45,2	51,6	59,4	80,9	89,9
Özbekistan	71,6	78,5	82,4	90,4	95
Rusya	65,5	71,6	83,4	90,5	92
SSCB	65	71,4	83,2	90,5	95

Kaynak: *İstoriya Sovetskogo Krestyanstvo (Sovyet Çiftçilerinin Tarihi)*, Moskova, 1986, s. 314.

1929 senesinin sonbaharından itibaren tüm SSCB’da olduğu gibi Kazak Özerk Cumhuriyeti’nde kolektifleştirme hız kazandı. Fakat Cumhuriyet’in çok geniş olan toprağında ekonomik, siyasi, kültürel ve gelişme tarzı aynı derecede değildi. Yani, kolektifleştirmeyi aynı hızla yürütmek zordu. Çünkü sulı bölgelerde halk artık yerleşikliğe geçmeyi başarmıştı ve kolektifleştirme öncesi yürütülen ideolojiden etkilenerak kolektif çiftlikler kurmaya hazırđı. Ancak çöl bölgelerinde yaşayan halk hala göçebeydi, dolayısıyla tarım kolhozlarını kurmaya hazır değildi. Fakat devlet yöneticileri bunları derinden araştırma yapmadan kolektifleştirmeyi canlandırdı. Sadece 1929 senesinde kolhozların sayısı 2315’ten 4348’e kadar yükseldi.²¹ Kolhoz sayısı 10 Şubat 1930 tarihinde 6759’du.²² Kolhoza üye olmak istemeyen çiftçinin zorla üye etmemek gerektiği hakkındaki madde her kolhozda bozulmuştu. Zorlayarak kolhoza üye ettirme her bölgede açıkça işledi.

Sayısal olarak baktığımızda çok güzel gözükten bu oranlara karşın, çiftçiliklerin kalitesine baktığımızda durum çok berbattı. Kolhozların çoğu sadece “kâğıt üzerindeki kolhozlardı”.²³ Kazakistan’daki en iyi denen çiftlikler de herhangi bir

²¹ *Kazakistan Tarihi*, IV tom, s. 451.

²² Külümköz Santayeva, *Kazaktın Dastürlü Mal Şaruasıılığının Küyreui, Onun Aur Saldarı (Kazakların Geleneksel Hayvan İşletmeciliğinin Bozulması, Onun Zor Sonucu)*, İlim Akademisi yay. Almatı 2001, s. 79.

²³ Manas Kozıbayev, vd., *Kollektivizasya v Kazahstane: Tragedya Krestyanstva (Kazakistan’da kolektifleştirme: çiftçilerin tradejisi)*, İlim Akademisi yay., Almatı 1992, s. 5.

eleştiriye dayanamazdı. Sadece kolektif çiftliğin ne olduğunu anlamayan cahil yerel başkanların toplantılarda duyduğu kolektif şekline göre kolektifleştirilmişti. Kolektifleştirmede herhangi bir zorlama olmaması, çiftçilerin kendi erkiyle kolektife katılması gerektiği kararı Kazakistan'da yürümedi. Korkutarak zorla kolektifleştirme veya kolektifleştirmeye katılmayanları hapse atarak cezalandırma durumu her kolektif çiftlikte mevcuttu. Onları cezalandırmak için zengin veya sosyalizmin ve devletin düşmanı olarak göstermek yeterliydi. Örneğin, Akmola, Semey bölgelerinde kolektifleştirmeden dışarı kalan çiftliklerin yarısından çoğu kulak çiftliği olarak gösterilmişti.²⁴ Hâlbuki onların çoğu orta çiftliklerdi.

Merkeze tahıl toplama planını fazlasıyla yaptığını göstermek için, kolektifleştirilen çiftliklerden tohumluk tahılı bile bırakmadan tahıl götürmek yaygın bir uygulama oldu. Hayvanlar da et planı için kesildi, kalanları ise yeterli ot toplanmadığı için açlıktan ölmeye başladı. Bu uygulamalardan dolayı 1932 yılının Şubat ayında Kazak Özerk Cumhuriyeti'nin kolhozları malvarlığının % 87'sini, özel çiftçiler ise % 51,8'sini kaybetmiştir.²⁵ Aynı tarihteki diğer istatistiğe göre Kazakistan'da 538 bin kolhozcu hayvansız kalmıştır.²⁶ Kalan hayvanlarda genelde kolektife üye olmayan çiftçilerdeydi. Çünkü onların elindeki tüm hayvan et vergisi için alınmamıştı.

²⁴ *a.k.*, s. 9.

²⁵ Fatima Kozıbayeva, *Kazakistan Aul Şaruaşılığında Jekşe Kojalıktardı Joyu (Kazakistan köy işletmeciliğindeki özel işletmelerin sona ermesi)*, İlim Akadamisi yay., Almatı 1993, s. 38.

²⁶ Seyitkulov, *a.g.k.*, s. 82.

Tablo 4. Kazakistan’da hayvan sayısının azalması (1929-1933)

Yıllar	1929	1930	1931	1932	1933	Eksiliş
At	4.156.600	3.283.600	2.050.800	709.900	459.700	-3.696.900
Büyük baş (inek ve boğa)	7.180.200	4.806.800	2.803.000	1.662.600	1.628.400	-5.551.800
Koyun ve keçi	26.497.500	15.659.400	5.056.400	2.864.300	2.874.000	-23.623.500
Domuz	284.300	68.400	87.900	92.700	141.100	-143.200
Deve	1.292.200	1.062.700	518.200	181.600	90.500	-1.201.700
Toplam	39.410.800	24.880.900	10.516.300	5.511.100	5.193.700	-34.217.100

Kaynak: Külümköz Santayeva, *Kazaktın Dastürlü Mal Şaruasıılığının Kiyreui, Onun aaur Saldarı*, İlim Akademisi yay., Almatı 2001, s.107.

İşin ilgin tarafı ise hayvan sayısı yıl geçtikçe azalmakta olmasına rağmen et planı için kesilmekte olan hayvan sayısının artmakta olmasıdır. Kazakistan’da durumun gittikçe kötüleşmekte olduğunu gizlemek için yönetimdekiler hayvan sayısının azalmakta olduğunu merkeze bildirmediler. Bu sebeple kesilecek hayvan sayısı da merkez planına göre kesilmesine devam edildi.

Tablo 5. Plana göre üretilmesi gereken et büyüklüğü

Yıl	Hayvan sayısı	Kesilen hayvan sayısı
1929	44.723.200	156.220
1930	29.549.200	2.718.857
1931	8.612.800	4.898.011

Kaynak: Manas Kozıbayev, *Aktandaktar Akikati*, Kazak Üniversitesi Kitabevi, Almatı 1992, s. 30.

Yanlış yürütülen bu uygulamaların sonucunda ortaya kıtlık çıktı. Tarihindeki en büyük kıtlıkta Kazakistan nüfusunun hala tam hesaplanmayan (nüfusun yarısını, bazı kaynaklarda üçte ikisini) sayısını kaybetti. Tam hesaplama ilgili dönemde yolsuzlukları, yanlışlıkları gizlemek için yapılan hatalı raporlar engel olmaktadır. Amerikalı araştırmacı M. Olcott, bu sürede iki milyon Kazak’ın öldüğünü yazar.²⁷

²⁷ Martha Olcott, *Geçmişteki Sosyal Yapı: Orta Asya Kazakları*, Boulder San-Fransisko-Oxford, 1990, s. 65.

Kazakistan'ın ünlü tarihçisi M. Kozıbayev, iki milyon yüz bin insan kıtlıktan öldü der.²⁸ Demograf M.Tatimov'un kaynaklarına göre, bu kıtlıktan 2,5 milyon insan ölmüştür ve milyondan fazlası dış devletlere göçmüştür.²⁹ Halkın kıtlıktan ölmesi, kalanların açlıktan kurtulmak için başka devletlere kaçması sonucunda 1931-1933 senelerindeki kıtlıktan Kazakistan 2-5 milyon arasındaki nüfusunu kaybetmiştir.

Tablo 6. Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde de köy halkının azalması

Tarih	Azalan insan sayısı
1 Ocak 1930 - 1 Ocak 1931	-759.000
1 Ocak 1931 – 1 Ocak 1932	-1.887.000
1 Ocak 1932 – 1 Ocak 1933	-733.500
Toplam	-3.379.500

Kaynak: K.D.A. 1562-sıra, 329-liste, 143-dosya, s. 143.

Milyonlarca insan kıtlıktan ölürken bazı istasyonlarda merkeze gitmesi gereken etler süresi geçtiği için kokuyordu. Bundan başka halk kalmayan çiftliklerin bazılarında saklanan tahılların olduğu da ortaya çıktı. Bunlar kıtlık başladığında yaşanan panikten dolayı merkeze de gidemeyen halka da dağılmayan yemeklerdi.

Durum böyle olmasına rağmen Kazakistan yönetimi kolektifleştirme sürecinde birinciliği kazanmak ve Merkeze (Moskova) yaranmak için olumlu raporlar göndermeye devam etmiştir.³⁰

Halka yapılmakta olan baskıya insanlar tepki göstermeye başladı. Kazakistan'ın her yerinde sık sık ayaklanmalar, isyanlar ve silahlı çatışmalar ortaya çıktı. Bu olaylardan sonra yanlış politika yürütüp halkın kıtlığa uğramasına sebep olan Kazak Özerk SSC' Komünist Partisi'nin birinci sekreteri F.İ. Goloşekin başkanlığındaki yönetim kurulu görevinden alınıp yerine Şubat 1933 tarihinde Parti toplantısında L.İ.

²⁸ Manas Kozıbayev, *Nasilstvennaya Kollektivizatsiya i Golod v Kazahstane (Kazakistan'da Zorunlu Kolektifleştirme ve Ktlık)*, Fond XXI Vek Kitabevi, Almatı 1998, s. 188.

²⁹ Makaş Tatimov, *Kazak Alemi*, Atamura Kitabevi, Almatı 1993, s. 56.

³⁰ Seyitkulov, *a.g.k.*, s. 82.

Mirzoyan başkanlığındaki yeni yönetim kurulu seçildi. Yeni yönetim kurulu yanlışlıkları ortadan kaldırmak için birkaç kararname çıkardı. Kıtık yıllarında kolhozlarını terk edenleri tekrar kolhozlara almaya izin verildi. Başka devletlere göçenleri tekrar vatanına dönmeye çağırıp onlara devletin ve kolhozların yardımında bulunacağını duyurdular. Devlet zararlı ve kıtlıktan sonra nüfus sayısı azalan kolhozları birleştirip kolhozlar sayısını azalttı, kolhozlara yeniden ayağa kalkması için yardım verdi. Bu reformlardan sonra Kazakistan'da kolhoz ve sovhoz sistemi sosyalizmin çiftlik sistemi olarak yerleşti.

Kazak Özerk Cumhuriyeti'ndeki kolektivizasyon sürecindeki yanlışlıkların çoğu tecrübesizlik ve acele etmekten kaynaklanmıştır. Kolektifleştirme hakkında halka hiçbirşey anlatılmadı. Kolhoz ve sovhoz sistemi nasıl bir sistem? Şartları nedir? Önlemleri ve tedbirleri nasıl alınmalı? İnsanlar bunların hepsinden habersizdi. Üstelik Kazak köylerinin doğal ve tarihi özellikleri ile imkânlarının göz önüne alınmaması hataları derinleştirmiştir. Kazak Özerk Cumhuriyeti başkanlığı ise kendini “kolektivizasyon ve halkı yerleşikliğe geçirmek dünyada ilk defa yapılmakta olduğundan, politika sürecinde mutlaka yanlışlıkların olması doğaldır” diye savunmuştur.³¹

Kazak tarihçisi Abilkojin kolektifleştirme sürecini şöyle anlatır: “Kazakistan'daki kolektifleştirme ve yerleşik hayata geçirme sürecini idare edecek bilgili, tecrübeli kişiler yoktu. Bu işin başındakiler eğitimsiz veya az eğitilmiş insanlardı. Kolhozlaştırma kampanyası, yerleşikliğe geçirme süreciyle beraber yürüdü. Bu işin yürütülmesi için Kazakistan yönetimi 8.000 kişi ayırdı. Başka bölgelerden de (özellikle Rusya'dan) 1204 kişi gönderildi. Ancak onların yerel halkın kültüründen haberi yoktu, çoğu sanayi merkezleri olan büyük şehirlerden gelmişti. Bunlar kolektifleştirmeyi, sadece insanları bir araya getirip toplamak ve tüm mal-mülkü devletleştirmek diye anlamış insanlardı. Dolayısıyla bunlar verilen talimatın

³¹ Talas Omarbekov, “Kolektiftendiru” *Akikat Dergisi*, sayı 12, Mart 1993, s. 74.

ötesinde başka bir şey bilmiyorlardı ve onlardan fazla bir şey beklemek de mümkün değildi .³²

Tablo 7. 1930-1933 yıllarında Kazakistan nüfusu ile hayvan sayısının azalması

Yıl	Nüfusunun azalması	Hayvan sayısının azalması
1930	-317,373	-11.904.900
1931	-754.889	-20.935.924
1932	-769.160	-3.676.682
1933	-690.020	Kaynak yok
Toplam	-1.831.441	-28.517.506

Kaynak: Jenis Abilkojin, *Kazakistan'da Korluk pen Zorluk (Kazakistan'da İşkence ve Baskı)*, Kaynar Kitabevi, Almatı, 1992, s. 18.

C. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nde İlk Sovhozların Gelişimi

Sosyal yapısından dolayı Kazakistan'da sovhozlar kurulmasına başka SSCB ülkelerinden geç başlandı. İlk sovhozlar 1920'li yılların ortasına doğru Slav halkların yaşadığı köylerde kurulmuştu. Kazakistan'da 1927-1928 senesinde 18, 1928-1929 senesinde 30, 1929/1930 senesinde 98 sovhoz vardı.³³ Bu sovhozlarda çalışanlar köy çiftçilerinin ve göçebe halkın kolhoz kurmasını örgütleyip yardımcı oldu. Sovhozlarda, kurulacak olan kolhozlara başkanlar, çiftlik uzmanları, teknik elemanlar, ekip başkanları okutuldu, kolhoz için lazım olan kadrolar tecrübeden geçti.

1932'de Kazakistan'da 132 sovhozun 89'u hayvan, 20'si tarım sovhozuydu. Sovhozların tarım alanı 466.4 bin hektara kadar büyüdü.³⁴ Sovhozlar bu dönemde kolhozlardan ayrı Sovyetle Birliği'ndeki kendi tarzında gelişmekteydi. Kazakistan'da sovhozların sayısı kolhozlarla karşılaştırdığımızda azdı, fakat sürekli artmaktaydı.

³² Jenis Abilkojin, *Kazakistan'da Korluk pen Zorluk (Kazakistan'da İşkence ve Baskı)*, Kaynar Kitabevi, Almatı, 1992, s. 11.

³³ K.D.A. 247- sıra, 4-liste, 45-dosya.

³⁴ *Narodnoe Hozyaistvo Kazahstana*, s. 168.

1935 senesinde kolektif çiftlikler olan kolhozlar ve sovhozlar Kazakistan'daki çiftliklerin % 90,6'sını ve tarım alanının % 98'ini, hayvanların % 74,3'ünü oluşturuyordu.³⁵ Kolektif çiftliklerin dışarıda kalan özel çiftliklerin sayısı ise 55 bin civarındaydı ve onlar artık kırsal alanda herhangi bir güç halinde değildi. Güç devlet çiftliklerindeydi.

22 Aralık 1933 tarihinde SSCB Halk Komiserleri (Bakanları) Sovyeti "tahıl sovhozlarını parçalama" hakkında karar çıkardı. Bu karardan sonra önceleri "gigant" diye adlandırılan sovhozlar dağıtılıp, birkaç sovhoza ayrıldı. Tahıl sovhozları için toprak büyüklüğü 20-25 bin hektar olarak belirlendi. Kazakistan'da böyle büyük, gigant tahıl sovhozların sayısı azdı, fakat büyük hayvan sovhozları çoktu ve onlar da dağıtıldılar. Neticede sovhozların sayısı 1932 yılında 135 ise 1934 yılında 228'e çoktu.³⁶ Ancak sovhozların sayısının bu kadar artması kendisini bile geçindiremeyen bazı sovhozların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu sebeple devlet güçsüz sovhozları dağıtıp, onların topraklarını kolhozlara verdi. Sovhozların azalmasından sonra 1937'de onların sayısı 193 oldu. Tüm SSCB devletlerinde olduğu gibi Kazakistan sovhozları da kolhozlara karşılaştırdığımızda daha iyi teknik araçlara, yeterli kadrolara, ilmi araştırmalara sahipti.

D. İkinci Dünya Savaşından Sonra Kazakistan Kolhozlarının Durumu

Kolhozların kurulmasından beri 20 sene geçmişti ve artık onlar hakkında belli bir tecrübe vardı. Bu tecrübeye göre küçük kolhozlarla karşılaştırıldığında iri kolhozlar daha verimliydi ve yönetmek de kolaydı. Kolhozların büyümesi devletle kolhoz arasındaki ilişkiyi de iyi etkileyecekti. Kendi tüzüğü olan her küçük kolhozla anlaşma yapmaktansa birkaç küçük kolhoz birleşen bir kolhozla anlaşma yapmak daha kolaydı. Kolhozları irileştirme onların tarlalarını büyütüp, kolhozu sadece

³⁵ *Kazak SSR Tarihi*, IV tom, s. 569.

³⁶ *a.k.*, s. 569.

tarımla değil başka alanlarda da işletme yürütmesini sağlayacaktı. Bu sebeplerden dolayı Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi 1949 senesinde kolhozları birleştirmeye karar vermiştir. Arkasından benzer kararları bakanlar kurulu da kabul etti. Bundan sonra başlatılan kolhozları birleştirme politikası 1951 senesinde bitmiş oldu.

Birleşmeden önce Kazakistan'da balık kolhozları hariç 6737 kolhoz varken birleşme yoğun geçen 1949 senesinin sonunda bunların sayısı 3670'e kadar düştü. Her kolhozdaki ev sayısı ortalama 92'den 160'a kadar, tarla büyüklüğü 862'den 1651 hektara kadar arttı.³⁷ Bu birleşmenin en önemli amacı geride kalan kolhozları birleştirip onların geride kalmasını ortadan kaldırmak olmuştur. Fakat buna rağmen geride kalan kolhozlar hala mevcuttu. Diğer taraftan da Kazakistan gibi toprağı büyük nüfusu az devlet için bu birleştirme başka Federe Cumhuriyetleri'ndeki gibi olumlu sonuçlar vermedi.

E. İkinci Dünya Savaşından Sonra Kazakistan'da Sovhozlarının Durumu

Kazakistan sovhozları genelde hayvan çiftliğiyle uğraşan sovhozlar olarak devam etmekteydi. Bundan dolayı bu dönemin özelliğini sovhozları çok yönlü işletmeye dönüştürme girişimi oluşturdu. Bu amaçla sovhozlara devlet yardım edip sovhozlardaki araçların yenilenmesine, onlarda çıkarılan ürünlerin şehirde değil sovhozlarda sonuna kadar işleyerek, hazır ürün halinde şehre gönderilmesine önem verdi.

Sovhozların genelde hayvan çiftçiliğiyle uğraşıp kolhozların ise tarım alanında etkili olmasının en önemli sebebi onların kuruluş tarihindeydi. Sovhozları kurmak ilk yıllardan başlayıp aşamalı şekilde yavaş yürüdü. Senede sadece birkaç sovhoz kurularak gelişmekteydi. Kolhozlar ise kolektifleştirme ile birlikte birkaç sene içinde

³⁷ *Kazak SSR Tarihi*, V tom, İlim yay. Almatı 1984, s. 234.

kuruldu. Bu kurulan kolhozlar genelde tarım için kolay bölgelerde kurulmuştu. Yani, tarım bölgelerindeki halk kolhozlarla birleşmişti. Sovhozlar ise o bölgelerde kolhoz kurulmasından dolayı genelde daha önce tarım için kullanılmayan veya tarıma uygun olmayan bölgelerde kurulup gelişti. Bu durum kolhozları sovhozlara değiştirene kadar veya yeni tarıma kolaylı bölgelerde sovhozlar kurulan 1960'lı yıllara kadar devam etti.

Savaşın sonraki dördüncü beş yıllık plan döneminde Kazakistan'da boş topraklarda yeni 14 sovhoz kuruldu. Bu sovhozlar da hayvan sovhozları olarak kurulmuştu.³⁸ Kazak Sosyalist Cumhuriyeti başkanlığı sovhozlarda tarımın gelişmeme sebebini yeterince araştırmadı. Sovhozların tarım alanında kullanılabilecek tüm gücü bu alanda kullanılmamaktaydı. Bundan dolayı Kazak SSC' büyük toprağa sahip olmasına rağmen tahıl verimliliği kendisini bile geçindiremeyecekti. Bunun en büyük sebepleri devlet başkanlığının hala ağır sınaî işletmeye önem verip kırsal alanı ikinci sıraya koymasından dolayı tarımda yeterli makine araçlarının olmaması, kolhoz ve sovhoz çalışanlarının emeğinin yeterince desteklenmemesi, yani onların gelirinin az olması gibi sorunlardan kaynaklanıyordu.

Kolhoz ve sovhozlarda iyi çalışan önderleri methetmek, SSCB devletinde iyi yürütülen politikaydı. Önderleri milletvekili edip seçme, başkanlık görevlerine getirme, gazetelerde resimlerini yayımlayıp başka çalışanlara örnek gösterme, devletin en büyük madalyonları ile methetme, onları malca destekleyerek çeşitli **hediyeler** dağıtma gibi politika yürütülürdü. Ancak yukarıda dediğimiz gibi bu alandaki politikada da çiftçilerle karşılaştığımızda işçileri desteklemede daha aktifti. Bu sebeplerden dolayı kırsal alanda değil işletmede çalışmaya ilgi çeken gençlerin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Devlet bu gençler için ayrı politika yürütmekteydi. Gençlere ülkenin gelişmesi kırsal alanın gelişmesine bağlı olduğunu anlatmaya çalışan ideoloji yürütüldü. Bu ideoloji belli bir süre gençleri etkilemiş oldu.

³⁸ *Kazakistan Tarihi*, IV tom, s. 652.

II. KRUŞÇEV REFORMLARI'NIN KAZAKİSTAN'A ETKİSİ

İlk bölümde bahsettiğimiz gibi Stalin'den sonra iktidara gelen Kruşçev döneminde kolhoz ve sovhoz çiftliklerine önemli değişiklikler getirildi. Bu dönemde ele alınan en büyük projelerin biri “Bakir Topraklar Projesiydi”. Kruşçev daha önce tarım için kullanılmamış topraklara tarıma açmaya tahıl sıkıntısından kurtulmanın çözümü olarak bakmıştı. Projede yeni topraklarda tahıl sovhozları kurulacak olup belirlendi.

Kruşçev döneminde yapılan ikinci önemli değişiklik ise MTS'lerin dağıtılması olmuştur. Artık kolhozların güçlendiğini bundan sonra kendi başına makine santrallerine sahip çıkabileceği düşünülerek MTS malzemeleri kolhozlara satıldı.

Kruşçev kolhozun da bir sosyalist çiftliği olduğuna inanarak onu kaldırmaya karşı olmasına rağmen Stalin döneminde başlatılan güçsüz kolhozları birleştirme politikası bu yıllarda da devam etti. Kruşçev döneminde yapılan bu değişikliklerin Kazakistan çiftliklerini nasıl etkilediğini bundan sonraki başlıklarda incelemeye çalışacağız.

A. Bakir Topraklar Projesi

1954 yılının 23 Şubat ve 2 Mart tarihleri arasında Komünist Partisi Merkez Komitesinin Plenumu toplandı. Kruşçev plenumda “Bakir Topraklar Projesi”ni önerdi. Projeye göre, Sovyet devletini tahıl sıkıntısından kurtarmak için daha önce ekim için kullanılmayan yeni toprakların tarım amacıyla kullanılmasına karar verildi.³⁹ Kazakistan, Sibirya, Ural, Kuzey Kafkasya ve Povolje Bölgelerinde tarımda kullanılmayan toprak hala çoktu, bu toprakları kullanarak 1954-1955 senelerinde ekim alanının büyüklüğünü 13 milyon hektara artırmak hedeflendi. Kazakistan'da bu alanın yarısı, yani 6,5 milyon hektar toprak tarıma açıldı.⁴⁰ Ancak yeni topraklardan faydalanmak bundan sonra devam etti ve yeni toprakları

³⁹ Robert, Canquest, *Sovyet Rusya'da Tarım İşçilerinin 50 yılı*, Kardeş Matbaası, Ankara 1971, s. 70.

⁴⁰ *Kazakistan Tarihi*, V tom, s. 237.

kullanmanın ikinci döneminde 1956 yılında ekim alanı yine büyüdü. Sadece Kazakistan'da bu **kampanyada** yeni kullanılan torağın büyüklüğü 20 milyon hektar civarındaydı. Bu tüm SSCB'daki **şenlendirilen** yeni toprağın % 60,6'sının Kazakistan'da olduğunun göstergesiydi.⁴¹

Kazakistan'da bu yeni toprakları şenledirecek nüfus, özellikle uzman kadroların sayısı azdı. Önce bu sorunu çözmek için Merkez Komitesi Kazakistan'a Ukrayna'dan, Rusya'dan ve devletin başka bölgelerinden uzmanlar gönderdi. 1950 ve 1960'lı yıllarda bölgeye gelen Slav işgücünün çoğalması ve daha sonraki yıllarda işgücü göçünün sürmüş olması Kazakların Kazakistan'da azınlık haline düşmesine sebep oldu.⁴² Çalışmaya gelenlerin çoğu devlet ideolojisini destekleyerek gelen gençlerdi ve belirli bir meslek sahibi olanların sayısı azdı. Bu gelen nüfusun etkisinden 1959 senesindeki sayımda Kazaklar nüfusun % 29,9 oluşturdu. Kazaklar ilk kez 1989 seçimlerinde kendi cumhuriyetlerinin en büyük etnik kesimi (% 39,7) oldu.⁴³

B. Kazakistan'da Sovhoz Sayısının Artması

Komünist Partisi Merkez Komitesi yeniden **şenlendirilmekte** olan topraklarda büyük sovhozlar kurulmasını hedefledi. Bu karardan sonra Kazakistan'da yeni tahıl sovhozları kuruldu. Sadece bir senede 1954 yılının Mart ayından 1955 senesinin Mart ayına kadar toprak büyüklüğü 17 milyon hektar (10 milyon hektarı tarım için kullanılan) olan 337 yeni tahıl sovhozu kuruldu.⁴⁴ Yeni kurulan bu sovhozların (yeni toprakların da) hepsi Kazakistan'ın Akmola, Kostanay, Pavlodar, Kuzey Kazakistan gibi kuzey bölgelerindeki oblastlarında kuruldu. Yeni kurulan

⁴¹ *Narodnoe hozyaistvo SSR v 1960 g. (1960 yılındaki SSCB Ekonomisi)*, Moskova 1961, s. 437.

⁴² Birgül A. Güler, *SSCB'den BDT'ye Sovyet Tipi Devlet Örgütlenmesi*, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Ankara, 1992, s. 8.

⁴³ *a.k.*, s. 8.

⁴⁴ *Kazak SSR Tarihi*, V tom, s. 286.

sovhozlarla birlikte Kazakistan'daki sovhozların sayısı 1955 senesinin sonunda 631 oldu. Bir sovhozda ortalama 25-30 bin ekim toprağı vardı.

Bu dönemde 2702 kolhoz vardı. Bu kolhozlara 464 MTS hizmet verdi. MTS'lerin sayısı da yıl geçtikçe artmaktaydı ve yeni araçların da sayısı arttı. Örneğın, 1955 senesinde 464 MTS varsa bir sene sonra onların sayısı 468 MTS'e yükseldi. Bir MTS'e ortalama 226 traktör, 81 kombayn, 19 yük arabasından oluşuyordu. Bunlar kolhozların % 97'sine hizmet sunmaktaydı.⁴⁵

C. MTS'lerin Dağıtılması

Kolhozların büyümesi, kendi kadrolarının yetişmesi artık kendilerinin teknik araçlara sahip olabileceğini göstermişti. Öte taraftan ise kolhozlar makinelerini kullandığı için MTS'lere para öderdi, bu zaten geliri az kolhozların gelirinin çoğunun MTS'lere gitmesine sebep olmuştu. Kolhozlardaki verimliliğın az olmasının sebeplerinin biri de MTS'lere yapılan ödemelerin çok olmasından diye düşünölmüştür. Bundan dolayı kolhozlardan alınacak tahıl fiyatını 1950'lı yılların ortasında devlet yükseltmişti. Kolhozların gelirinin bir payını alan MTS'leri de dağıtıp, onların traktör, makine ve arabalarını kolhozlara sattı. 1958 senesinin Şubat ayında Komünist Partisi Merkez Komitesi Plenumu MTS'leri yeniden yapılandırma hakkında kanun çıkardı. Kanun MTS'leri dağıtıp onları sadece makine, traktör ve arabaları tamir edecek merkezler olarak yapılandırıldı. Onların sahip olduğu tüm araçları kolhozlara sattı, kolhozların parası yetmeyip satın alınmayanları sovhozlara dağıttı.

⁴⁵ *Narodnoe hozyaistvo Kazahskoi SSR (Kazakistan Ekonomisi)*, Stat., sb., (makaleler toplantısı), Almatı, 1957, ss. 214-215.

Kazakistan'da MTS'leri yeniden yapılandırma ve araçlarını kolhozlara satma bir sene içinde bitmiş oldu. Önceki MTS'lerin yerine 213 RTS (onarım etme istasyonları) ve onun 58 bölümü kuruldu.⁴⁶

Ancak bu politikada da bazı yanlışlıklar yer aldı. Kruşçev'in düşmesinden sonra açıklandığına göre, MTS'lerin kaldırılması iki ciddi zarar doğurmuştur. Bunların birincisi, zaten mali yönden zayıf olan kolhozların, makine satın almak için verilen kredileri bir yıl içerisinde ödemek zorunda bırakılması yüzünden, büyük borca girmeleridir. 1965 senesinde binlerce kolhoz hala kendi makinelerini satın alamamıştı. İkincisi ise, daha önce MTS'lerin yaptığı işi onarım istasyonlarının başaramaması yüzünden, hizmetlerinin aksamasıdır.⁴⁷

D. Kolhozları Sovhoz Olarak Yeniden Yapılandırma

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra başlayan kolhozları **birleştirme** veya onları sovhoz olarak yeniden yapılandırma politikası 1950'li yıllarda altıncı beş yıllık plan sürecinde de devam etti. Dördüncü beş yıllık plan yıllarında kolhozları birleştirme politikası yürürken, altıncı beş yıllıkla onları sovhoz olarak yeniden yapılandırma politikası yürüdü. Kolhozlar birleştirilip güçlendirilmesine rağmen tüm topraklarını kullanamıyordu. Çünkü makine araçları az, işçi gücü de az olan Kazakistan kolhozları kendi bölgesindeki toprağın tümünü **şenlendirmekte** zayıftı. Bu sebepten dolayı devlet yeni topraklarda kurulan yeni sovhozlarla birlikte kolhozları da sovhoza değiştirmeyi hedefledi. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesinin ve Kazakistan Bakanlar Kurulu'nun kararlarıyla 1957 senesinde kolhozları birleştirerek MTS'leri dağıtarak onların yerine sovhozlar organize etme yürüdü. Sadece o senede böyle 198 sovhoz kuruldu.⁴⁸

⁴⁶ V.K. Saosko, İ. K., Şamşatov, *Kolhoznoe sroitelstvo v Kazahstane (1946-1970 gg) (Kazakistan'da kolhoz kuruculuğu (1946-1970 arası))*, Almatı 1974, s. 121.

⁴⁷ Robert Canquest, *a.g.k.*, s.76.

⁴⁸ *Kazakistan Tarihi*, V tom, İlim Yay. Almatı, 2001, s. 264.

Kazakistan'da yeni kullanılan topraklarda 1954-1958 yıllarının arasında 326 sovhoz kuruldu, kolhozları birleştirip, MTS'leri dağıtma neticesinde yeni 206 sovhoz kuruldu. Daha önceden kurulan 293 sovhozla birlikte Kazakistan'da 1960 senesinde 881 sovhoz vardı. Bu sovhozların yarısı tahıl sovhozları olarak organize edilse, bununla birlikte koyun çiftliğiyle uğraşan, et, süt üreten, pamuk ve meyve-sebze sovhozlarının da sayısı artmıştı.⁴⁹

Bir sovhozda ortalama 667 işçi, 107,1 bin hektar toprak, 19,3 bin hektar ekim alanı, 232 traktör, 2,2 bin inek, 0,72 bin domuz, 13,2 bin koyun ve keçi vardı.⁵⁰

Sovhozları yeniden kurma ve kolhozları sovhoz olarak yeniden yapılandırmadan sonra 1960'lı yılları ilk defa Kazakistan'da kırsal alanda sovhozlar en önemli çiftlik haline geldi. Artık sovhozlar tahılı da devlete kolхозlardan çok verdi, hayvan çiftçiliği alanında da onları geriye bıraktı. Bu reformdan sonra Kazakistan sovhozlar cumhuriyeti olarak sayıldı.

Kazakistan sovhozları ve kolhozları 1965 senesinde 30,4 milyon hektar toprağa sahip çıktı. Fakat bu topraklardan alınan tahıl verimliliği çok azdı. Kazakistan'ın toprağından bir hektardan ortalama 1 ton civarında tahıl alınırdı.⁵¹

1950-1960'lı yıllardaki dönemde hayvan sayısı da arttı. Hayvan sayısı 1965 senesinde 39,8 milyondur. Onların, 6,8 milyonu inek ve at, 1,7 milyonu domuz, koyun ve keçi sayısı ise 30 milyondan fazlaydı.⁵² Bu savaştan sonraki dönemdeki halkın sebatlı emeğinin neticesiydi.

⁴⁹ *Kazak SSR Tarihi*, V tom, s. 302.

⁵⁰ *Narodnoe hozyaistvo Kazahskoi SSR v 1960 i 1961 gg. (1960 ve 1961 yıllarındaki Kazakistan ekonomisi)*, Almatı, 1962, s. 254-255.

⁵¹ *Narodnoe hozyaistvo Kazahstana*, s. 168.

⁵² *a.k.*, s. 173.

Kruşçev döneminde yerel sovyetlerin de önemi arttı. Bunlar kolhozların ve sovhozların çalışmasını kontrol edecek organ haline geldi. Devletin tüm yönetimi Komünist Partisi'nin eline toplandı. Artık parti devletin yönetim organı haline geldi. Bu sebepten dolayı Komünist Partisi üyesi olmayı isteyenlerin sayısı arttı. Çünkü parti üyesi olmadan herhangi bir devlet kurumunun yönetim alanında çalışmak mümkün değildi. Kazakistan'da kırsal alanda çalışanlar arasında 1953 senesinde 79,6 bin parti üyesi komünist varken, 1960 yılında onların sayısı 120 bine yükseldi.⁵³ Kolhoz ve sovhozlardaki parti örgütleri etkili hale geldi. Yeni kurulan çiftliklerde partkomlar (Parti Komitesi) kuruldu.

Partkom, kolhoz ve sovhozdaki yönetim organı haline geldi. Kolhoz başkanları genelde onların önerisi ile seçildi. Onlar sovhoz ve kolhoz başkanlarını kontrol edecekti, eğer herhangi bir yolsuzluğu bulursa o zaman hemen rayondaki parti komitesinde toplantı açıp orada o başkanın meselesi görüşülürdü. Fakat sovhozlarda onların etkisi kolhozlar gibi değildi. Bunun sebebi sovhoz başkanları rayondaki parti komitesi tarafından atandığından dolayı onlar kendi bölgesindeki parti komitesine yasa üzerinde bağımlı olmasına rağmen, yasa dışında kendisini bağımsız hissedirdi.

Partinin ve yerel sovyetin kontrolünün güçlenmesinin önemli sebebini kolhozların tasfiye edilmesi ve sovhozların sayısının artması sebep olmuştur. Çünkü tüm yönetim organlarını kendisi seçen kooperatif tipteki kolhoza devlet organlarının etkinliği sınırlıydı. Sovhozun devlet çiftliği olmasından dolayı devlet organları onların işlemlerine daha aktif şekilde karışabilirdi. Neticede sovhozların sayısının artması ve çiftliklerdeki Parti üyesi olanların çoğalması devlet yönetim organlarının da Komünist Partisi yerel bölümlerinin de güçlenmesine sebep olmuştur.

⁵³ *Kompartya Kazahstana za 50 let (1921-1971 gg.) (Kazakistan Komünist Partisine 50 yıl (1921-1972)), Kaynar, Almatı, 1972, s. 193.*

E. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nin iftlikleri Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Plan Yılları Döneminde

1964'te Kruşçev'in iktidardan gitmesine rağmen onun döneminde başlatılan reformlara yedinci (1960-1965) ve sekizinci (1966-1970) beşyılık plan yıllarında devam edildi. Bu sebeple bu başlık Kruşçev döneminin devamı olarak incelenmektedir.

Yönetiminin ilk yılları olan bu dönemde SSCB genel başkanı Brejnev kırsal çiftlikler için herhangi bir büyük öneride bulunmadı. Dolayısıyla daha önce yapılan plana göre kolhoz ve sovhozun gelişmesi devam etti. Merkezdeki bu durum Kazakistan kolhoz ve sovhozlarını da etkilemiş, onlar da Kruşçev döneminde yapılan plana göre işlemlerini yürütmekteydi. Bu sebeple Kazakistan kolektif çiftliklerinin yedinci ve sekizinci plan yıllarındaki gelişmesinde Kruşçev döneminde başlatılan reformların devamını görmekteyiz.

1. Sovhozlar

1961-1965 senelerinin arası yedinci beş yıllık plan yıllarıydı. Bu dönem SSCB'da "Gelişen Sosyalizme" girdik diye yayımlandığı dönemdi. Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nde bu dönemde de kolhozların sovhoz olarak yeniden yapılandırılması devam etti. 1960-1965 yılları arasında 1022 kolhoz sovhoz olarak yeniden yapılandı. Bu kolhozların yeniden yapılandırılması neticesinde yeniden 619 sovhoz kuruldu. 1965 senesinde Kazakistan'daki sovhozların sayısı 1521 oldu.⁵⁴

Ancak burada da yolsuzluklar ortaya çıktı. Güçlü kolhozların da sovhoz olarak kurulduğu belli oldu. Oysa sadece kendisini geçindiremeyen geride kalan kolhozların sovhoz olarak yapılandırılması planlanmıştı. Bu yolsuzluğu Kazakistan Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesi eleştirip, bundan sonra böyle olayların çıkmasını engellemiş oldu. "Biz sosyalizmin çiftlik sistemi olan

⁵⁴ *Kazak SSR Tarihi*, V tom, s. 419.

kolhozu da sovhozu da saklamalıyız, ikisinin de gelişmesine önem vermeliyiz” demişti toplantıda konuşanlar.⁵⁵ Bundan sonra kolhozların sovhoza dönüştürülmesi azaldı.

1966-1970 sekizinci beş yıllık plan yıllarından itibaren kırsal alanda yapılan reformlar, değişiklikler azaldı. Bu dönemde de Kazakistan’da sovhozların sayısı kolhozlarla karşılaştırdığımızda artmaktaydı. Önceleri sovhozlar sadece hayvan veya tahıl sovhozları olarak meslektenmişse 1950’li yıllardan itibaren başka alanlarda mesleklenen sovhozların sayısı çoğaldı. Kazakistan’da yedinci beş yıllık plan yıllarındaki 1521 sovhozdan sekizinci beş yıllık yıllarında 1625’e kadar çoğaldı. Bundan ayrı araştırma enstitülerine bağlı tecrübe amaçla kullanılan 88 ve başka çeşitli kurumlara bağlı 104 sovhoz vardı.⁵⁶

2. Kolhozlar

24 Nisan 1969 tarihinde kolhozculara yeni Örnek Tüzük kabul etmek için Komünist Partisi’nin inisiyatifiyle kurulan komisyon hazırladığı tüzüğü yayımladı. Bundan sonra tüzük halk arasında tartışılıp, çeşitli önerilerden sonra bazı değişiklikler yapılarak önce Sovyetler Birliği kolhozcularının III. Kurultayı’nda 1969 senesinin 25 Kasım tarihinde kabul edildi. Üç gün sonra yeni örnek Tüzüğü Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu’nda onaylanıp yürürlüğe girdi.

Kolhozcuların III. kurultayı rayonda, oblastta, Cumhuriyette ve Federe merkezinde kolhozcuların sovyetini kurmaya karar verdi. Kolhoz sovyetlerine seçim tertibi onaylanıp Federe merkezindeki kolhoz sovyeti vekillerinin sayısı 125 olarak belirlendi. Kazakistan’dan bu kolhozun merkezdeki sovyetine 4 temsilci seçildi.

⁵⁵ V. K. Savoska, *a.g.k.*, s. 238.

⁵⁶ F. K. Mihailov, *Sovhoznoe stroitelstvo v Kazahstane (Kazakistan’da sovhoz kuruculuğu)*, Almatı 1973, s. 62.

Yeni Örnek Tüzükten sonra Kazakistan'ın tüm kolhozu kendi tüzüklerini kabul etti. Ona göre 228 kolhoz en büyük yönetim organı olarak kolhozcuların genel toplantısını, 143 kolhoz ise görevlendirmişlerin toplantısını, 51 kolhoz bunların ikisini de kolhozun en büyük yönetim organı olarak belirledi.⁵⁷

1966 senesinden itibaren başlayan kolhozculara maaşı para ile sürekli ödeme sistemi 1968 senesinde Kazakistan'ın tüm kolhozlarında uygulamaya geçti.

III. 1970'LI YILLARDAN SONRA KAZAKİSTAN ÇİFTLİKLERİNİN GELİŞİMİ

Bu dönemde Kazakistan'ın kolhozları da sovhozları da büyük devlet çiftliği haline geldi. 1975 senesinde bir kolhoz ortalama 10,2 bin hektar tarlaya, 13.123 bin koyun ve keçiye, 59 traktöre, 29 kombayn, 38 yük arabasına sahip çıksa, sovhozlarda ortalama 16.2 bin hektar tarla, 13.400 koyun, 91 traktör, 51 kombayn ve 41 yük arabası vardı.⁵⁸

Yeni topraklar tarıma açılıp tahıl verimliliğini artırmasına rağmen SSCB tahıl sıkıntısından kurtulamadı. Bu özellikle hava durumu kötü, kuraklık olan yılları açıkça görüldü. Ancak artık yeniden tarıma açılacak toprak da yok gibiydi. Bu sebepten dolayı devlet bundan sonra kırsal alanda tarım toprağından alınan verimliliği başka uygulamalarla artırmaya çalıştı. Bunun için kurak bölgelere su getirerek sulanmayan toprakları sulandırma, toprağı kimyalaştırma, daha verimli tahıllar yetiştirme gibi çalışmalar yürütüldü. Binlerce kanal inşa edilip, büyük nehirlerde bir veya birkaç baraj inşa edildi. O barajlardan alınacak enerjiyi kullanarak dokuzuncu beşyillik yıllarında sovhozların ve kolhozların **ışıklandırılması** bitmiş oldu. Barajlarda bahar aylarında toplanan su yaz aylarında tarlaları sulamayı kullanıldı. Araştırma kurumlarının önemi arttı. Bunlar her oblastta vardı ve

⁵⁷ *Kazak SSR Tarihi*, V tom, s. 467.

⁵⁸ *a.k.*, s. 523.

bölgedeki verimliliği artırmak için çalışıyordu, onlara devlet tarafından çok miktarda para ayrıldı.

Devletin bu alandaki başka bir politikası ise çiftçilerin uzmanlaşmasını artırmaktı. Belirli bir meslek sahibi olan işçinin daha iyi çalışacağını düşünen devlet kırsal alana uzman hazırlayacak okulların sayısını da artırıp, çiftlik için lazım olan meslekler için öğrenci artırmaya devam etti. Bu çalışmanın neticesinde devlet çiftliklerinin özele aktarılması tartışılmakta olan 1987 yılında Kazakistan kolhoz başkanlarının % 99 diploma sahibi ise, bu gösterge sovхозlarda % 100'dü.⁵⁹ SSCB dağılmadan önceki yıllarda Kazakistan kolhoz ve sovhoz çalışanlarının 1,2 milyonu üniversite veya meslek okulları mezunu olan uzmanlardı.⁶⁰ 1986 yılında Kazakistan'da 388 kolhoz vardı.⁶¹ Bu dönemdeki sovhozların sayısı ise, 2116 oldu.⁶²

Ancak, reformlara rağmen bu dönemden itibaren önce birkaç yıl devam eden SSCB' ekonomisinin durgunluğa, sonra krize girdiği görüldü. Krizin sebebi, ağır sanayinin korkunç şişkinliği (üretimin % 75'ine ulaşır) ve güdülenme eksikliğidir. Ağır sanayinin yararsız işler çıkarması, boşa para harcaması, kıtlık imal etme makinesi olmasıdır.⁶³

1940 yılından itibaren Kazakistan kolhoz ve sovhozlarının durumunu aşağıdaki tablolar açıklamaktadır.

⁵⁹ K. Ü. Medeubekov, vd., *Kazakistan Agroönerkasibi: Ekonomikası, Uyımastıru jane Baskaru (Kazakistan Tarım Sanayi: Ekonomisi, Örgütlenmesi ve Yönetimi)*, Kaynar yay., Almatı, 1990, s. 270-271.

⁶⁰ *a.k.*, s. 270.

⁶¹ *a.k.*, s. 136.

⁶² *Kazak SSR Halık Şaruasılıǵı, İstatistikalık Jılnama (Kazakistan Ekonomisi, İstatistik Derleme)*, Almatı 1987, s. 144-149.

⁶³ Jean-Marie Chauvier, *a.g.k.*, s. 192.

Tablo 8. Kazakistan sovhozlarının dinamiği

Gösteri	1940	1950	1960	1970	1980	1990
Sayı	194	262	879	1625	2077	2119
Toprak (bin hektar)	78,9	80	98,9	97,3	84,4	83,6
Tarım toprağı	4,6	4,5	19,5	15,6	15,2	14,5
Büyük baş hayvan	2122	2207	2262	2573	2551	2725
Koyun ve keçi	6165	7021	13030	13634	12480	12281
Sovhozlarda ortalama traktör sayısı	28	20	117	97	95	90

Kaynak: K. Ü. Medeubekov, vd., *Kazakistan Agroönerkasibi: Ekonomikası, Uyımdaystru jane Baskaru (Kazakistan Tarım Sanayi: Ekonomisi, Örgütlenmesi ve Yönetimi)*, Kaynar yay., Almatı, 1990, s. 136.

Tablo 9. Kazakistan kolhozlarının dinamiği

Gösteri	1940	1950	1960	1970	1980	1986
Kolhozlarda ortalama ev sayısı	87	162	324	473	499	508
Toprak (bin hektar)	-	25,2	48,2	38,2	36,9	36,9
Büyük Baş Hayvan sayısı	55	164	375	546	709	738
Koyun ve keçi	724	3953	11340	12677	13125	12865
Kolhozlarda ortalama Traktör	-	6	34	62	76	80

Kaynak: K. Ü. Medeubekov, vd., *Kazakistan Agroönerkasibi: Ekonomikası, Uyımdaystru jane Baskaru (Kazakistan Tarım Sanayi: Ekonomisi, Örgütlenmesi ve Yönetimi)*, Kaynar yay., Almatı, 1990, s. 138.

Tablodan 1980’li yıllardan başlayıp çiftliklerde bazı alanlarda eksildiği, tahıl verimliliğın azalmakta olduğu görünmektedir. Bu SSCB’deki krizin etkisidir. Ancak buna rağmen Kazakistan çiftliklerinde hayvan sayılarının bu dönemde de artmakta olduğu görünmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLHOZ VE SOVHOZ SİSTEMİNİN ÇÖZÜLMESİ

Kolhoz ve sovhoz çiftliklerinin çözülmesinin başlangıcı Perestroyka dönemi idi. Ancak bu dönemde çiftlikler özelleştirilmedi sadece bazı çiftliklerin mülkleri satıldı ve kırsal alanda özel işletmeler kurulmaya başladı. Bunların yapılmasına 1988 yılında kabul edilen “sosyal teşebbüs kanunu” izin vermişti. Bununla birlikte geride kalan devlet çiftliklerini özele aktarmayı öneren politikacıların ve siyasetçilerin sayısının artmasından dolayı 1990’lı yıllardan sonra devlet işletmelerinin geride kalanlarının özelleştirileceği bekleniyordu, bunun için önçalışmalar başlatılmıştı. Fakat 1991 yılında hızlı bir şekilde SSCB devleti dağıldı. Bundan sonra başlatılan reformlara devam etme veya etmeme tercihi bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin tercihine kaldı.

16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan bağımsızlığını kazandı. Bundan sonra yeni devlet iç ve dış politikasını kendisi belirleyecekti. Ancak bağımsızlığını yeni kazanan devletin böyle bir politika yürütme tecrübesi yoktu. Bundan dolayı, Kazakistan reformlar, yürütmede Rusya’nın reformlarını örnek aldı. Bu, sadece Kazakistan’a değil eski SSCB devletlerinin çoğuna özgü bir durumdu. Bu sebeple, 1991 yılından sonra BDT ülkelerinde yapılan reformlar bir birine benzedi.

I. DEVLET ÇİFTLİK SİSTEMLERİNİN ÇÖZÜLMESİ

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan Perestroyka döneminde başlatılan liberal reformlar devam etti. Ancak reformlar hızlı yürümeye başladı. 1990-1991 yıllarında özel işletmelerin çalışmasına izin veren, onları kontrol eden, devlet mülkiyetini özelleştirmeye izin veren birkaç yasa onaylandı. Bundan sonra kurulan özel işletmelerin sayısı çoğaldı, eski devlet işletmelerinin özele aktarılması onların sayısını daha da artmasına sebep oldu.

1992’de özelleştirme programı çıktıktan sonra kolhoz ve sovhozların da özel mülkiyete geçeceği belli oldu. Programa göre kolhoz ve sovhozları özelleştirme

ikinci aşamada bitmesi gerekti. Çok yolsuzlukların çıkmasına sebep olan bu özelleştirme bundan sonraki başlıklarda ayrıntılı incelenecektir.

A. Özelleştirme Öncesi Yapılan Hukuksal Değişikler

1991 yılında SSCB devleti dağıldı. 1970’li yılların ortasında durgunluğa girip, sonrası derin krize ulaşan devleti kurtarmak amacıyla yapılan reformların çoğu onun dağılmasını hızlandırmıştır. 1985 senesinde devlet başkanlığına gelen M. S. Gorbaçov “Glasnost” (Açıklık), ”Perestroyka” (Yeniden Yapılandırma) reformlarını başlatmıştı. Fakat bu reformlar da devleti krizden çıkaramadı. Ancak bu dönemde son 60 senedir SSCB devletinde olmayan ve sosyalizm sisteminde yok sayılan özel işletmecilik ortaya çıktı. Gorbaçov, özel mülkiyetin V. İ. Lenin döneminde onun önerisi ile geliştiğini söyleyerek kendisini savundu, örnek olarak NEP’i gösterdi. Özelliğin ortaya çıkmasına 1988 senesinde kabul edilen “sosyal teşebbüs” kanunu sebep olmuştur. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra ilk özel şirketler kurulmaya başladı. Gizli çalışıp gelen bazı şirketler ise kanundan yararlanarak kendilerini yasallaştırdı. Özel ticaret gelişmeye, bazı kamu mülkü de bu kanundan sonra özelleştirmeye başladı. Kanun çıktıktan SSCB devleti dağılına kadar geçen sürede kaç tane devlet mülkünün özelleştirildiği açıkça belli değildir. Bazı kaynaklarda bunların sayısı 2000 olarak gösterilmekte, bazı araştırmacılar ise bundan birkaç kere fazla olduğunu yazmaktadır.¹

Devlet mülkünü özelleştirmek isteyenlerin sayısı yeni oluşmakta olan işadamlarının arasında çoktu. Servet toplamayı başaran işadamları özelleştirmeyi talep etti. Fakat onların talebini özelleştirme ile ilgili ayrı yasanın olmaması engelliyordu. Bu sebeple hükümet 1991 senesinde özelleştirmeye izin verecek bir kanun çıkarttı. Ancak bu kanunu merkez yönetim organları değil, her Federe Cumhuriyeti’nin kendisi kabul etti. Böyle kanunlar bağımsızlığını ilan eden ülkelerde de, hala Birlik içinde sayılan ülkelerde de 1990 ve 1991 senelerinde

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Privatization_in_Russia (19.05.2009)

yürürlüğe girmiş oldu. Rusya SSC’inde bu kanunu 1991 yılının Kasım ayında Cumhuriyet başkanı B. N. Yeltsin’in imzalaması ile yürürlüğe girdi, bundan sonra Kazak SSC’de de aynı yıl “devletsizleştirme ve özelleştirme” yasası onaylandı.²

Bu yasa kabul edilene kadar da kabul edildikten sonra da kırsal alanda özel mülkiyete geçen devlet mülkünün sayısı çok azdı. Çünkü bu alanda gelir azdı. Köy işletmeciliği alanındaki özelleştirme sadece özelleştirme programı açıklanıp, kolhoz-sovhozlar devlet tarafından dağıtıldıktan sonra yaygınlaştı.

B. Kazakistan’da Devlet Çiftliklerinin Özelleştirilmesi

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan Perestroyka döneminde başlatılan liberal reformları devam etti. Bu reformlar inanılmaz derecede hızlı yürüdü. Reformları hızlı yaparak piyasa ekonomisine erken geçiş yapmayı düşünen hükümet topyekûn özelleştirme ve fiyatı serbestleştirme politikasını hemen başlattı. Burada Kazakistan hükümetinin ilgili reformları yapmada Rusya’yı izlediğini, orada yapılan reformların benzerini Kazakistan’da uyguladığını açıklamalıyız.

Hızlı reformu başlatan devlet özelleştirme programını hazırlayıp özelleştirme aşamalarını belirledi. Bu aşamalarda özele aktarılacak devlet mülkleri açıklandı. Devlet mülklerin özelleştirme özelliklerini, yöntemlerini belirleyen kanunlar 1991-1992 yıllarında onaylandı. Özel işletmelerin çalışmasını kontrol eden yasalar kabul edildi. Bunların hepsi iyi incelenmeden çok kısa sürede yapıldı.

1. Özelleştirme Programı

Kazakistan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı’nca imzalanan, hükümet tarafından belirlenmiş özelleştirme programı üç döneme ayrıldı. İlk dönem 1991-1992 yıllarını kapsadı. Bu yıllardaki özelleştirme Kazak SSC’ 1991-1992 yılları için devlet

² *Agrarlık-onerkasipyik keşen meseleleri jonindegi Kazakistan Cumhuriyeti zandarının jinagi (Kazakistan Cumhuriyet’nin kırsal işletmecilik meseleleri hakkındaki yasalarının toplantısı), Kazakistan yay., Almatı 1992, s. 109.*

mülklerini özelleştirme programına göre yürütüldü.³ Bu dönemde özelleştirilecek devlet mülkleri belirlenip, bunların özelleştirilmesini kontrol edecek “Devlet Mülkiyeti Komitesi” (Goskomimuşestva) kuruldu. Özel işletmeler için ilgili yasal reformlar yapıldı. Bu yıllarda 4771 işletme özelleştirilmiş, bunun 472’sini sovhozlar oluşturmuştur.⁴ Devlet mülklerinin özele transformasyonunu belirleyen, özel işletmelerin çalışmalarını destekleyen, özel şirketlerin çalışmasını kontrol edecek olan yasalar 1991-1993 seneleri arasında çıkarıldı. Bu yasalar arasında “özel mülkiyet”, “devletsizleştirme ve özelleştirme” gibi cumhurbaşkanınca imzalanan yasalar, başbakanın ve hükümetin kararları, Devlet Mülkiyeti Komitesinin mevzuatları vardı. Böylece, piyasa ekonomisi kurumlarının gelişmesi için yasal ve kurumsal düzenlemeler de yapılmıştır.⁵

İkinci aşama 5 Mart 1993 tarihinde onaylanan “Kazakistan Cumhuriyeti’nde devletin elinden çıkartma ve özelleştirme ulusal programından” sonra başladı.⁶ Programda, özelleştirme alanları belirlenip o alanda kullanılacak özelleştirmenin türleri açıklandı. Program, küçük özelleştirme, toplu özelleştirme, tek projeler ayasında özelleştirme ve kırsal işletmelerde özelleştirme diye adlandırılan bölümlere ayrıldı.⁷ Bu programdan sonra 1996 yılı sonuna kadar Kazakistan’daki 15,101 işletme üç farklı yolla ya da bu yolların birkaçına başvurarak özelleştirildi:

³ Nursultan Nazarbayev, *Kazakistan yolu*, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık, Ankara 2007, s. 182.

⁴ Özelleştirme ve Devletsizleştirme Komitesinin “Özelleştirme Sonucu Raporu”.

⁵ Süreyya Sakıncı, *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek yay., Manisa 2005, s. 137.

⁶ Nursultan Nazarbayev, *a.g.k.*, s. 183.

⁷ K. R. Nurgaliyev A. K. Nurgaliyev *Ekonomika Kazahstana (Kazakistan Ekonomisi)*, İyatpres, yay., Almatı 2007, s. 44-45.

işletmelerin çalışanlarına, idarecilere ve işçilere satışı, doğrudan alıcılara yapılan satış ve ihale yoluyla satış.⁸

1996-1998 yıllarını kapsayan üçüncü aşama için yapılan özelleştirme programından sonra mülkleri devletsizleştirme devam etti. Bu aşamada, ikinci dönemde özelleştirmeye girmeyen devlet mülklerini özelleştirmek amaçlanmıştır. Bu etapta bazı büyük hammadde işletmeleri parayla devletsizleştirildi ve daha önce gelirin az olmasından işadamlarının ilgisini çekmeyen işletmeler özelleştirildi.⁹

1999 yılından sonra Kazakistan özelleştirmenin dördüncü aşamasını başlattı.¹⁰ Bu dönemin özelliği devletin elinde kalan şirketlerin statüsünü belirlemekten oluşmaktadır. Rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen özelleştirme sayesinde küçük ölçekli firmalar özel sektöre devredilmiş, fakat daha büyük şirketler devlet mülkiyetinde kalmış.¹¹ Bu dönemde devlet mülklerini yönetecek devlet kurumları kurulmaktadır. Böylece dördüncü aşamanın amacı devletin elinde kalan işletmeleri idare etmek olmuştur.

Sonuç olarak, Kazakistan'da geçiş süreci reform programının temel unsurları olarak özelleştirme, sıkı bütçe ve mali politikasının izlenmesi, yasal düzenlemeler, fiyatların ve dış ticaretin liberalizasyonu sayılabilir.¹²

⁸ E. İstileulova, "Unemployment and the sosyal system in Kazakhstan" *Kazakhstan economic trends*, 1996, s. 156.

⁹ Nursultan Nazarbayev, *a.g.k.*, s. 194-196.

¹⁰ *a.k.*, s. 198.

¹¹ Süreyya Sakınç, *a.g.k.*, s. 145.

¹² *a.k.*, s. 145.

2. Kırsal İşletmeleri Özelleştirme

Kırsal alan ilk dönemde özel ele geçirmeye başladı ve devletsizleştirme programına göre ikinci dönemde devam etti. İlk aşamada kırsal çiftliklerin çoğu özel ele geçmiş oldu.

“Kazakistan Cumhuriyeti’nde devletsizleştirme ve özelleştirmenin 1993-1995 yılları için ulusal programı (2. dönem)” 2. bölümü kırsal alandaki devlet mülkünü devletsizleştirme ve özelleştirmeyi belirlemiştir. Yasada “toprak ve başka tabiat zenginlikleri Kazakistan Cumhuriyeti’nin mülkü olarak sayılır, özelleştirmeye girmeyecek, ancak uzun süre için kiraya verilecek (99 yıla kadar)” diye yazıldı.¹³ Bundan çıkacak sonuç, tabiat zenginlikleri dışındaki devlete ait tüm mülkün özelleştirilmesine izin verilmiştir. Özele geçecek kırsal işletmeleri yerel yönetim organları belirledi.

Yasa, kırsal alandaki devlet işletmelerini genelde aşağıdaki şekilde özelleştirmeyi belirledi:¹⁴

- Sovhozları ve devletin başka kırsal çiftlik işletmelerini **mermerlik** ve çiftlik işletmelere, köy çiftliği kooperatiflerine, küçük işletmelere veya onların taşeronlarına ve devletin olmayan başka işletme türlerine dönüştürme;
- Anonim veya limitet vb şirketleri kurma;
- Devlet mülklerini müzayede (mezat) satma;

Yukarıdaki yöntemleri kullanarak devletsizleştirilen işletmelerin yerine özel işletmeler geçti. Bu dönemden sonra kırsal alandaki devlet işletmelerinin sayısı

¹³ J. S. Karibjanov, *Privatizasiya: natsionalnaya programma i zakonodatelnie dokumenti, tom 1 (Özelleştirme: ulusal program ve yasa evrakları, 1. tom)*, Karavan yay, Almatı 1993, s.19.

¹⁴ a.k., s.19.

oldukça azaldı. İkinci etapta 1490 tarım işletmesi özelleştirildi.¹⁵ Bu dönemden sonra Kazakistan Cumhuriyet’inde kolhoz ve sovhoz kalmadı diyebiliriz.

3. Kolhoz ve Sovhoz Mülklerinin Paylaşımı

1991-1995 seneleri arasında yürüyen özelleştirmenin ilk ve ikinci dönemlerinde Kazakistan’daki tüm kolhoz ve sovhozlar dağıtılıp, mülkü genelde o işletmede çalışanlara pay olarak bölündü. Özelleştirme başlamadan Kazakistan’da 2139 sovhoz, 412 kolhoz vardı.¹⁶ Bunların dışındaki devlet kurumları ile birlikte kırsal alanda 4000 civarında işletme vardı. Büyük kırsal işletmeler hariç bunların hepsi çalışanlarına satış yöntemi ile özele geçirildi.¹⁷ Bu yöntemin Kazakistan’da uygulanması böyle gerçekleşti. İlgili işletmede çalışan halkın çalışma süresi hesaplandı ve ona göre kolhoz ve sovhozların mülkü çalışanlarına dağıtıldı.¹⁸ Çalışma süresi emeklilik yasasına göre hesaplandı. Yani işçinin devlet çiftliğinde çalıştığı yıllar içinde kazandığı toplam parasına göre hesaplandı. Sonra çiftliğin hayvanları, traktörleri, binaları vb mülklerinin fiyatı çıkarıldı. Bundan sonra işçiler çalışma sürecinde kazandığı paraya göre devlet çiftliklerinin mülklerini satın aldı.

Gençliğinden kolhozda veya sovhozda çalışarak emeklilik yaşına gelenlerin veya emekli olanların çalışma süreci çoktu. Onlar bundan yararlanarak traktör, araba, çiftliğe ait olan **binalar** gibi pahalı mülklere sahip çıktı. Genelde önce bir alanda çalışanlar kendi alanındaki mülkleri özelleştirmeye çalıştı. Traktörcüler kendisinin sürdürdüğü traktörünü, çobanlar hayvanlarını veya hayvancılık için yapılan binaları, vb mülkleri özelleştirdi. Çünkü onlar o alanda uzmanlaşmıştı ve başka alanı özelleştirerek riske girmek istemediler.

¹⁵ Nursultan, Nazarbayev,, a.g.k., s. 270.

¹⁶ *Kazakistan*, Milli Ansiklopedi, 5 tom, Kazak Ensiklopedyası, yay., Almatı, 2003, s. 306.

¹⁷ B.A., Raizberg, *Kurs ekonomiki (Ekonomi kursu)*, Almatı, 1997, s. 162.

¹⁸ 14 Şubat 1992 tarihinde kabul edilen “kırsal devlet işletmelerini özelleştirmenin özellikleri hakkındaki N 1126A-XII yasa”.

Toprak ise ailedeki adam sayısına göre dağıtıldı. Ancak toprak devlet mülkü olarak kaldı, sadece köylülere parasız kullanma hakkı verildi. Bununla birlikte toprağı devletten kiralamak isteyenlere de toprak kiraya verildi.¹⁹ Sadece 20 Haziran 2003 tarihinde imzalanan “toprak kanunu”ndan sonra tarım için kullanılacak topraklara da özel mülkiyetin getirilmesi sağlandı.²⁰ Önce kolhoz ve sovhozdaki insan sayısı belirlenip, sonra her insana o işletmenin ne kadar toprağı ayrılacağı hesaplandı. Yani işletmenin büyüklüğüne, güçlülüğüne orada yaşayan insan sayısına göre Kazakistan’ın her kolhozunda veya sovhozunda dağıtılan toprak miktarı değişmekteydi. En az toprağı, nüfusu yüksek olan güney bölgedeki pamuk işletimi sovhozunda yaşayanlar aldı. En çok toprak ise, nüfusu az olan Batıdaki çöl bölgelerindeki hayvan sovhozlarının ve kolhozlarının çalışanlarına bölündü.

Kazakistan’daki toprak bahçe amaçlı kullanılan sulu topraklar, tarım için kullanılan topraklar, ot için kullanılan topraklar olarak ayrıldı. Toprak halka da aynı şekilde ayrılıp dağıtıldı. Toprak kalitesine göre halka bölünen toprak da azalmaktaydı. Kurak tarım toprağı az miktarda, sulu tarım toprağı daha az miktarda, ot için kullanılan topraklar ise önceki ikisinden daha çok miktarda ayrıldı.

4. Özelleştirme Dönemindeki Yolsuzluklar

Özelleştirme yıllarında birçok yolsuzluk da ortaya çıktı. Türlü yasadışı amelleri kullanan spekülâtörler bu dönemde bağımsız Kazakistan’ın ilk zenginleri oldu. Bu spekülâtörün çoğu özelleştirme yıllarında devlet başkanlığında çalışanlar, onların akrabaları veya arkadaşları gibi yönetim organlarına yakın adamlardı. Eski sosyalist ülkelerdeki özelleştirme, sadece Kazakistan’da değil tüm geçiş ekonomisi devletlerinde kendi zenginlerini türetmiştir. Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev bu durumu şöyle yazar: “Sosyalist bir geçmişe sahip olan her ülkede özelleştirme yapılırken devlet mülkiyetinin adaletli ve etkin bölüşümü sorunuyla karşılaşmıştır.

¹⁹ Karibjanov, *a.g.k.*, 1. tom, s. 14.

²⁰ Nursultan Nazarbayev, *a.g.k.*, s. 289.

Şüphesiz bizim ülkemizde de özelleştirme sırasında her şey pürüzsüz gerçekleşmedi".²¹

Özelleştirme yıllarında yukarıdan aşağıya kadar herkes devletten bir şeyi kapmayı düşünmüştür. Üst yönetimdekiler ve onların tanıdıkları büyük işletmelere sahip çıkarken, yerel yönetim başkanları orta ve küçük boyutlu işletmeleri kapmaya koşmuştur. Kolhoz ve sovhoz mülkünün çoğu, toprağın da çok büyük bölümü, özellikle tarıma uygun topraklar özelleştirme döneminde kolhoz başkanı veya sovhoz direktörü, rayon ve oblast başkanı olarak çalışanların eline geçmiştir. Neticede özelleştirmenin halka faydası olmamıştır, fakat onu yürüten devlet memurlarına ve onların yanındakilere büyük servet kazandırmıştır.²²

Aynı dönemde Kazakistan'da inceleme yapan sosyolog Nazpary Joma devletin bu politikası hakkında halkın görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Sovyet değerlere bağlılıklarını hala sürdüren mülksüzler, devlet işletmelerinin özelleştirmesini hırsızlık olarak görüyor, sık sık özelleştirme uygulamalarının bozukluğundan söz ediyorlar".²³

Halk arasında özelleştirme, yani [privatizasiya](#) (özelleştirme) terimi, bu dönemdeki yolsuzluklardan dolayı [prehvatizasya](#) (yağma) olarak adlandırıldı. Özelleştirme yılları herkesin devletten bir şeyi kendi eline geçirebilmeyi düşündüğü dönemdi. Bu, amacına ulaşmak için herkesin yasadışı yolları kullanmaya çalıştığı dönemdi. Çünkü yasa ile almak zordu. Yasadışı amelleri ise kendisinin sağlam kalacağına güvenen, elinde gücü olanlar yapabiliyordu. Bundan dolayı pek çok kişi özelleştirmeden yararlanamayıp fakir kalmıştır.

²¹ Nursultan Nazarbayev, *a.g.k.*, s. 204.

²² M. İ. Aleybekov, G.A., Jiyenbayev, *Narıktık ekonomike degenimiz ne? (Piyasa ekonomisi ne demektir?)*, Almatı 1998, s. 35.

²³ Joma, Nazpary, *Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan'da şiddet ve Mülksüzleşme*, (çev. Selda Somuncuoğlu), İletişim yay., İstanbul 2003, s. 59.

II. YENİ ÇİFTLİK SİSTEMİN YAPISI

Kazakistan'da yaygın üç çiftlik türü vardır. Bir veya birkaç akraba aileden oluşan özel çiftlikler, köydeki ailelerin çoğunu veya onlarca aileyi birleştiren kooperatif çiftlikler ve bir veya birkaç hisse sahibinden oluşan büyük özel çiftlikler.

Bunların içerisinde ilk çiftlik türü yaygındır. Devlet çiftlikleri dağıldığı yıllarda özel çiftliklerin sayısı azdı. Ancak kooperatifler krize girerek dağıldığında onun üyelerinin çoğu tekrar kooperatifte birleşmenin yerine özel olarak iş yürütmeyi tercih etmiştir. Günümüzde sayısı oldukça çoğalan böyle çiftlikleri tekrar kooperatiflerde birleştirme çalışmaları yürütmektedir. Çünkü özel çiftlikler de verimsizlik göstermektedir.

Çiftliklerin ikincisi özel kooperatifler kolhoz ve sovhozun dağıldığı ilk yıllarda yaygındı. Ancak iyi bir örgüt haline gelip, verimli çalışmamasından sonra onların da çoğu dağılmıştır. İlk özelleştirme yıllarında köylülerin özel olarak işletme kurmak istemeyenleri kooperatiflerde birleştiler. Bu kooperatifler kolhoz sistemine benziyordu. Kolhozdan farklılığı; adı başkaydı, herhangi yazılı tüzükleri yoktu ve devlet planına göre çalışmıyordu. Kooperatife katılmak isteyen çiftçilerin çoğu genelde meslek sahibi olmayanlardı. Kurulan kooperatif üyeleri özelleştirme döneminde devletten alacak olan paylarını birleştirip biçer-döver veya başka pahalı makineleri, büyük binaları ellerine geçirdiler. Ancak bu kooperatiflerin çoğu birkaç sene içinde dağıldı. Çünkü devlet tarafından herhangi bir destek alamayan, eski araçlarını yeniletemeyen, dolayısıyla zor durumda kalan kooperatiflerin ömrünün uzun olması pazar ekonomisinde mümkün değildi.

Üçüncüsü ise, özelleştirme döneminde büyük toprağı elde edenlerin veya sonraki dönemlerde kırsal alana yatırım yapan kişilerin kurduğu büyük çiftliklerdir. Bunlara bir çiftlik demenin yerine kırsal şirket diyebiliriz. Daha önce devlet işletmeleri için çalışan uzmanlar, son senelerde üniversitenin ziraat bölümünden mezun olan gençler genelde bu şirketler için çalışmaktadırlar. Kendisi büyük, şirket sahiplerinin ise

yönetim organlarında tanıdıkları olan bu işletmeler devletin verdiği yardımın çoğunu almaktadırlar.

III. REFORMLAR, SORUNLAR ve TARTIŞMALAR

1990'lı yıllarda kolhoz ve sovhoz gibi çiftlikler özelleştirilip, yerine özel çiftliklerin geçmesinden sonra kırsal işletmecilik çöktü. Özel işletmeler önceki çiftlikler gibi örgütsel yapıya sahip değildi. Bununla birlikte devlet tarafından desteklenmeyip kendi haline bırakıldıktan sonra özel işletmelerin çoğu çökmüş oldu. Onların çoğu küçük aile çiftliklerine değişip kendisine zor geçiren işletmeler haline geldi. Dolayısıyla köy de çöktü, köylülerin çoğu iş bulmak için şehirlere taşınmak zorunda kaldılar. 1990'lı yıllarda kırsal alanda yapılan reformların başarısızlığı, Kazak köylerinin çökmüş durumu, köy halkının yaşamı bu dönemdeki edebiyat eserlerinin en önemli konusu oldu.

Kırsal alanın çökmesinin en önemli sebeplerinin biri piyasa ekonomisine geçildikten sonra bu alanın az gelirli olmasından dolayı işadamlarının yatırım yapmak istememesi, kendisi de krizde olan devletin çiftlikleri destekleyecek durumunun olmaması, köylülerin ise düzgün örgüt kuramamasıdır. Neticede hayvan sayısı, tahıl verimliliği 1980'li yıllarla karşılaştığımızda 1990'lı yılların ortasında birkaç kat azaldı. Örneğin, Kazakistan'daki hayvan sayısı 1950 dönemindeki hayvan sayısına kadar düşüş gösterdi. Tahıl verimliliği ise iki kat azalmış oldu. Kolhoz ve sovhoz dağıtıldıktan sonra özellelere geçen hayvanları sahipleri birkaç sene içerisinde satıp bitirmiştir. Ucuz hayvanı ve eti dış devletler satın aldı. Hayvan sayısının azalması onlar için hazırlanan tahıl ve ot verimliliğinin azalmasına da sebep olmuştur. Neticede kırsal alandan alınan verimlilik tüm alanda düşüş göstermiştir. Bize bunu açıklamakta son otuz yıl içerisindeki hayvanların sayısını ve onların önüm verimliliğini gösteren aşağıdaki tablo yardımcı olur.

Tablo 10. Kazakistan'daki hayvan, kuş sayısının ve onların ürün verimliliğinin gösterisi

Yıl	1980	1985	1990	1995	2000	2003
Hayvan türleri ve verimlilik						
İnek	8693	9165	9757	6860	3998	4855
Koyun ve keçi	35208	35485	35660	19584	9657	12142
Domuz	3098	2968	3224	1623	984	1354
At	1300	1455	1626	1557	970	1063
Deve	121	133	143	131	96	114
Kuş (milyon)	48	55	60	21	18	25
Et (bin ton)	1069	1133	1560	985	623	1241
Süt	4597	4763	5642	4619	3730	4279

Kaynak: Nurgaliyev K. R. Nurgaliyev A. K. *Ekonomika Kazahstana (Kazakistan ekonomisi)*, İyatpres, yay. Almatı, 2007, s. 114.

Herhangi yeni teknolojinin kullanılmamasından dolayı tarım sektörü de çöküşe uğradı. Örneğin tarım ilaçlarıyla ilaçlanan alan en yüksek olduğu 1984 yılındaki 20,9 milyon hektardan 1991'de 10.2 milyon hektara düşmüştür. Bağımsızlık öncesi dönemde de düşüş oranı gösteren ilaçlanan alan oranı devam etmektedir.²⁴ Tarım ilaçlarını kullanma son yıllarda tekrar yaygınlaşmaya başladı. Ancak 1980'li yıllardaki seviyeye ulaşması zor görünüyor.

Kırsal alanın çökmesi 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Piyasa ekonomisinde devletin desteği olmadan kırsal alanın gelişmesi mümkün olmadığı belli olduktan sonra hükümet bu alana yardım vermeye başladı.²⁵ 2003 yılından itibaren devlet kırsal işletmeciliğe önem vermeyi artırdı. 2003-2005 yılları Kazakistan'da "köy

²⁴ TOBB, *Kazakistan: Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirmesi*, TOBB yay. Ankara 1996, s. 81-82.

²⁵ Jusupbekova, M. *Pravavie osnovny gosudarstvennogo regulirovanye agrarnogo sektora RK v rinoçnh uslovyah (Piyasa ekonomisinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin kırsal işletmecilik sektörünün devletin yönetmesinin hukuksal temelleri)*, Almatı, 2003, 14. (Doktora tezi)

yılları” olarak adlandırıldı. Köydeki işletmelere devlet tarafından ayrılan pay arttı, vergi indirildi, tekrar çeşitli bilimsel araştırmalar yapılarak, ulaşılan sonuçlar çiftçilere önerilmeye başladı. Çöken köy işletmeleri bu reformlardan sonra tekrar ayağa kalkmaya başladı. Son yıllarda bu alanın verimliliği de arttı. Örneğin, 2009 senesinde Kazakistan rekor tahıl toplamayı başardı. Bunlara benzer kampanyalara başvurarak, yabancı ve yerli yatırımcıların ilgisini çekerek devlet önümüzdeki yıllarda kırsal alandan kazanılan geliri iki kere artırmayı hedeflemektedir. Köy işletme bakanı A. Kurişbayev’e göre. “Cumhurbaşkanımızın emri ile köy işletme bakanlığı tarafından 2010-2015 yılları için kırsal kalkınma programı hazırlanmaktadır. Ve bu program sayesinde kırsal alanın verimliliğinin iki kere artırılması beklenmektedir”²⁶.

Ancak, buna rağmen kırsal kesimde çözülmeyen sorunlar devam etmektedir. Sorunların çoğu devlet çiftlikleri özelleştirdikten sonra onun yerine geçen özel işletmeciliğin yeterli derecede örgüt kuramamasından kaynaklanmaktadır. Özel küçük işletmelerin gelişmesi sınırlıydı. Çünkü onlar tek başına traktör, makine vb teknolojiler alamıyordu. Arazi varlıkları daha küçük olan bu işletmeler, geniş devlet çiftliklerine (sovhoz) ve kolektif çiftliklere (kolhoz) oranla daha az mekanize olmuşlardır. Çünkü hem alanları küçük, hem de makine alım güçleri yoktur.²⁷ Onların sahip olduğu eski birçok aletler ise geniş devlet ve kolektif çiftlikler için yapılmış olup daha ufak özel işletmeler için uygun bulunmamaktadır.²⁸ Eski araçların çoğu yenilenmeyi gerektirmektedir. Böylece modası geçmiş makine ve ekipman parkı, etkin olmayan depolama ve dağıtım sistemi, düşük verimden ileri gelen sorunları daha da arttırmaktadır.²⁹ Ayrıca devlet küçük işletmelere yardım vermekte

²⁶ Kazakistan Skorrektiruyet Programmu Selsogo Hozyaistvo. <http://www.newskaz.ru/economy/20100203/440186.html> (04.02.2010)

²⁷ TOBB, *a.g.k.*, s. 87.

²⁸ TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, TİKA yay., Ankara 1993, s., 30.

²⁹ *a.k.*, s. 28.

de zorlanmaktadır. Sebebi, her küçük işletme ile özel anlaşma yapmak imkânsızdır. Küçük işletmelerde değişmeli ekim yöntemini yürütmek de zordur. Ama o yöntemi yürütme toprak verimsiz hale gelecektir. Kırsal kesimdeki küçük işletmeciliğin ağır olması buna benzer sorunlar yaratmaktadır. Bunları çözmek için devlet türlü çalışmalar yürütmektedir. Bunların biri, çiftçilere birleşmeyi önermesidir. Çiftçilerin birleşerek örgüt kurması için onlara büyük çiftliklerin daha verimli olduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte devlet yardımının büyük kesimi büyük işletmelere aktararak bireylere devlet yardımından sağlanabilmesi için örgüt kurmalısınız mesajı gönderilmektedir. Ancak hükümet köylülere herhangi bir örgüt tarzını önermemektedir, onu çiftçilerin kendilerinin kararına bırakmıştır. Benzer politikayı 1920’li yıllarda SSCB devleti yürütmüştü. SSCB’de çiftçilere herhangi bir tarzda kolektif örgüt kurmasını istemişti. Sonra o örgütlerin türleri azalarak artel (kolhoz) türü ağırlık kazanmıştı. Kolektivizasyondan önce yürütülen bu politikayı Kazakistan Cumhuriyeti tekrarlayacaksa, yani tekrar kırsal kesimin örgüt kurmasını istiyorsa “niçin kolektif çiftlikleri dağıttı?” , eğer tekrar özel kolektif çiftlikler istemekteyse, o zaman “niye kooperatif tarzlı kolhozu saklamadı?” soruları doğmaktadır. Bu soruları yanıtlamak için SSCB dağıldıktan sonraki Batı kurumları ile BDT arasındaki ilişkileri inceleyen iktisatçılara başvurmalıyız. Diugai, Stiglitz, Chossudovsky gibi iktisatçılar Batı kurumlarının BDT’ye yönelik politikasını eleştirmektedir. Onlar, geçiş devletlerinde 1990’lı yılları yapılan reformları (piyasa ekonomisi, özelleştirme) bu ülkelere Batı kurumları tarafından önerildiğini, reformların da başarısız olduğunu söylemektedirler. Chossudovsky bu reformları “çok sayıda yazar Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyet Birliğinde yaşanan gelişmeleri Batılı güçlerin emperyalist politikalarına bağlıyor” diye açıklamaktadır.³⁰

Bağımsızlığını yeni kazanan ve eski ekonomi ilişkilerini kaybettikten sonra SSCB döneminde başlayan krizi daha derinleşmiş olan BDT ülkeleri Batının yardımına muhtaçtı. Batı ise o yardımı vermek için bu ülkelerde kendisi öneren

³⁰ M. Chossudovsky, *Globalisation of Policy*, Zed Press, Londra 1998. (Aktarma, Nazpary, s. 281)

liberal reformların yürümesini talep etmiştir. Bu reformların Latin Amerika ve Doğu Avrupa devletlerinde çok iyi sonuçlar verdiğini öne sürerek Dünya Bankası ve İMF gibi uluslararası kurumlar aynı değişikliklerin yapılmasını istemiştir ve reformların da çok kısa sürede yapılmasını önermiştir. Bundan sonra eski sosyalist ülkelerinin çoğu “şok terapisi” (Piyasa ekonomisine geçişi ve özelleştirmeyi basamaklı değil çok kısa sürede (2-4 yıl) yapmayı öngören reform şekli) adlandırılan reformu yapmak zorunda kalmıştır. Önce kendisi Dünya Bankası’nda çalışan, Rusya Cumhurbaşkanı’nın yardımcısı olan, sonra Batı kurumlarının politikasını eleştirerek görevinden istifa eden Stiglitz, “o reformu Batılı kurumlar bu ülkelere pratik için kullandı” diyor.³¹

BDT ülkeleri bu değişikliklere başvurarak krizden çıkmayı düşünmüştür. Ancak Batı kurumları tarafından önerilen reformlar eski Sovyetler Birliği ülkelerinde “Afrikalaşma” ya da “üçüncüdünyalaşma” olarak adlandırılan bir durum yarattı.³² Bundan sonra ortaya çıkan “fiyatların serbestleştirilmesi, fabrikaların kapanması, kitlesel işgücü fazlalığı, sosyal hizmetlerin kısılması ya da tamamının kaldırılması gibi uygulamalar İMF ve öteki Batı kurumların önerileri doğrultusunda gerçekleştirildi.”³³

Benzer baskılar sonucunda Kazakistan’da “şok terapisini” kullanarak özelleştirme politikasını yürütmüştür. Batı tarafından önerilen reformları yürüterek Kazakistan hükümeti uluslararası kurumlardan krediler almayı ve yabancı yatırımları ülkeye aktarmayı düşünmüştür. Gelen yabancı yatırımdan faydalanarak ekonomiyi ayağa kaldırmayı, işsizliği azaltmayı planlamıştır.

Reformlar sonrasında kredi de yatırım da geldi. Ancak onlar sadece geliri yüksek alanlara geldi, geliri az ve kısa zamanda büyük gelir kazandırmayan alanlar

³¹ Joseph Stiglitz. *The ruin of Russia*. // 9 April 2003. [http:// guardian.co.uk](http://guardian.co.uk).

³² Joma, Nazpary, *a.g.k.*, s. 287.

³³ *a.k.*, s. 28.

yabancıların ilgisini çekmedi. Yabancı yatırımcılar için petrol, gaz, demir ve demir dışı madenler en çekici sektörler.³⁴ Kırsal işletmecilik, teknolojik üretim gibi alanlara yatırım gelmediğinden dolayı çöktü. Böylece yabancı yatırımlar eşitsiz bir gelişmeye yol açarak Kazak ekonomisini hammadde ihracatına bağımlı hale getirdi.³⁵ Yukarıda adı geçen alanlar halen Batı kurumlarının ilgisini çekmemektedir. Sadece hükümet son yıllarda hammadde fiyatının yüksek olmasından kazandığı payı ilgili sektörlerle aktarmaktadır. Neticede 1990'lı yıllarda çöken üretim sektörleri son birkaç senede tekrar canlanmaya başladı. Fakat o alana yabancı yatırımı getirme umudundan hükümet vazgeçmedi. Bu sebeple kırsal kesime yerli ve dış yatırımların ilgisini çekme çalışmaları da devam etmektedir.

IV. 1990'LI YILLARDA YAPILAN REFORMLARA DAİR KAMUOYU DÜŞÜNCESİ

1990'lı yılları Kazakistan'da önemli değişiklikler yürüdü. Devlet planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş yaptı. Bu geçiş daha önce sosyal desteklere bağımlı kalan halkı zor duruma bıraktı. Halkın çoğu fakir kaldı, bazıları ise oldukça zenginleşti. Bundan dolayı araştırmamızda halkın yeni değişiklere fikrini bilmeyi amaçladık. Kazakistan'da yürütülen liberal reformlara kamunun görüşünü bilmek amacıyla sosyoloji bir araştırma yapmayı düşündük. Araştırma sonucuna göre kamu fikrine genel bir değerlendirme yapmayı hedefledik.

Araştırma kapsamında konuyu daha iyi incelemek için önce anket çalışması yürüttük. Anket Kazakistan'ın dört farklı bölgelerindeki oblastlarda yürütüldü. Anket yapmadaki amacımız kolhoz ve sovhoz işletmelerinin çözülmesine ve onun sonucuna halkın görüşünü bilmektir. Anket sonucunda kolhoz ve sovhozlara, 1990'lı yıllarda yapılan reformlara halkın görüşünü onların yaş ve oturduğu yer özelliklerine göre

³⁴ N. N. Diugai, "Balance of Payments of the Republic of Kazakhstan: External Payment Position Prospects", s. 26. *Kazakhstan Economic Trends*, Ocak-Mart, 1998.

³⁵ U. G. Wurzel, "Natural resources, Geostrategic Interests and Necessity of A New Economic Policy of Kazakhstan", *Kazakhstan Economic Trends*, Temmuz-Eylül 1998, s. 20.

değerlendirdik. Yapılan anket sonucunda elde edilecek veriler SPSS programı ile çözümlendi ve buna bağlı olarak yorumlandı.

Bu amaçta yaptığımız ikinci bir inceleme ise günümüzdeki ve SSCB dönemindeki farklı yönetim kademelerinde çalışan insanlarla görüşüp onların görüşlerini değerlendirmektir. Onlardan kolhoz ve sovhoz çiftlikleri ile günümüzdeki özel çiftlikleri karşılaştırmasını istedik. Onların bazıları ile kendimiz görüştük diğerlerinin ise basınlarda yayınlanan görüşlerinden yararlandık.

A. İstatiksel Açıklama

1990'lı yıllardaki reformlardan sonra devlet çiftliklerinin yerini özel çiftlikler aldı. Bu değişikliğe dair halkın görüşünü öğrenmek amaçla bir anket yürüttük. Anketin sorularını hazırlama, anket görüşmesi, anket sonucunu değerlendirme çalışmaları 2009 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yapıldı. Anket, Kazakistan'ın Güney Kazakistan, Kostanay, Almatı ve Doğu Kazakistan oblastlarında 395 kişi üzerinden yüz yüze görüşme yöntemiyle yürütüldü. Adı geçen oblastların Kazakistan'ın farklı bölgelerinde yerleşmesi ve kendi bölgelerinin en büyük tahıl üreticisi olması bu oblastları seçmemize sebep oldu. 400 tane anket her oblast için eşit şekilde dağıtıldı. Anket sonucunda bazı cevap kâğıtlarının düzgün cevaplanmamasından dolayı 395 kâğıdı kabul ettik. Ankette aşağıdaki sorular soruldu:

1. Yaşınız

- 18-30
- 30-45
- 45 yukarısı

2. Oturduğunuz yer

- Şehir
- Köy

3. Kolhoz ve sovhoz sistemleri hakkında görüşünüz?

- Olumlu
- Olumsuz

4. Devletin kolhoz ve sovhoz sistemini dağıtmadaki amacı neydi?

- Kırsal alana kapitalizmi getirmek

- Devlet kırsal alanı boynuna yük etmek istemedi
- Bu çiftliklerin piyasa ekonomisinde gelişmesi mümkün değildi
- Diğer _____

5. 1990'lı yılları kırsal alanda yapılan reformlar neticesini verdi mi?

- Evet,
- Hayır,

6. Kırsal alanda nasıl bir örgütlenme olması gerek?

- Kolhoz ve Sovhozları tekrar canlandırmalıyız
- Günümüzdeki sistem devam etmeli
- Yeni bir sistem icat etmeliyiz

Anket bittikten sonra cevaplar yukarıdaki sorular üzerinden değerlendirildi. Anket uygulamasına katılanların yaşına, oturduğu yerine göre görüşlerinin değişmesine de önem verdik.

Tablo11. Ankete katılanların yaşı

YAŞ	Sayı	Yüzde
18-30	31	7,8
30-45	152	38,5
45 yukarısı	212	53,7
Toplam	395	100,0

Anket yürütürken genelde kolhoz ve sovhoz çiftlikleri hakkında haberi olanlardan yanıt almaya çalıştık, dolayısıyla haberdarların çoğu SSCB döneminde yaşayan 45 yaş üstündekilerdi. Gençlerin çoğu ise artık kırsal alanda böyle bir çiftliğin olduğunu biliyordu, fakat onun özelliklerinden habersizdi.

Tablo 12. Ankete katılanların oturduğu yeri

Oturduğu Yer	Sayı	Yüzde
Köy	288	72,9
Şehir	107	27,1
Toplam	395	100,0

Oturduğunuz yer sorusuna eğer 10 seneden az şehirde oturuyorsa köy olarak işaretlemelerini rica ettik, böylece ankete katılan kişinin köy hayatından anlayıp

anlamadığını ayırabilirdik. Böyle yapmamızın başka bir sebebi ise SSCB döneminden beri şehir halkının köylülere (kolhozculara) olumsuz bir yaklaşım içinde olmasıdır. Bundan dolayı ankete katılanların görüşleri onların oturduğu yere göre değişebilmekteydi.

Tablo 13. Ankete katılanların kolhoz ve sovhoz sistemleri hakkında görüşü

Görüşü	Sayı	Yüzde
Olumlu	228	57,7
Olumsuz	167	42,3
Toplam	395	100,0

Ankete katılanların ağırlıklısı devlet işletmelerine olumlu bakıyordu. Ancak biz ankette genelde kolhoz ve sovhoz çiftliklerinden haberdar olanlardan yanıt aldık. Dolayısıyla halkın tümü katılsa yürütülmekte olan ideolojiden ve şehir halkının olumsuz görüşünden dolayı bambaşka bir gösteri de ortaya çıkabilme olasılığı vardır.

Tablo 14. Ankete katılanların yaşına göre kolhoz ve sovhoz hakkındaki görüşlerini değerlendirme

YAŞ		Kolhoz ve sovhoz sistemleri hakkında görüşünüz?		
		Olumlu	Olumsuz	Toplam
18-30	Sayı	17	14	31
	Yüzde	54,8	45,2	100,0
30-45	Sayı	86	66	152
	Yüzde	56,6	43,4	100,0
45 yukarısı	Sayı	125	87	212
	Yüzde	59,0	41,0	100,0
Toplam	Sayı	228	167	395
	Yüzde	57,7	42,	100,0

Daha önce devlet çiftliklerinde çalışanlar ve köylülerin çoğu kolhoz ve sovhoza olumlu bakmasını, şundaki ideolojiden etkilenmekte olan veya piyasa ekonomisine alışmış olan gençlerin ve orta yaştakilerin olumsuz görüşte olmasını bekliyorduk. Fakat anket cevabı gösterdiği gibi yaşa göre onların görüşlerinin pek çok değişmediğini gördük. Bunun sebebi köyde yaşayan gençlerin çoğunun iş bulmasının zor olmasından olabilir.

Tablo15. Oturduğu yere göre görüşlerinin değişmesi

Oturduğunuz yer		Kolhoz ve sovhoz sistemleri hakkında görüşünüz		
		Olumlu	Olumsuz	Toplam
Köy	Sayı	202	86	288
	Yüzde	70,1	29,9	100,0
Şehir	Sayı	26	81	107
	Yüzde	24,3	75,7	100,0
Toplam	Sayı	228	167	395
	Yüzde	57,7	42,3	100,0

Anket katılımcılarının çoğu kolhoz ve sovhoza olumlu bakmaktadır. Ancak bu görüş onları oturduğu yere göre değerlendirdiğimizde büyük fark göstermektedir. Köylülerin % 70,1 şehirlilerin sadece % 24,3'ü olumlu işaretlemiş. Neticede köylülerin % 29,9'u şehirlilerin % 75,7'i kolhoz ve sovhoz hakkında olumsuz görüştedirler. Yani ankette köy halkının ağırlıklı olması ve onların görüşü anket sonucunda olumlu işareti çoğaltmıştır. Bu kadar farkın çıkmasına yukarıda geçtiği gibi eskiden şehir halkının köylüleri ikinci sıradaki insan gibi bakması sebep olmuştur.

Tablo 16. Ankete katılanların çiftliklerin çözülme sebebine görüşleri

Devletin kolhoz ve sovhoz sistemini dağıtmadaki amacı	Sayı	Yüzde
Kırsal alana kapitalizmi getirmek	103	26,1
Devlet kırsal alanı boynuna yük etmek istemedi	210	53,2
Çiftliklerin piyasa ekonomisinde gelişmesi mümkün değildi	47	11,9
Diğer	35	8,9
Toplam	395	100,0

Ankete katılanların çoğu 1990'lı yılları devletin kırsal çiftliklere yardım verecek durumu olmadığından, bu alanın çeşitli problemleri ile karşılaşmak istemediğinden dolayı devlet çiftliklerini özelleştirip, “ne yaparsan kendin bilirsin” haline bıraktı görüşündedirler.

“Diğer” yanıtını işaretleyenlerin çoğu birkaç farklı sebepleri yazmaktadırlar:

- Yöneticiler devlet işletmelerini kendi ellerine geçirmek için özelleştirdi;
- Çiftlikler zararlı çalışmaktaydı;
- Dış ülkelerin baskısı sonucunda;
- Özel işletmeler daha verimli çalışacak diye düşünmüştür;
- Kırsal alanı devlet baskısından kurtarıp kendi haline bırakmak için;
- Almanya ve Amerika örneklerine bakarak;
- Rusya'yı takip ederek;
- Herhangi fikrim yok;
- Kolhoz sisteminin kötü olması sovhozun da etkiledi sonuçta ikisinin de özelleşmesine sebep oldu;
- Sovhozun verimsiz çalışması ona reform yapmayı talep etti, kolhoz ise onunla birlikte reforma girdi.

Burada ilgimizi çeken yanıtlar arasında bazılarının kolhoz bazılarının ise sovhoz sistemine olumsuz bakmasıdır.

Tablo 17. Ankete katılanlara göre 1990'lı yılları kırsal alanda yapılan reformların neticesini verme durumu

1990'lı yılları kırsal alanda yapılan reformların neticesini verme durumu	Sayı	Yüzde
Evet	97	24,6
Hayır	298	75,4
Toplam	395	100,0

Reformun sonucunu ise daha önce devlet çiftliklerine olumsuz bakanlar da eleştirmektedirler. Onlar, “kolhoz ve sovhoz kötüydü, ancak hükümet onları hemen dağıtma yerine kırsal alanı iyi araştırmalıydı; kırsal alanı özelleştirmede acele etmemeliydi” diyorlar.

Tablo 18. “1990’lı yılları kırsal alanda yapılan reformlar neticesini verdi mi?” sorusunu ankete katılanların oturduğu yerine göre değerlendirme

Oturduğunuz yer		1990’lı yılları kırsal alanda yapılan reformlar neticesini verdi mi?		
		Evet	Hayır	Toplam
Köy	Sayı	53	235	288
	Yüzde	18,4	81,6	100,0
Şehir	Sayı	44	63	107
	Yüzde	41,1	58,9	100,0
Toplam	Sayı	97	298	395
	Yüzde	24,6	75,4	100,0

Anket cevaplandırmasında 1990’lı yıllarda yapılan reformlara şehirlilerle karşılaştığımızda köylülerin daha çok olumsuz baktığını görmekteyiz. Bunun sebebini kolhoz ve sovhoz çözüldükten sonra köyün çöküp köylülerin ise iş bulma imkânlarının zor olmasındandır.

Tablo 19. Ankete katılanlara göre kırsal alanda nasıl bir örgütlenme olmalı

Kırsal Alanda Örgütlenme	Sayı	Yüzde
Kolhoz ve sovhozları tekrar canlandırmalıyız	243	61,5
Günümüzdeki sistem devam etmeli	38	9,6
Yeni bir sistem icat etmeliyiz	114	28,9
Toplam	395	100,0

Anket uygulamasına katılanların % 61,5’i sovhozları tekrar canlandırmalıyız, % 9,6 günümüzdeki sistem devam etmeli, % 28,9’ü yeni bir sistem icat etmeliyiz yanıtını vermektedir.

Yukarıdaki şekil gösterdiği gibi ankete katılanların çoğu 1990’lı yıllarda yapılan reformları eleştirmektedirler. Neticede onların çoğu “günümüzdeki çiftlikleri değiştirmeliyiz” diyorlar. “Kolhoz ve sovhozu canlandırmalıyız” diye yanıtlayanların çoğu daha önce onlara olumlu bakanlardır. “Günümüzdeki sistem devam etmeli” diyenler ise genelde kırsal alanda başarılı iş yürütenlerdir.

Tablo 20. “Kırsal alanda nasıl bir örgütlenme olması gerek?” sorusunu ankete katılanların oturduğu yerine göre değerlendirme

Oturduğunuz yer		Kırsal alanda nasıl bir örgütlenme olması gerek?			Toplam
		Kolhoz ve sovhozları tekrar canlandırmalıyız	Günümüzdeki sistem devam etmeli	Yeni bir sistem icat etmeliyiz	
Köy	Sayı	204	13	71	288
	Yüzde	70,8	4,5	24,7	100,0
Şehir	Sayı	39	25	43	107
	Yüzde	36,4	23,4	40,2	100,0
Toplam	Sayı	243	38	114	395
	Yüzde	61,5	9,6	28,9	100,0

Ankete katılanların oturduğu yere göre kırsal alanın örgütlenmesi hakkındaki görüşleri önemli değişiklikler göstermektedir. Köylülerin % 70,8 şehirlilerin ise % 36,4 kolhoz ve sovhoz sistemini canlandırmalıyız, köylülerin % 4,5 şehirlilerin % 23,4 günümüzdeki sistem devam etmeli, köylülerin % 24,7 şehirlilerin % 40,2 yeni bir sistem icat etmeliyiz cevabını vermektedir.

B. Günümüzdeki ve Eski Yöneticilerin Görüşleri

Bu bölümde günümüzde ve önceleri çeşitli yönetim kademelerinde yönetmelikte çalışanların 1990’lı yılları kırsal alanda yürüyen reformlara görüşlerini bilmeye çalıştık. Bunların bazılarını çeşitli kaynaklardan aldık, diğerlerini ise yaptığımız görüşmelerden elde ettik. Görüşmelerin tümü Güney Kazakistan oblastında yapıldı. Görüşmeleri farklı yönetim organlarında ve kademelerinde görevde bulunan insanlarla yapmaya önem verdik. Görüşmeye katılanlarla yüz yüze konuşup sorduğumuz soruların cevaplarını kaydettik.

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev “Bakir Topraklar Projesinin” 50. Yıldönemi kutlamasında yaptığı “bakir topraklar - 20. Yüzyılın muazzam projesidir” konuşmasında kırsal alanda yapılan reformları şöyle değerlendirmektedir:

“SSCB dağıldıktan sonra köy zor durumda kalmıştır, çiftlikler iflas etmekteydi, piyasa ekonomisinde eski yöntemle çiftlikleri yönetmek mümkün değildi. Bu sebeple reformlara başvurduk. Bundan on sene önce kolhoz ve sovhoz sistemi eskidi, onu yeniden yapılandırmak

gerek demiştim. O zaman beni destekleyenler azdı, ancak şuanda görüyoruz ki eski tarzı reddederek biz kırsal alanı ayağa kaldıradırdık.

Günümüzde su ve toprakla ilgili tüm sorunlar çözülmüş durumda. Biz toprağı - gerçek sahibi çiftçiye verdik ve bugün kırsal işletmelerin % 90'ı özellerin ellerindedir. Bunlardan dolayı kırsal alana yatırım yapılmaktadır ve başarılı verimlilik elde edilmektedir.”³⁶

Başbakan yardımcısı Ö. Şökeev 2009 yılının başında çiftlikleri ziyaret ettiği zaman çiftçilere şöyle öneride bulundu:

“Günümüzde çiftçilerin ellerindeki toprak eskimiş durumda, çünkü çiftçilerin çoğı sadece 5-10 hektar toprağı sahiptir; bu sebeple değışmeli ekim yöntemini kullanamıyorlar. Devlet bu çiftliklere birleşmeyi önerir.”³⁷

Güney Kazakistan oblast başkanı yardımcısı B. Ospanov küçük kırsal işletmelerin devlet yardımından dışarıda kaldığını, bunun sebebi her küçük işletme ile devletin anlaşma yapmasının zor olmasından kaynaklandığını, bu sebeple kendi bölgesindeki küçük kırsal işletmeleri birleştirmeye çalıştığını yazarak 2009 yılı başında bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

“Günümüzde bölgemizdeki çiftliklerin %30 toprak büyüklüğü 5 hektarın altında. Bu çok büyük problemler yaratıyor. Böyle çiftliklerin kooperatif, TOZ ve benzer şekilde birleşmesi gerek. Bundan sonra devlet kooperatiflere birleşmiş çiftçilere yardım verecek” .³⁸

³⁶ Nursultan Nazarbayev, "Osvoeniye selinıy-grandiozniy proekt XX veka!", (konuşma tarihi , 09.02.2004) <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1076274900> (09.02.2010)

³⁷“Perviy zamestitel Premer-Ministra RK Umirzak Şukeev posetil Maktaralskoy rayon UKO”, (konuşma tarihi 19.03.2009), (<http://ru.government.kz/site/news/2009/03/108> (09.12.2009))

³⁸ <http://kaztag.kz/inter/14342-pervyyjj-zam-akima-juko-berik-ospanov.html>

Güney Kazakistan oblası tarım ve kırsal işletme müdürlüğü başkanı yardımcısı Pirmanov Nizameddin:

“Günümüzde emeği çok geliri az sektörlerin biri tarımdır. Önceki dönemdeki toptan özelleştirmeden dolayı ortaya çıkan küçük çiftliklerin büyük gelir elde etmesi imkânsızdır. Bundan dolayı bu alanda büyük sorunlar bilinmektedir”.³⁹

Eski SSCB Komünist Partisi aktifi, günümüzde Kazakistan Halk Komünist Partisi Güney Kazakistan bölümünün genel sekreteri A. Sabirov:

“70 senedir çalışan çiftlikleri birkaç senede yok ettiler. Şu anda gençleri köylere gitmeye çağırıyorlar, fakat gençler çöküntüye uğrayan, çalışma imkânı olmayan kırsal alana niçin gitsin ki”.

Eski Bambul kolhozunun ve Algabas rayonunun denetleme komisyonu başkanı görevlerinde bulunan A. Bakbergenov kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır:

“Şu anda rekor tahıl topladık diye seviniyoruz, ancak biz o tahılı tarım toprağının alanını büyüterek topladık, birkaç sene sonra toprak estirdiğinde bu başarı geçici olarak kalır, bunu düşünen pek az kişi var, önceleri bunların tümü planlanırdı, araştırılırdı.”

Eski 22. Partsiyez (22. Parti Kurultayı) sovhozunun başkanı, günümüzde “Namus” özel işletme başkanlığını yapan S. Segizhanov:

“Kolektif çiftliğinde iyi çalışanlar fazla gelir kazanamazdı, onların emeği tembellerin eksikliğini kapatma ile kalırdı. Her gün işçileri bağırıp çağırarak çalıştırdık. Şu anda isi herkes için iyi koşul sağlandı, çalışkansan istediğin kadar gelir elde et, tembelsen canının rahatına yat.”

Güney Kazakistan oblastının Ordabası rayonu tarım ve kırsal işletme müdürlüğü başkanı yardımcısı K. Satkanbayev:

³⁹ Pirmanov, N. “Gektar tusimi kaitse artadı?” (Hektar verimliliğini nasıl artırırız?), *Ontustik Kazakistan*, N20, 11 Şubat, 2010, s. 3.

“Kolhoz ve sovhozu dağıtmada acele etmemeliydik. Biz onları dağıtarak kırsal alanı çöktürdük. 70 senede elde ettiklerimizin çoğunu kaybettik. Onları çözmeden önce devlet araştırma yapmalıydı, yerine geçecek kırsal örgütler kurmalıydı. Bundan sonra planlı şekilde çiftlikleri değiştirmeliydik. Ancak o zamanki devletin iç ve dış durumu belki aceleyi istemiştir.”

V. DEĞERLENDİRME

SSCB'nin ekonomisinin krize girmesi ile Kazak Sosyalist Cumhuriyeti'nin de ekonomik gelişme hızı yavaşladı. Eğer ekonominin gelişmesi 1971-1975 dokuzuncu beş yıllık plan döneminde % 8,4'ü göstermişse, 1981-1985 onbirinci beş yıllıkta bu gösteri % 3,8'i göstermişti. Milli gelir önceki yıllara göre azaldı. Dokuzuncu, onuncu ve onbirinci beş yıllık planlar gerçekleşemedi.⁴⁰ Yoksa önceki yıllarda plandaki göstergeler fazlası ile yapılmaktaydı. Gorbaçov'un ekonomik danışmanı Agenbegyan'a göre, Sovyet ekonomisi 1967'den itibaren düşüş kaydetmiş, karaborsa, rüşvet, mafya şebekeleri ve genel ahlaki çöküş bu düşüşe eşlik etmiştir.⁴¹ Adı geçen özellikler 1990'lı yılları daha derinleştirdi. Ekonomiyi ayağa kaldırmak mümkün olmadı. Krizin derinleşmesi SSCB'de tartışmalar yaratmaktaydı. İktisatçılar, politikacılar krizden çıkmanın türlü yollarını önermekteydiler, kendi önerilerini savunarak tartışmaktaydılar. Bu tartışmalar neticesinde liberal görüşlüler ağırlık kazandı ve 1980'li yılların sonrasında SSCB devleti liberal reformlar yapmaya başladı. Bu reformlar SSCB dağıldıktan sonra tüm BDT ülkelerinde devam etti. Liberal politikanın omurgasını piyasa ekonomisine geçiş ve özelleştirme oluşturdu. Bu reformlar genel olarak 1990-1995 yılları arasında yürüdü. Liberal reformların neticesinde devlet işletmeleri özele aktarıldı.

Özele aktarılan devlet işletmelerinin arasında sovhozlar ve kooperatif tarzlı kolhozlar da vardı. “Mülkiyet biçimleri kararlılıkla çeşitlendirilmeli, çiftçiler, toprak kiralamak isteyenler, gerçek kooperatif kurmak isteyenler, mülk sahibi olmak

⁴⁰ Kazakistan, Milli Ansiklopedi, 5 tom, s.306-307 s.

⁴¹ Joma Nazpary, *a.g.k.*, s, 16.

isteyenler özgür bırakılmalıdır.”⁴² Böyle sloganlar Perestroyka döneminde ortaya atılıyordu. Onu önerenler “kolektif çiftlikler başarısız, biz onu geliştirmenin yerine, özel çiftliklerle değiştirmeliyiz” diyordu. Onlara göre kolektif çiftlikler köy halkını tembelleştirmiş, tembeller hükümetin aç bırakmayacağını anlayarak hiç çalışmaz olmuştu. Köylülerin bir kısmı kendi hesabına çalışmayı kabul ediyor, ama büyük çoğunluk bunu istemiyordu. “Kendilerine ait toprakları olursa çok daha fazla çalışmak zorunda kalacaklar”.⁴³ 1990’lı yıllardaki hızlı liberal reformlar iç ve dış bilim adamlarının, kurumların, yöneticilerin bu tür önermeleri ile başlamıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti reformları uygulamaktayken ekonominin tüm sektörleri düşüş göstermekteydi. 1991-1993 arasında ekonomi geriye gidip 1976 senesindeki dereceye kadar düşüş gösterdi. Batı kurumlarının önerdiği reformları uygulayan Kazakistan, sadece 1994 senesinde kendi ekonomisinin çeyreğinden fazlasını kaybetmiş oldu.⁴⁴ Bir tek kırsal alan bu dönemin başında düşüş göstermedi.⁴⁵ Çünkü bu alanda özelleştirme henüz başlamamıştı. İşadamlarınca özel işletmeler kurulmaya başlanmasına rağmen devlet mülkiyeti ve kolektif çiftlik sistemi devam etmekteydi. Fakat bir sene sonra özelleştirme kırsal çiftlikleri de kapsadıktan sonra bu alan en büyük düşüş gösteren alan oldu.

Başka ekonomi alanları geri gitmekteyken kırsal çiftçiliğin gelişmesi devam etmekteydi. O zaman hükümet niye bu alanda da reform yaptı? Bu sorunun cevabı hala açıkça belli değildir. Ancak bazı kaynaklar, Kazakistan ekonomisini kurtarmak için dışarıdaki uluslararası kurumlardan kredi alınabilmesi için bu alanı da özelleştirmeye mecbur kaldı diyor. Öyleyse Kazakistan özelleştirme bu alana

⁴² Aleksandr Yakovlev, *Sovyetler Birliği'nde Ne Yapmak İstiyoruz?* (çev. Çiğdem Kömürcüoğlu), AFA yay. İstanbul 1991, s. 49.

⁴³ *a.k.*, s. 50.

⁴⁴ *Kazakistan*, Milli Ansiklopedi, s. 309.

⁴⁵ *Kazakistan*, Milli Ansiklopedi, s. 308.

girmezse kredi vermeyeceğini söyleyip güç gösteren uluslararası kurumların zoruyla kırsal çiftliği özelleştirmiş olmuştur.

Bu reformun neticesinde kolektivizasyon döneminde yürütülen yanlış politikadan sonra Kazakistan köyü nasıl çöktüyse, bu dönem de benzer çöküntüyü yaşadı. Kırsal alanın tüm göstergeleri 1950'li yıllara kadar geriledi. Dağıtılan kolhoz ve sovhozun yerine geçecek örgüt ortaya çıkmadı. Özel çiftliklerin çoğu kurulduktan sonra birkaç senede iflas etti. Çünkü ürün fiyatlarının düşük, girdi fiyatlarının yüksek oluşu; işletmelerin zararına üretim yapmak ya da çok düşük verimleri kabullenerek, girdi kullanımını en aza indirmek gibi bir ikileme karşı karşıyaydı.⁴⁶ Dolayısıyla halk kırsal kesimden iş bulmak için şehirlere taşınmaya başladı. Sovyet sonrası Kazakistan'ı inceleyen sosyolog Nazpary Joma'ya göre, "bu dönemde iç ve dış göç oranının arttığı, ülke içinde göç edenlerin yüzde 93,7 oranı köylerden şehirlere göç eden Kazaklardan oluşuyor. Kazakların kentlere göçlerinin temel nedeni ise kırsal ekonominin çökmüş olmasıdır."⁴⁷

Bu reformdan sonra daha önceki 2,500 civarındaki kolektif çiftliklerin yerine 200 bin civarındaki birey çiftlikler geçti (daha ayrıntılı bilgi için Ek 2'ye bkz.). Kazakistan'da özel çiftliklerin sayısının çoğalmasından kaynaklanan problemler ortaya çıktı. İşletmelerin küçük olmasından dolayı kendi araçlarını yenileyecek kadar gelire sahip olamaması, toprağı verimsiz kullanması, yeterince araştırma yapamaması vb gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunları çözmek için hükümet küçük kırsal işletmeleri tekrar birleştirmeye çalışmaktadır. Ancak hükümet bu çalışmaya yeterince önem vermemektedir. Çiftçileri birleştirecek açık bir plan, birleşecek çiftçilere önerilen örgüt tarzı da yapılmamıştır. Bu çalışma sadece bazı bakanların veya yerel başkanların birleşme önerisi ile sınırlanmaktadır. Bundan dolayı çiftçilerin yakın zamanda doğru bir örgüt kuracağına inanmak zordur.

⁴⁶ TOBB, *a.g.k.*, s. 76.

⁴⁷ Joma Nazpary, *a.g.k.*, s. 55-56.

SONUÇ

Çarlık Rusyasının en büyük sorunlarından biri kırsal alanın yönetimi olmuştur. Kırsal alanda 19. ve 20. yy. ilk çeyreğinde önemli reformlar yapılmasına rağmen problemler devam ediyordu. 1917 senesinde Ekim devriminden sonra iktidara gelen Sovyet devleti bu problemleri Çarlık Rusyası'ndan miras olarak aldı. Halkın % 85'inin yaşadığı kırsal alanda (1986'da 184 milyon kentli, 96 milyon köylü vardır¹) büyük reform yapmadan sosyalizme geçmek mümkün değildi. Bundan dolayı Sovyet devlet lideri Lenin başta olmak üzere diğer devlet liderleri de çiftçilerin hayatını tamamıyla değiştirecek reformlar yapmayı hedeflemişlerdi. Marks, Lenin ve o dönemdeki birçok iktisatçılar işçiler bireysel halde değil kolektif halde çalışırsa daha verimli olacak diyorlardı. Aynı düşüncüyü SSCB kırsal alanda uyguladı. Önce sovhozları kurarak ilk kolektif çiftlik sistemini icat etti, Kolektivizasyondan sonra kolektif çiftliğin diğer bir türü kooperatif tarzlı kolhozlar ortaya çıktı.

İlk kurulduğu yıllarda ne kolhoz ne de sovhoz eğitimli uzmanlara, herhangi bir örgütsel yapıya sahipti. Devlet onlar için uzmanlar yetiştirmeye önem verip, şehirlerden uzmanlar gönderdi. Her bölgede çiftliklere uzmanlar hazırlayan meslek okullarının sayısı arttı, özellikle organizatör, işini iyi bilen, sosyalist düşüncede yetişen yönetmenler hazırlamak devletin politikasıydı. Neticede İkinci dünya savaşında çok sayıda kadrosunu kaybetmesine rağmen 1960 yıllara doğru çiftlik başkanlarının çoğu mesleki eğitimli ise, 1980'li yıllarda kolhoz ve sovhozlarda üniversite mezunu olmayan uzman yok gibiydi.² Çiftliklerin örgütsel ve hiyerarşi

¹ Jean-Marie Chauvier, *Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler (1917/1988)*, (çev. Temel Keşoğlu), BDS yay., Çetin Matbaası, İstanbul 1991, s. 36.

² S. N. Soskin, *Kadriy selskogo hozyaistvo: podgatovka v sisteme obrazavaniya (Köy işletmeleri kadroları: hazırlama ve öğretim sistemi)*, Kazahstan yay., Almatı 1986, s. 16-18.

tarzı ise tüm işletmelere örnek olabilecek kadar geliştirilmiş oldu. Böylece, kolhoz ve sovhoz sistemi kurulduğu yıllardan başlayarak reformlarla birlikte gelişmiştir. Ancak kolektif çiftliklerinin bu kadar geliştirilmesine rağmen SSCB tahıl sıkıntısından kurtulamadı. Özellikle hava durumu kurak olduğu yılları bu sıkıntı açık biliniyordu. Bunun sebebini bilim adamları tartışmaktaydılar. Bazıları kolhoz ve sovhoz sistemi kötü, çünkü çiftçileri tembelliğe öğretmekte diyorsa, diğerleri ona karşı çıkıp bu devletin bürokrasisinden kaynaklanıyor dedi. Tartışmalar Gorbaçov iktidara gelip Perestroyka politikasını başlattıktan sonra daha da artmış oldu. Sonra SSCB dağılacığı dönemde öncekilerin görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Bu nedenle devlet kırsal alanda özel işletmeler kurmaya izin vermekle birlikte kolektif çiftliklerin geride kalanlarını özele aktarma programını hazırlamaya başladı. Fakat bu program açıklanmadan önce SSCB dağılmış oldu. Onun yerine geçen BDT ülkelerinin çoğu devlet çiftliklerini özelleştirmek için başlatılan programı hızla devam etti. Bu ülkeler sadece geride kalanları değil tüm kolhoz ve sovhozları özelleştirdi. Özelleştirmenin çok kısa sürede iyi incelenmeden yapılmasından dolayı yolsuzluklara yol verildi. Özelleştirme halkın bir kısmının zenginleşmesine diğer kısmının ise aşağı derecede fakirleşmesine sebep olmuştur. Böylece SSCB devleti ile doğan kolhoz ve sovhoz sistemi o devletin dağılmasıyla çözüldü.

Kazakistan'ın kolhoz sovhozlarının durumu diğer SSCB ülkelerinden ayrıydı. Kazakistan kırsal işletmecilik ağırlıklı olan ülkeydi. Toprağı hayvan beslemeye uygun olmasına rağmen tarım için uygun değildi. Kazakistan'da tahıl için birim alandan elde edilen ortalama verim bir hektara 100 kg gibi düşük bir düzeydedir.³ Kazakistan tarımı, sınırlı olan doğal yağışa sıkıca bağlıdır. Ülkede geniş ölçüde kuru tarım uygulanmaktadır.⁴ Bundan dolayı SSCB döneminde Kazakistan'daki tüm tahıl sovhozları ve kolhozları devlet desteğine muhtaçtı. Kazakistan'ın toprağı verimsiz olduğundan dolayı, bu ülkedeki kolhozları ve sovhozları çiftçilere kiraya vermeliyiz,

³ TOBB, *a.g.k.*, s. 24.

⁴ *a.k.*, s. 42.

böylece kırsal kesimdeki devlet işletmeciliğinden vazgeçmeliyiz, önerileri 1980 yıllarda tartışılmaktaydı. Örneğin Sovyet iktisatçısı Yakovlev, “Sovyetler Birliği’nde Ne Yapmak İstiyoruz?” başlığındaki kitabında “Dağlık ve Orta Asya bölgelerinde kolhozlar verimsiz, onları dağıtmalıyız”⁵ önerisini ortaya atmıştı. Benzer düşüncelerin gün geçtikçe yaygınlaşmasından, yukarıda dediğimiz gibi devletin desteğine muhtaç olmasından dolayı kırsal alana yardım verecek durumunun olmamasından sonra iktidardaki hükümet sovhoz ve kolhoz mülkünü özelleştirdi.

1990’lı yıllarda yürütülen özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş reformlarının uygulanmasına dış kuvvetlerin de büyük katkısı vardı. N. Joma bu durumu şöyle açıklamaktadır, “Batı kurumlarının önerilerinden IMF’nin uyguladığı yeniden yapılandırma programı Doğu Avrupa ve eski Sovyet ülkelerinin tümünde kargaşa yaratmıştır. Devlet mallarının özelleştirilmesi, sanayisizleşme, ücret kesintileri, tarımın çökmesi, eğitim ve sağlık altyapılarının bozulması vb buna örnek olabilir”.⁶ Bu reformlarda sonra halk arasında kargaşa (kaos) diye adlandırılan dönem başladı. Mülksüzler yaratmış olan kargaşa koşulları, IMF’nin tasarladığı “vahşi kapitalizm”e geçişi kolaylaştıran başlıca etken.⁷

En büyük kargaşa ise kırsal alanda çıktı. Kolhoz ve sovhoz dağıldıktan sonra piyasadan habersiz halk onların yerine geçecek örgütler kuramadı. Kurulan örgütler ise düzgün yönetimin, eğitimli uzmanların olmamasından dolayı çökmüş oldu. Çöken örgütler küçük aile içi çiftliklere değişti. Ancak geliri az bu örgütler de başarısız çalışmaktadır, kendi problemlerini halledememektedir. Neticede hayvan sayısı, onların ve tahılın verimliliği azaldı. Köylülerin çoğu işsiz kalıp şehirlere taşınmaya mecbur kalmıştır.

⁵ Aleksandr Yakovlev, *a.g.k.*, s. 51.

⁶ Joma Nazpary, *a.g.k.*, s. 281.

⁷ *a.k.*, s. 28

Kırsal işletmeler çöküşten sadece 2000'li yıllardan sonra çıkmayı başardı. Onların krizden çıkmasına devletin yardımı ve artık piyasa ekonomisini anlamaya başlayan çiftçilerin kendileri sebep olmuştur. Ancak bazı göstergelerde günümüzde de 1980'li yılları geçmediler. 1990'lı yıllardaki kriz kırsal alanı o kadar çöktürmüştü ki son yıllarda bu alanı kaldırmak için ayrılmakta olan milyarlarca para hala alanı sıkıntılardan kurtaramamaktadır.

Bu sebeple kırsal çiftliklerin krizden çıkıp, verimliliğin artmasına rağmen bu alanda 1990'lı yılları fayda olan sorunlar devam etmektedir. Bu sorunların temelini çiftçilerin çoğunun bireysel çalışma yürütmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunları şimdiden çözmeseyse sonrası büyük krizin tekrar çıkmasına ulaşabileceğini anlayan devlet bazı değişiklikler getirmeye çalışmaktadır. Bu değişikliklere, çiftçilere birleşerek örgüt kurmayı önermesi, kırsal alana veren yardımın yıl geçtikçe artırılması, çiftçilere araçlarını yenilemeye yardımda bulunması, türlü aştırmalar yürüterek onun sonuçlarının çiftçilere önerilmesi, ziraat fakültelerinde öğrenci sayısını artırması, genç uzmanları köylere çağırması ve gelen gençlere devletin yardım vermesi, maaşını yükseltmesi, yabancı ve yerli yatırımı artırmaya çalışması vb politikaları söyleyebiliriz. Bunlara başvurarak hükümet çiftliklerle devlet arasındaki ilişkiyi canlandırmak istemektedir.

Yukarıda adı geçen çalışmalara başvurarak devlet son yıllarda kırsal alanın verimliliğini artırmayı başarmıştır ve o politikayı devam ederek milli gelirdeki kırsal kesimden gelen payı iki kere yükseltmeyi hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- ABİLKOJİN, Jenis, *Kazakistan'da Korluk Pen Zorluk*, Almatı, Kaynar Kitabevi, 1992.
- Agrarlık-onerkasipyik keşen meseleleri jonindegi Kazakistan Cumhuriyeti zandarının jinagi*, Almatı, Kazakistan yay, 1992.
- ALEYBEKOV M.İ. Jiyenbayev G.A. *Narıttık ekonomike degenimiz ne?* Almatı, 1998.
- ARMSTRONG, John, *Ideology, Politics, and Government in the Soviyet Union*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, Washington, London, 1967.
- BELKOVES, L. P. Belkoves, V. V. *İstorya gosudarstva i prava Rossii*, Kurs leksiy, Novosibirskoe yay. Novosibirisk, 2000.
- CANQUEST, Robert, *Sovyet Rusya'da Tarım İşçilerinin Elli Yılı*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971.
- CHAUVİER, Jean-Marie, *Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler (1917/1988)*, (çev. Temel Keşoğlu), BDS Yayınları, Çetin Matbaası, İstanbul, 1991.
- CHOSSUDOVSKEY, M. *Globalisation of Policy*, Zed Press, Londra, 1998.
- ÇUBAROVA, A. P., *Spravoçnik Predsedatelya Kolhoza*, Kolos yay., Moskova, 1983.
- ENNO E., vd., *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, University of Kentucky press, 1958.
- ERGAZİYEV, M. *Kazakistan'daki kooperatif kolhoz tarihinan*, Bilim yay., Almatı, 1956.
- ERTAZİN, Hamza, *Stanovleniye i razvitie agrobiznesa v Kazahstane*, Bilim yay., Almatı, 1999.
- GABRİÇİDZE, B. H., *Apparat Upravleniya Mestnik Sovetov*, Moskova, 1971.
- GREMYAKO, L.L. "Ob organah upravleniya kolhoza i ih sistema", *Pravovedenye*, N6, 1977, s. 54-61.
- GÜLER, A., Birgöl, *Sovyetler Birliği*, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Nisan, 1991.

- GÜLER, A., Birgül, *SSCB'den BDT'ye Sovyet Tipi Devlet Örgütlenmesi*, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı, Ankara, 1992.
- HAZARD, John, *The Sovyet System Of Government*, The University Of Chicago Press, Chicago and London, 1968.
- İSTİLEULOVE, E. "Unemployment and the sosyal system in Kazakhstan"
Kazakhstan economic trends, 1996, s. 156.
- İstoriya Sovetskogo Krestyanstvo*, Moskova, 1986.
- JASNY, Naum, *The Socialized Agriculture of The USSR, Plans and Performance*, Stanford University Press, California 1949.
- KALANDADZE, A.M. "Mesto predsedatelya kolhoza v sisteme organov upravlenya kolhoza", *Pravovedenye*, N4, 1959, s. 60-71.
- KALANDADZE**, A.M. "Sistema gosudarstvennih organov, osuşestblyayuşih rukovodstva kolhozami", *Pravovedenye* N3, 1960, s. 33-44.
- KARİBJANOV, J.S., *Privatizasya*, 1- 3 tom, Karavan yay, Almatı, 1993.
- Kazak SSR Halık Şaruşılığı*, İstatistaikalık Jılnama, Almatı, 1987.
- Kazak SSR tarihi*, IV tom, İlim yay., Almatı, 1977.
- Kazak SSR tarihi*, V tom, İlim yay., Almatı, 1984.
- Kazakistan tarihi*, IV tom, İlim yay., Almatı, 1999.
- Kazakistan, Ultık Ensiklopedya*, 5 tom, Kazak Ensiklopedyası, yay., Almatı, 2003.
- KAZMİN**, İ. F. "Sblijenya zakonodatelstva o kolhozah i sovhozah", *Pravovedenye*, N6, 1976, s. 47-53.
- KERİMOV, E., *Sovyet Kuruculuğı*, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü, 1973, s. 106.
- Kolkhozniki Kollektive Farmers on themselves*, International Press, Moscow, 1932.
- Kompartya Kazahstana za 50 let (1921-1971 gg.)*, Kaynar, Almatı, 1972.
- KONDRAŞİN, Viktor, "Golod 1932-1933 godov v derevnyah Povoljya", *Voprosy istoriy*, № 6, 1991, s.176-181.

- KOVALENKO, N. İ., “O pravovom regulirovanye deyetelnosti sovhozov”,
Sovetskoe gosudarstva i prava, N4, s.109-115.
- KOZIBAYEV, Manas, *Aktandaktar Akikati*, Kazak Üniversitesi Kitabevi, Almatı, 1992.
- KOZIBAYEV, Manas, *Kazakistan'da Kuşpen Kolektiflendiru, Korlık pen Zorlık*, Almatı, Bilim Kitabevi, 1992.
- KOZIBAYEV, Manas, *Nasilstvennaya Kollektivizasya i Golod v Kazahstane*, Almatı, Fond XXI Vek Kitabevi, 1998.
- KOZIBAYEV, Manas, vd., *Kollektivizasya v Kazahstane: Tragedya Krestyanstva*, İlim Akademisi yay., Almatı, 1992.
- KOZIBAYEVA, Fatima, *Kazakistan Aul Şaruşılığında Jekşe Kojalıktardı Joyu*, Almatı, İlim Akademisi Yayıncılık, 1993.
- KPSS v rezoluvsyah i reşenyah sez dov, konferensiy i plenumov SK, 5. tom, Moskova, 1984.
- LAIRD, Roy D., and Betty A. *Soviet Communism and Agrarian Revolution*, Penguin Books, 1970.
- LENİN; *Ekim Devrimi Dosyası I, Tek Ülkede Sosyalist Devrim*, (çev. Kenan Sömer), 1. Baskı Ekim yayınları, Ankara 1990.
- Leninizm: Tarım ve Köylü sorunu*, 5. Defter, (çev. Yarkın İsmail), 2. Basım Inter yayınları, İstanbul, 1994.
- MEDEUBEKOV, K. Ü. Et, al, *Kazakistan Agroönerkasibi: Ekonomikası, Uyımdesturu jane Baskaru*, Kaynar yay., Almatı, 1990.
- MİHAİLOV F. K. *Sovhoznoe stroitelstvo v Kazahstane*, Almatı, 1973.
- MİLLER, James R., *The Soviet Rural Community*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London, 1971.
- Narodnoe hozyaistvo Kazahskoi SSR v 1960 i 1961 gg.* Almatı, 1962.
- Narodnoe hozyaistvo Kazahstana*, Almatı, 1968.
- Narodnoe hozyaistvo SSSR*, Moskova, 1975.
- NAZARBAYEV, Nursultan, *Kazakistan yolu*, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık, Ankara, 2007.

- NAZPARY, Joma, *Sovyet Sonrası Karmaşa Kazakistan'da Şiddet ve Mülksüzleşme*, çev. (Selda Somuncuoğlu), İstanbul, İletişim yay., 2003.
- NEÇİTAYLO, G.V. *Rol mestnih sovetov v obespečenii zakonnosti*, Kazahstan, yay., Almatı, 1988.
- NURGALİYEV K., NURGALİYEV A., *Ekonomika Kazahstana*, İyatpres, yay., Almatı, 2007.
- OLKOTT, Martha, *Geçmişteki Sosyal Yapı: Orta Asya Kazakları*, Boulder San-Fransisko-Oxford, 1990.
- OMARBEBKOV, Talas, "Kolektiftendiru" *Akikat Dergisi*, N12, Mart 1993, s. 69-76.
- OMARBEBKOV, Talas, *Zobalan*, Sanat Kitabevi, Almatı, 1994.
- PANKRATOVA, İ. F., "Pravovie Voprosiy sblijenya kolhozov i sovhozov i vozniknovenya edinigo obşenarodnogo selskohozyaistvennogo predpriyatiya" *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, N 9, 1962, s.
- PİLİÇEV, N. A., VASİLEV, A.M., *Upravleniye selsko-hozyaistavennim proizvodstvom*, Leningrad, 1987.
- PİRMANOV, N., "Hehtar tusimi kaitse artadı?", *Ontustık Kazakistan*, N20, 11 Şubat, 2010, s, 3.
- PYATNİSKİY, P.P., "O dalneyşim soverşenstvovanii pravovogo regulirovanya mejkolhoznih svyazey", *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, N1, 1961, s.
- RAİZBERG, B.A. *Kurs ekonomiki*, Almatı, 1997.
- SANTAYEVA**, Külümköz, *Kazaktın Dastürlü Mal Şaruşılığının Küyreui*, İlim Akademisi yay., Almatı 2001.
- SAOSKO V. K. Şamşatov İ. K. *Kolhoznoe sroitelstvo v Kazahstane (1946-1970 gg.)*, Alma-Ata, 1974.
- SARİYEVA, Raya, "Kolektiftendiru" *Eğemen Kazakistan Gazetesi*, N29, Mayıs, 1998, s, 4.
- Sbornik reşeniy po selskomu hozyaistvu*, Moskova, 1964.
- SEYİTKULOV, Nurlubek, *Kazakistan'da Kolektifleştirme Dönemindeki Kazakların Sosyo- Kültürel Durumu (Doktora Tezi)*, Ankara, 2003.

SOLUS, G. P., *Sosyalizmin Ekonomi Polisiği*, 2. baskı, (çev. M. Kabagil), Sol yay., Ankara, 1979.

SOSKİN, S. N. *Kadriy selskogo hozyaistvo: podgatovka v sisteme obrazavaniya*, Kazahstan, yay., Almatı, 1986.

STALİN, J. *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, (çev. M. Kabagil), Sol yay., Ankara, 1967.

TATİMOV, Makaş, *Kazak Alemi*, Atamura Kitabevi, Almatı, 1993.

TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, TİKA yay., Ankara 1993.

TOBB, *Kazakistan: Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirmesi*, TOBB yay., Ankara 1996.

USSR Agriculture, Novosti Press Agency Publishing House, 1975.

YAKOVLEV, Aleksandr, *Sovyetler Birliği 'nde Ne Yapmak İstiyoruz?* (çev. Çiğdem Kömürcüoğlu), AFA yay. İstanbul, 1991.

Devlet Yasaları

1924, 1936, 1977 senelerinde kabul edilen SSCB Anayasaları.

1935 ve 1969 senelerindeki kolhozun  rnek Tüzükleri.

1993, 1995 senelerinde kabul edilen Kazakistan Cumhuriyeti Anayasaları.

1993-1995 seneleri için yapılan KC' hükümetinin  zelleştirme programı.

26 Haziran 1992 tarihinde onaylanan "Kazak Sosyalist Cumhuriyeti iftlikleri" ve "Kırsal alandaki devlet işletmelerini özelleştirmenin özellikleri" hakkındaki 1431-XII numaralı Kazakistan Cumhuriyeti yasaları.

Yaralanılan Web Adresleri

<http://www.edu.law.ru>

<http://www.wikipedia.org>

<http://www.1kolhoz.ru>

<http://www.stat.kz>

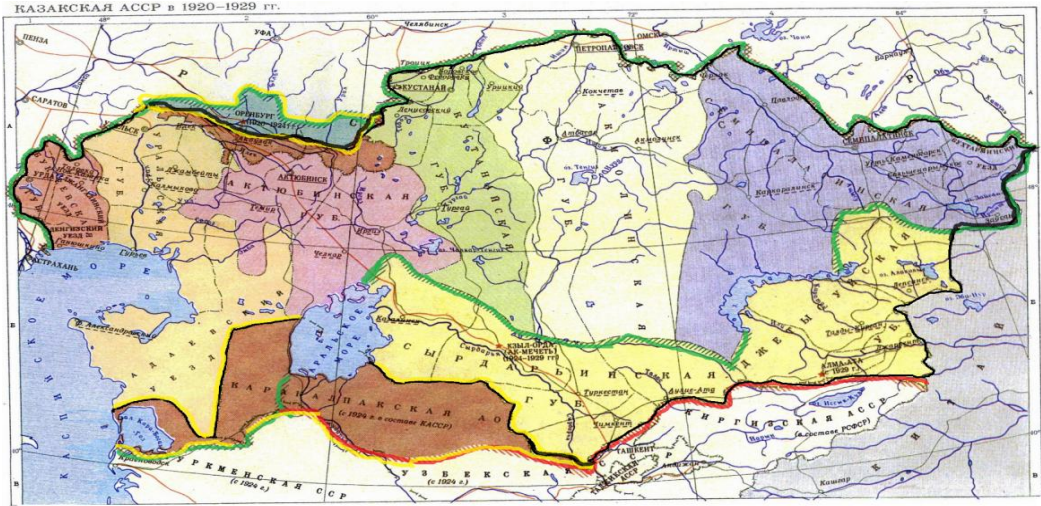
Nazarbayev, N, "Osvoeniye seliny-grandioznyy proekt XX veka!", (konuşma)
<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1076274900> (09.02.2010 13:10)

EKLER

Ek 1. Kazakistan Sınırının Değişimi

- İlk kurulduğundaki Kazakistan Özerk Cumhuriyeti sınırı
- 1924 yılında Orta Asya ülkelerinin sınırları belirlendikten sonra Kazakistan'a verilen topraklar
- 1925 yılında Kazakistan'a verilen topraklar

- КАЗАКІСТАН ЦУМНУРІЙЕТИ СІНІРІ
- 1922 YILINDA KAZAKİSTAN ÖZERK CUMHURİYETİ SİNİRİ
- 1924-1925 YILLARINDA KAZAKİSTAN'A VERİLEN TOPRAKLAR
- KAZAKİSTAN'DAN ALINAN TOPRAKLAR

**Ek 2. Kazakistan'da Yılsınundaki Hesaba Göre Kırsal İşletmeler Sayısı,
1990-2008**

Yıl	İşletmeler sayısı			
	Tümü	Devlet işletmeleri	Özel kooperatifler	Özel Çiftlikler (fermer)
1990	4918	2223	2371	324
1991	9274	2229	3712	3333
1992	14920	2136	3522	9262
1993	23296	2137	4876	16283
1994	30168	2182	5465	22521
1995	36285	1405	4095	30785
1996	52481	451	7694	44336
1997	55393	274	5328	49791
1998	68864	86	6303	62475
1999	73172	57	4962	68153
2000	81078	74	4631	76373
2001	100402	79	4863	95460
2002	116054	82	4538	111434
2003	126212	87	4403	121722
2004	152527	82	4434	148011
2005	161962	65	4919	156978
2006	173132	65	5224	167843
2007	174608	79	5203	169326
2008	174651	25	5145	169481

Ek 3. Kazakistan'da Hayvan ve Kuş Sayısı, 1990-2008

Yıl	Büyük baş	Koyun ve keçi	Domuz	At	Deve	Kuş (milyon baş)
1990	9757,2	35660,5	3223,8	1626,3	143,0	59,9
1991	9592,4	34555,7	2976,1	1666,4	145,1	59,9
1992	9576,3	34419,8	2591,0	1703,5	148,8	52,7
1993	9346,6	34208,1	2445,2	1776,6	154,8	49,8
1994	8072,9	25132,1	1982,7	1636,0	141,2	32,7
1995	6859,9	19583,9	1622,7	1556,9	130,5	20,8
1996	5424,6	13679,4	1036,5	1310,0	111,2	15,4
1997	4307,1	10384,3	879,0	1082,7	97,1	16,0
1998	3957,9	9526,5	891,8	986,3	95,8	17,0
1999	3998,2	9656,7	984,2	969,6	96,1	18,0
2000	4106,6	9981,1	1076,0	976,0	98,2	19,7
2001	4293,5	10478,6	1123,8	989,5	103,8	21,1
2002	4559,5	11273,0	1229,8	1019,3	107,5	23,8
2003	4871,0	12247,1	1368,8	1064,3	114,9	24,8
2004	5203,9	13409,1	1292,1	1120,4	125,7	25,6
2005	5457,4	14334,5	1281,9	1163,5	130,5	26,2
2006	5660,4	15350,3	1304,9	1235,6	138,6	28,2
2007	5840,9	16080,0	1352,7	1291,1	143,2	29,5
2008	5991,6	16770,4	1347,3	1370,5	148,3	30,1

Ek 4. Kazakistan'da Kırsal Ürünlerin Verimliliği, 1990-2008

Yıl	Tahıl	Bitkisel yağ	Ayçiçeği	Pancar (şekerlik)	Patates	Sebze	Meyve
1990	28487,7	229,8	126,3	1043,7	2324,3	1136,4	301,5
1991	11991,9	154,8	93,4	673,8	2143,2	954,9	302,7
1992	29771,7	235,4	98,5	1160,1	2569,7	985,1	288,3
1993	21631,0	172,0	85,5	842,7	2296,3	808,0	182,3
1994	16454,1	183,5	96,8	432,7	2040,2	781,2	146,1
1995	9505,5	162,0	98,7	371,0	1719,7	779,7	162,3
1996	11237,3	110,5	64,3	340,7	1656,5	778,0	181,8
1997	12378,0	101,5	54,5	127,9	1472,2	879,7	181,1
1998	6395,5	132,0	83,2	224,9	1262,9	1079,2	305,6
1999	14264,3	159,3	104,3	293,9	1694,7	1287,1	369,6
2000	11565,0	140,1	104,6	272,7	1692,6	1543,6	421,6
2001	15896,9	187,1	149,1	282,4	2184,8	1782,0	519,2
2002	15959,9	257,1	189,8	372,2	2268,8	1857,0	628,8
2003	14777,4	436,3	292,6	423,6	2308,3	1938,3	603,8
2004	12374,2	395,8	265,5	397,9	2260,7	2059,3	667,0
2005	13781,4	439,8	267,4	310,8	2520,8	2168,8	683,8
2006	16511,5	458,9	268,0	339,0	2361,6	2059,2	697,4
2007	20137,8	459,4	205,8	309,4	2414,8	2196,4	661,8
2008	15578,2	414,0	185,8	130,2	2354,4	2280,0	869,7

ÖZET

Egemenliğine kavuştuktan sonra serbest ekonomi piyasasına girmek isteyen Kazakistan önemli reformlar yapmıştır. Bu reformlar sırasında kırsal alandaki devlet işletmeleri olan kolhoz ve sovhoz çiftlikleri özelleştirilmiştir. Kolhoz ve sovhoz çiftlikleri sosyalist dünyadaki birçok ülkenin ekonomisinde önemli yere sahip olduğundan ülke ekonomisine sağladığı katkılardan dolayı bu sistemlerin uygulandığı devletleri tarafından desteklenmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen çiftlikler iç ve dış çevreden kaynaklanan sorunları tamamıyla çözememiştir. Bu sorunlardan dolayı kriz yaşamakta olan geçiş devletlerinin hükümetleri onları önceki gibi desteklemek yerine özele aktarmayı tercih etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Kazakistan'da faaliyet gösteren kolhoz ve sovhoz çiftliklerinin çözülmesini ve onların yerine geçen özel çiftliklerin durumunu incelemektir. Bu amaca ulaşmak için önce kolhoz ve sovhozların tarihsel gelişimi, mali, örgütsel ve hiyerarşik yapısı özetlenmiştir. Bundan yararlanarak kolhoz ve sovhozun çalışması günümüzde faaliyet göstermekte olan çiftliklerin çalışması ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde faaliyet göstermekte olan özel çiftliklerde planlamanın yeterli derecede yapılmadığı, eğitimli uzmanların yetersizliği, özel işletmelerin çoğunun küçük olmasından dolayı örgütlenmenin basit olduğu, böyle çiftliklerde profesyonel yöneticilerin olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte, devlet tarafından yardımın yetersizliği, küçük işletmelerin gelirinin az olması yeni teknolojiyi ve kimyasal maddeleri kullanamama, bilimsel araştırmalar yürütememe gibi problemlerin çiftliklerin çalışmasına engel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Kazakistan'da faaliyette bulunan kırsal işletmelerin karşılaştığı sorunların giderilmesi için devlet bazı çalışmalar yürütmektedir, buna rağmen hükümetin kırsal alana yeterince önem vermemesinden dolayı bu çalışmalar başarısız olmaktadır.

SUMMARY

After gaining independence, Kazakhstan made significant reforms in order to participate in market economy. During these reforms, kolkhoz and sovkhos farms which are rural public enterprises have been privatized. Since kolkhozes and sovkhos are contributing to economy, they have been supported by the socialist states they are in. But despite these developments, farm couldn't solve the internal and external problems. Because of these problems, the governments experiencing crisis preferred to privatize them. Aim of this work is to examine the disintegration of these farms and the status of private farms which took their place. For this, firstly historical development of kolkhozes and sovkhos, their hierarchical, economic and organizational structure have been summarized. By the help of this, the principles of kolkhoz and sovkhos are compared by the private farms. In the conclusion, it is noted that private farms are bad-prepared, educated experts do not suffice, organizations are too simple since private farms are small, and there no professional managers in such farms. Moreover insufficiency of public help, shortage of income, inability to use new technology and chemical materials, inability to carry out scientific research are noted to block the privatized farms.

As a result, government is carrying out some studies to solve the problems that rural enterprises in Kazakhstan encountered, but since government doesn't give enough importance to rural area, these studies fail.